

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE YOZGAT (1876-1909)

Hatice DAŞKIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Doç. Dr. Fahri MADEN

EYLÜL - 2022

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Hatice DAŞKIN

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE YOZGAT (1876-1909)****HATİCE DAŞKIN****KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ****TARİH ANA BİLİM DALI****DANIŞMAN: Doç. Dr. Fahri MADEN**

Yozgat Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra ilk olarak Sivas'a bağlanmıştır. Sancak Bozok ve Akdağ olmak üzere iki kazadan teşkil edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin değişim süreci Tanzimat'tan başlayarak Sultan II. Abdülhamit döneminde hız kazanmıştır. Osmanlı döneminde önemi artan Yozgat, idari, eğitim, sosyal ve ekonomik alanda önemli bir merkez haline gelmiştir. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde bölgeye denetim için müfettişler gönderilmiş ve istihdam sağlanmaya çalışılmıştır. Konumuz olan Sultan II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) şehrin yapısı korunmaya çalışılmış yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu çalışmada 1876-1909 tarihlerinde Yozgat Sancağının idari, sosyal-kültürel ve ekonomik durumu ele alınmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in bölge için uyguladığı politikalar anlatılmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELEER: Yozgat, Sultan II. Abdülhamit, Bozok, İdari, Sosyal, Ekonomi.

Eylül 2022, 149 Sayfa

ABSTRACT**MSC THESIS****YOZGAT DURING THE REIGN OF SULTAN ABDÜLHAMIT II (1876-1909)****HATICE DAŞKIN****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE****DEPARTMENT OF HISTORY****SUPERVISOR: Assoc. Prof. Dr. Fahri MADEN**

After Yozgat entered the Ottoman rule, it was first connected to Sivas. Sancak was formed from two counties, Bozok and Akdağ. The process of change of the Ottoman Empire gained momentum during the reign of Sultan Abdülhamit II, starting from the Tanzimat. Yozgat, which increased in importance during the Ottoman period, became an important center in administrative, educational, social and economic fields. During the reign of Sultan Abdülhamit II, inspectors were sent to the region for inspection and employment was tried to be provided. During the reign of Sultan Abdülhamit II (1876-1909), the structure of the city was tried to be preserved and new buildings were built. In this study, the administrative, social-cultural and economic situation of the Yozgat Sanjak between 1876-1909 was discussed. The policies implemented by Sultan Abdülhamit II for the region were tried to be explained.

KEYWORDS: Yozgat, Sultan Abdülhamit II, Bozok, Administrative, Social, Economy.

September 2022, 149 Page

TEŞEKKÜR

Sancağın ekonomik ve sosyal durumunun tespit edilmesi için idari yapının da bilinmesi gerekmektedir. Konu olarak Yozgat sancağının ele almamızın nedeni, Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine mühim bir merkez olması, ticaret yolları üzerinde bulunması ve Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecine kadar varlığını devam ettirmesidir. Sancak tarihi araştırılırken 1876-1909 yılları arası dönemin seçilmesinin nedeni ise Sultan II. Abdülhamit'in tahta geçmesiyle başlayan Meşrutiyet Dönemi'nde meydana gelen idari, sosyal ve ekonomik değişimleri ayrıntılı olarak ele alan bir çalışmamızın yapılmamış olmamasıdır. Çalışmamız, Osmanlı öncesi ile Osmanlı hâkimiyetindeki Yozgat tarihine kısaca temas ettiğimiz girişten sonra üç bölüm olarak düzenlenmiştir. Birinci bölümde; Sancağın 1876-1909 yılları arasında idari yapısı ele alınmıştır. Bu bölümde Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkmasından itibaren sancağın idari teşkilatı, taksimatı ve 1909 yılına kadar ki süreçte bu alanlarda meydana gelen değişiklikler anlatılmaya çalışılmıştır. Yozgat sancağında görev yapan idareciler tespit edilmiştir. İkinci bölümde 1876-1909 'a sancağın sosyal ve ekonomik yapısında meydana gelen gelişmelerden bahsedilmiştir. İki ana başlık altında ele aldığımız bu bölümde, Yozgat'ta tarım, hayvancılık ve ticaretten söz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise 1876-1909 yılında sancağın eğitim kurumlarının durumu ve faaliyetleri, eğitim alanında yapılan düzenlemelerin sancağa katkıları ve yeni açılan mektepler hakkında bilgi verilmiştir. Vakıf müessesesi, cami, tekke ve zaviye hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın sonunda yararlandığımız kaynaklar ile ekler sunulmuştur.

Tez çalışmalarım esnasında ve esasen lisans eğitiminden bu yana bana her anlamda yol gösteren, üzerimde büyük emeği ve yoğun mesaisi olan, her yönüyle örnek aldığım tez danışmanım Doç. Dr. Fahri MADEN hocama sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu meşakkatli yolda beni hiç yalnız bırakmayan ailem başta olmak üzere arkadaşlarım Firdevs Tuna, Merve Kaybal ve Nişanlım Osman Yılmaz'a, her daim destekleyen değerli abim Murat Öndem'e teşekkür ederim.

Hatice DAŞKIN

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAYI	ii
TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Tezin Amacı ve Önemi	2
1.2 Yöntem ve Kaynaklar.....	3
1.3 Yozgat Şehrinin Tarihi Gelişimi	6
2. YOZGAT SANCAĞINDA İDARİ YAPI VE YERLEŞME	16
2.1 Sancak	16
2.1.1 Sancak İdaresi.....	18
2.1.2 Mutasarrıf.....	20
2.1.3 Nahiye	23
2.1.4 Naib	26
2.1.5 Nahiye Müdürü	28
2.1.6 Tahrirat Müdürü	29
2.1.7 Müftü.....	30
2.2 Kaza ve İdareciler.....	32
2.2.1 Kaymakam.....	33
2.3 Mahalli Meclis ve Dairler.....	36
2.3.1 Liva Kaza Meclisleri	37
2.3.2 Belediye Başkanı ve Belediye Meclisi.....	40
2.3.2.1 Ömer Efendi	43
2.3.2.2 Salih Zühdü Bey	44
2.3.2.3 Hacı Halil Bey	44
2.3.2.4 Ömer Rüştü Efendi	44
2.3.2.5 Tevfikizade Ahmet Efendi	45
2.3.2.6 Erzurumluzâde Hafız Ömer Efendi	46
2.3.2.7 Hacı Halil Bey	46
2.3.2.8 Götleklioğlu Hacı Ömer Efendi.....	47
2.4 Mahalleler.....	47
2.5 Köyler.....	49
2.6 Yozgat Sancağında Askeri Teşkilat	51
2.6.1 Yozgat Sancağı Askeri Teşkilat Görevlileri.....	52
2.6.1.1 Tabur binbaşısı	52
2.6.1.2 Tabur ağası	52
2.6.1.3 Yozgat jandarma tabur binbaşısı	53
2.6.1.4 Yüzbaşı	53
2.6.1.5 Teğmen	53
2.6.2 Zaptiye Teşkilatı.....	54

2.6.3	Yozgat Askerlik Şubesi	55
2.7	Yozgat Saat Kulesi	55
3.	YOZGAT SANCAĞINDA SOSYAL VE EKONOMİK YAPI.....	56
3.1	Çapanoğulları	56
3.2	Osmanlı Toplum ve Nüfus	59
3.3	Yozgat Sancağında Ermeni Olayları	67
3.4	Yozgat Sancağında Ekonomik Durum	73
3.4.1	Tarım	76
3.4.2	Hayvancılık	80
3.4.3	Vergi.....	83
3.4.4	Ticaret ve Sanayi	84
4.	YOZGAT SANCAĞINDA EĞİTİM	88
4.1	Osmanlı Eğitim Sisteminin Tarihsel Süreci	88
4.2	Yozgat Sancağında Eğitim Faaliyetleri	93
4.2.1	Yozgat Sancağında Eğitim Kurumları	93
4.2.1.1	Sıbyan mektebi	93
4.2.1.2	İbtidai mektebi.....	95
4.2.1.3	Rüştiye mektebi.....	96
4.2.1.4	İdadi mektebi	98
4.2.1.5	Medrese	100
4.2.1.6	Yozgat lisesi	105
4.3	Gayr-i Müslimlerde Eğitim	105
4.4	Kütüphane Kurumu	107
4.5	Vakıf Kurumu	108
4.6	Sosyal Hayatı Şekillendiği Mekânlar	111
4.6.1	Cami ve Mescitler	111
4.6.2	Tekke ve Zaviye	115
5.	SONUÇ	119
	KAYNAKLAR.....	123
	EKLER.....	137
	Ek-A: Belgeler.....	138
	Ek-B: Resimler	142

TABLOLAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 2.1 Tablo 2.1 Ankara Vilayeti idari taksimatı.....	18
Tablo 2.2 Yozgat Sancağı Mutasarrıfları (1876-1909)	21
Tablo 2.3 Yozgat Sancağı Nahiyeleri (1876-1909).....	24
Tablo 2.4 Yozgat Sancağı Naibleri (1876-1909).....	28
Tablo 2.5 Yozgat Sancağı Tahrirat Müdürleri.....	29
Tablo 2.6 Yozgat Sancağı Boğazlıyan Kaymakamları.....	33
Tablo 2.7 Yozgat Sancağına Çorum Kazası Kaymakamları	34
Tablo 2.8 Yozgat Sancağı Akdağmadeni Kaymakamları.....	35
Tablo 2.9 Yozgat Sancağı Sungurlu Kazası Kaymakamları	36
Tablo 2.10 1876 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri	38
Tablo 2.11 1882 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri	38
Tablo 2.12 1883 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri	39
Tablo 2.13 1891Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri	39
Tablo 2.14 1893 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclisi Üyeleri	39
Tablo 2.15 1900 Yılı Yozgat Sancağı İdare Melis Üyeleri	40
Tablo 2.16 1902 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri	40
Tablo 2.17 1907 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri	40
Tablo 2.18 Yozgat Belediye Reisleri.....	43
Tablo 2.19 Yozgat Sancağın Mahalleleri	48
Tablo 2.20 Yozgat Sancağına bağlı Köyler.....	49
Tablo 3.1 Yozgat Sancağı 1831 Tarihli Nüfus Sayımı.....	62
Tablo 3.2 Yozgat Sancağı 1881-1882 yılı nüfus sayımı	64
Tablo 3.3 Yozgat Sancağı 1882-1883 yılı nüfus sayımı.....	64
Tablo 3.4 Yozgat Sancağı 1893 yılı nüfus sayımı.....	65
Tablo 3.5 Ankara Vilayeti Yozgat Sancağı 1900 Nüfus Durumu	66
Tablo 3.6 Yozgat Sancağı 1907 yılı nüfus sayımı.....	67
Tablo 3.7 1881-1889 yılı hububat fiyatları.....	80
Tablo 3.8 Yozgat Sancağı hayvan miktarı (1891-1907).....	82
Tablo 3.9 Yozgat Sancağı hayvan fiyatları (1881-1893)	83
Tablo 4.1 Yozgat Sancağında 1876 -1907 Yılları Arasında Ait Sıbyan Mektepleri	94
Tablo 4.2 Yozgat Sancağında 1882 -1891 Yılları Arasında Rüştîye Mektepleri	97
Tablo 4.3 Yozgat Sancağında yer alan Medreseler	102
Tablo 4.4 1876-1907 Yozgat Sancağında Gayrimüslim Eğitim Kurumları Sayısı	106
Tablo 4.5 1905-1908 yılında Gayrimüslim Okul Sayısı.....	107
Tablo 4.6 Yozgat Sancağı'nda Yer Alan Camiiler.....	113

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
A.MKT.	: Sadaret Mekûubi Kalemî Belgeleri
A.MKT.UM.	: Sadaret Mektûbî Kalemî, Umum-i Vilayet yazışmalarına ait belgeler
A.V.S	: Ankara Vilayet Salnamesi
Bkz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BEO	: Bâbıalî Evrâk Odası
C	: cilt
Çev	: Çeviren
DH.MKT	: Dahiliye Nezareti, Metûbî Kalemî Belgeleri
DH.SAID.MEM	: Dahiliye Nezaratî Sicill-i Ahvâl İdaresi Memurin
DH.ŞFR	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî
DH.TMIK.M	: Dahiliye Nezareti Tesr-i Muamelat Ve Islahat Komisyonu Muamelat
H	: Hicri
Haz	: Hazırlayan
İ.A	: İslam Ansiklopedisi
İ.DH.	: İrade Dâhiliye
İ.ŞD.	: İrade Şurây-ı Devlet
İ.TAL.	: İrade Taltifat
MF. İBT.	: Maârif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemî
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektûbî Kalemî Evrak
MKT.MVL.	: Mektûbî Kalemî Evrak-ı, Meclis-i Valâ
MKT.UM.	: Mektûbî Kalemî Evrakı Umumiyyet Evrak-ı yazışmalarına ait belge
MV.	: Meclis-i Vûkelâ Mazbataları
NFS.d.	: Nüfus Defterleri
S.	: sayı
s.	: sayfa
ŞD.	: Şuray-ı Devlet
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TS.MA.E	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak
Vd.	: Ve diğerleri
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Husus
Y.A.RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Marûzat Evrak
Y..E.E	: Yıldız Esas Evrak-ı
Y.MTV.	: Yıldız Mütenevvi Marûzât
Y..PRK.AZJ.	: Yıldız Perakende Evrak, Arzuhâl ve Journalle

Y..PRK.BŞK : Yıldız Başkitabet Dairesi Marûzatı
Y..YPRK.UM. : Yıldız Umûmi

1. GİRİŞ

Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yozgat isimli çalışmamızın konusu; 1876-1909 yılları arasında idari, sosyal ve ekonomik alanda meydana gelen değişimleri ele almaktadır.

Çalışmamızın üç bölüm olarak hazırlanıp birinci bölümde Yozgat sancağı'nın idari yapısı ele alınmıştır. İdari yapı hakkında bilgi verilirken, sancağın teşkilat ve taksimatı açıklanıp Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde oluşturulan kurumlar izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde; Yozgat Sancağında sosyal ve ekonomik yapısıyla bu alanlarda meydana gelen değişimler zikredilmiştir. Bu değişimlerden bahsederken yapılan ilk nüfus sayımı ve sancağa yapılan göçler izah edilmiştir. Bu alanda daha çok Osmanlı nüfus defterlerindeki verileri kullandığımız için nüfus sayımları ve sancakta iskâna tabi tutulan aşiretler hakkında kısaca izah edilmiştir. Sancak nüfusundan bahsederken Müslüman ve gayrimüslim nüfus ve genel tespit edilmeye çalışılmıştır. Yozgat'ın demografik yapısı incelenmek üzere bölgede yer alan Müslüman ve gayri Müslimlerin oranları belirtilmiştir. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Müslüman-gayrimüslim ilişkileri ulaşılabilen veriler doğrultusunda açıklanmaya özen gösterilmiştir. 1876-1909 yılları arasından önce sancağın ekonomisinin en önemli üretim kolları olan tarım, hayvancılık üzerine durulmuş daha sonra da bölgede uygulanan vergiler ele alınmıştır. Yapılan bu çalışma ile Yozgat tarihi üzerinde detaylı bir çalışma yapılmamış bir zaman dilimini konu olarak seçerek bu eksikliği gidermenin yanı sıra Osmanlı Devleti'nde idari, eğitim ve ekonomi alanlarında izlenen politikaların taşradaki yansımalarının daha iyi anlaşılmasına katkıda sağlamaktadır.

Üçüncü bölümde; Yozgat Sancağında 1876-1909 yılları arasında eğitim kurumlarının durumu ve gelişimi, ülke genelinde yapılan eğitim düzenlemelerinin yansıması olarak sancakta açılan yeni mektepler hakkında bilgi verilmiştir. Eğitim kurumları incelenirken öncelikle çoğunluğu oluşturan Müslüman reaya ait mektep, kütüphaneler sonrasında ise gayrimüslimlere ait mekteplere değinilmiştir. Eğitim

kurumlarının yanı sıra vakıf, cami tekke, zaviye ve sancakta inşa edilen mimari yapılar hakkında bilgi verilmiştir.

1.1 Tezin Amacı ve Önemi

Yozgat Sancağı Osmanlı egemenliğine girdikten sonra coğrafi konumu ve önemli yollar üzerinde bulunmasından dolayı dikkat çekici bir gelişme göstermiş olması sancağın ön plana çıkarmaktadır. Ancak Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Yozgat şehrinin durumunu izah eden bir çalışmaya konu olmamıştır. Konunun önemi ve seçilen dönemin ehemmiyeti itibarıyla bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Araştırmaya esas alınan dönemin Osmanlı tarihi içerisinde önceki dönemlere göre önemli farklılıkların ortaya konulduğu bir dönemdir. Sultan II. Abdülhamit tahta çıktığı süreçte devlet sancılı dönemini yaşamaktaydı. İlk önce devlet adamları ile istişare ederek problemleri çözüme kavuşturmak istemiştir. Siyasi, idari ve ekonomik alanda yeni gelişmelere zemin hazırlayarak devletin bulunduğu durumdan kurtulması için çaba harcamıştır. Bu dönem içerisinde merkezin yanı sıra taşra bölgelerde halkın refahı göz önünde tutularak halk arasında meydana gelebilecek olan herhangi bir isyana karşı tedbirler alınmıştır. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde önceki dönemlere nazaran köklü ve kalıcı faaliyetlerde bulunulmuştur. Yönetim yargı, asayiş, vergi, toprak düzeni gibi konularda çağın gereksinimleri göz önünde tutularak çalışmalara başlanmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in uygulamış olduğu politikaların Yozgat Sancağı üzerinde etkisini ele alan bir tezin olmaması tezin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yozgat Sancağı isimli çalışmanın temel problemi sancağın 33 yıllık dönemde idari, sosyal ve ekonomik yapısının aydınlatılmasının yanı sıra Sultan II. Abdülhamit yapmış olduğu çalışmaların taşraya yansımaları, taşra teşkilatı ve toplum yapısında meydana gelen değişiklikler nelerdir sorularına cevap arayarak ortaya konulmasıdır.

1.2 Yöntem ve Kaynaklar

Çalışmamız bir yerel tarih çalışması olduğu için daha önceden yerel tarih çalışması yapan bu yönde ilham kaynağı olan yazar ve eserlerinden bahsetmek faydalı olacaktır. Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık, Musa Çadircı ve Süreyya Faroqhi başta olmak üzere XX. yüzyılın ortalarından itibaren yabancı eserlerin yanında salnameler ve şerhiye sicillerinde yapmış oldukları katkılar, yerel çalışmalarının önem kazanmasına sağlamıştır. Bir bölgenin tarihin araştırmak için ilk olarak demografik yapısına bakmalıyız. Musa Çadircı 2011 yılında yayınlanan Anadolu kentleri; Tanzimat sürecinde Türkiye adlı eser Tanzimat Dönemi'nde yapılan yenilikleri göz önüne sermektedir. Musa Çadircı, Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi, eseri Tanzimat fermanının getirdiği idari yapıyı anlatmaktadır. Musa Çadircı, Tanzimat Dönemi'nde Anadolu kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı adlı eserinde şehirler halkın sosyal yaşamı incelenmiştir.

Yunus Koç, XVI. yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın İskân Ve Nüfus Yapısı, Özkaya Yücel, XVIII. yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, İlber Ortaylı, "Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi, adlı eserler Osmanlı Devleti'nin nüfus, idare ve sosyal-kültürel durumunu incelemektedir. Abdülhamit Kırmızı, yazmış olduğu" Abdülhamit'in Valileri (Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908)" eser Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde siyasi alanda yaşanan olaylardan bahsetmektedir. Yusuf Halaçoğlu, XIV.-XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907), İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880) şehir tarihi çalışırken kullanmamız gereken kaynaklar arasında yer almaktadır. Ziya Kazıcı, Osmanlı'da Eğitim Öğretim, Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M.S 2019), Bayram Kodaman, Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi gibi eserler başta olmak üzere Osmanlı eğitim sisteminin gelişimine değinilmiştir.

Yukarıda isimleri verilen yazarların yerel tarih çalışmasına katkıları, tarih çalışmalarına ilginin artmasına, başta akademik olmak üzere çok sayıda çalışmaya

konu olmuştur. Buraya kadar Osmanlı dönemini ilgilendiren çeşitli şehir tarihi çalışmalarına yer verilmiştir. Bunun yanında tezimizi ilgilendiren Yozgat Sancağı da bazı yerel çalışmalara konu olmuştur. Yozgat, tarihî farklı dönemlerinde pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş olup üzerine araştırmalar yapmasına sebep olan önemli bir şehirdir. Tez konusunu oluşturan 1876-1909 tarihleri arasında Yozgat üzerine araştırma yapan kimselerin çalışmalarından kısaca bahsedilecektir. İsmail Cansız, 1997 yılında ” Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı Doktora Tezi Şer’iyye sicillerini kullanarak XIX. yüzyılın Yozgat’ın idari sosyal ve ekonomik durumu incelenmiştir. Z. Ahmet Bağdatlı 2001 yılında Tanzimat Dönemi Yozgat kasabasının Sosyo- Ekonomik Yapısı (1844-45 Tarihli Temettuat Defterleri Çerçevesinde) Yüksek Lisans Tezi Tanzimat’ın ilanı sonrasında Yozgat’ın durumu hakkında bilgi verilmiştir. Süleyman Duygu’nun Yozgat Tarihi Ve Çapanoğulları adlı eserinde Yozgat yerel tarih çalışması için önemli yer teşkil etmektedir. “Yozgat” maddesi Yurt Ansiklopedisi eserinden siyasi, ekonomi, eğitim, sağlık alanında verilere dayanarak bilgiler sunmaktadır. Orhan Sakin, Bozok Sancağı ve Yozgat Siyasi, İdari Ve Sosyal Tarihi adlı eser yerel tarih çalışması yapacak araştırmacılar için yol gösterici olmuştur. Orhan Sakin, XVI. yüzyıl Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu’da Türkmen ve Yörükler (Boylar- Kabileler- Cemaatler) adlı çalışmada Türkmenlerin Anadolu’ya gelişi ve Bozok Türkmenlerinin Yozgat bölgesine yerleşmesinden söz edilmektedir.

Rafet Metin, “XVI. Yüzyılda Orta Anadolu’da Nüfus ve Yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir, Keskin Örneği)”, Doktora tezi ise bölgenin nüfusu ve sosyal yapısı hakkında bilgi vermektedir. Yunus Koç, XVI. yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı’nın İskân ve Nüfus Yapısı ve İsmail Uçakcı, “Çorum, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Çankırı Yöresinde Oğuz Boyları Aşiret, Oymak, Cemaatler”, adlı eserlerde bölgenin Türkleşme sürecinden bahsetmektedir. Özcan Mert, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları adlı çalışmada bölgede Çapanoğulları döneminde yaşanan gelişmeler anlatılmaktadır. Fadime Ceylan (Cavcav), “Vilayet Salnamelerinde Yozgat (H.1290-H.1325) (M.1873 –M.1907)”, Yüksek Lisans Tezi Yozgat salname kayıtlarını kullanarak hazırlanmıştır. Yunus Özger, Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı

Bürokrasisinde Yozgatlı Devlet Adamları idari alanda bilgi sağlamaktadır. Yunus Özger, “II. Abdülhamit Dönemi’nde Yozgat’ın Sosyo-Ekonomik Durumu (Tahrirat Müdürü Osman Namık Bey’in Raporuna Göre)”, makalede Sultan II. Abdülhamit Dönemi’nde sancağın idari, sosyal ve ekonomik yapısı ele almıştır. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, Yozgat Belediyesi Tarihi Belediye Reislerinin Hal Tercemeleri adlı eserde Yozgat bürokrasi hakkında bilgi yer almaktadır. Ali Açık, “II. Abdülhamit Devri Eğitim Politikasının Taşraya Yansıması: Yozgat Sancağı Örneği”, adlı makalesi şehrin tarihinin araştırılmasında önemli yer teşkil etmektedir.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi’nden sancağın araştırdığımız dönemle ilgili arşiv belgeleri incelenmiş ve nüshası alınmıştır. Arşiv Belgeler; Sadaret Mektubi Kalemi Belgesi, Umumi Vilayet yazışmaları, Babialı Evrak Odası, Dahiliye Nezareti Sicil-i Ahvâl İdaresi Memurin, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi, Tesr-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Belgesi, İrade-i Şura, İrade Taltifat, Maarif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi Evrak, Meclis-i Valâ, Umumiyet Evrak yazışmaları, Meclis-i Vükela Mazbataları, Nüfus defterleri, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Yıldız Sadaret Resmi Marûzat Evrak Belgesi, Yıldız Mütenevvi Marûzat Belgesi, Yıldız Başkitabet Dairesi Marûzatı Belgesi tezimizde kullandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır. Arşiv kayıtları belirlenirken Yozgat Sancağında meydana gelen olaylar göz önünde tutulmuştur. Salname ve araştırma eserlerinde ismi geçen şahıslar tespit edilip daha sonrasında arşiv belgelerinde konu ile ilgili bilgiler transkript edilerek ortaya konulmuştur. Kütüphanelerden konu ile ilgili araştırma eserler ve sarnameler tespit edilerek fişlemesi yapılmıştır. Fişlenen araştırma eserlerinden gerekli bilgiler not edilmiştir. Arşiv belgelerinin transkripsiyonu yapılmış ve belgeler; idari yapı, nüfus ve sosyal yapı, eğitim, nüfus ve sosyal yapı, ekonomik konularında kullanılmıştır. Yozgat Sancağı’nda hâlâ varlığını devam ettiren tarihi eserler ve mekânlar bizzat gidilerek görülmüştür. Tezimiz araştırma eserleri ve ana kaynaktan yararlanılarak hazırlanmıştır.

1.3 Yozgat Şehrinin Tarihi Gelişimi

Yozgat, tarih öncesi çağlardan itibaren yer altı zenginlikleri, plato ve ovalar ile birçok devlete yerleşim yeri ve istila bölgesi olmuştur. Bölgede kara iklim yaşanmaktadır.¹ Yozgat coğrafi konum olarak, Anadolu'nun Ortasında yer almaktadır. Şehri; Kızılırmak'ın en büyük kolu olan Delice Irmağı'nın güney ve batı sınırları içerisinde bulunmaktadır. Anadolu'ya göç eden pek çok kavimde bölge sınırları içerisinde devletler kurulmasında etkili olmuştur.² Şehir tarihi süreçte uzak bölgeleri birbirine bağlayan güzergâh üzerindeydi. Yeni yolların keşfiyle zamanla şehir önemini kaybetmeye başlamıştır.³

Şehrin adının nereden geldiğine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır. Yozgat'ın Roma döneminden itibaren Tavium olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Ancak şehrin bugünkü isminin ortaya çıkışı Türk hâkimiyeti ile doğrudan bağlantılıdır. Bozok isminin ilk olarak 1153 yılında Selçuklu Sultanı Sencer'e isyan eden Oğuzlar arasında geçtiği tespit edilmiştir. Moğol istilasından sonra da topluluk ismi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴ Yozgat ismi yabancı seyyahların eserlerinde “Uskat, Juskat, Yougat, Yüz-kat Yozhourt olarak da ifade edilmektedir. Ayrıca şehrin ismi ile ilgili halk arasında anlatılan efsanelerde de bilgi bulunmaktadır. Bu efsanelerden ilkinde göre; Yozgatlı bir çoban dağda koyunlarını güderken yanına bir kişi gelir. Çoban tarafından bu kişiye aş verildiği sırada bu kişi çobana teşekkür ederek “Yozuna yani sürüne yoz katılsın”, bu yerin ismi Yozgat olsun denildiği ifade edilmekte ve şehrin isminin bu şekilde ortaya çıktığı söylenmektedir. Halk arasındaki bir diğer efsaneye göre; Yozgat kelimesi “koyun sürüsünden oluşan bir memleket olarak da adlandırılmaktadır. Yozgat adının menşei ile ilgili bir diğer görüş, buranın yüksekliğinin fazla olmasından dolayı Yüz kat ifadesinden Yozgat şekline dönüştüğü

¹ Dursun, F., Doğan Ş., **Yozgat Kent Tarihi**, T.C Yozgat Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Bozok Ofset Yayıncılık, s:1-2

² Cansız, İ., (1997). ” *Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı*”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara, s:11.

³ Bağdatlı, A. Z., (2001). “*Tanzimat Dönemi Yozgat Kasabasının Sosyo- Ekonomik Yapısı (1844-45 Tarihli Temettuat Defterleri Çerçevesinde)*”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, s:10

⁴ Gündüz, T., (2016). ”Bozoklar”, **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C:I, İstanbul, s:210-211

şeklindedir. İçişleri Bakanlığı Cumhuriyet'in ilanından sonra kasaba ve şehir isimlerinin değiştirilmesine karar verilmiştir. Bu sırada Darü'l Fünun Usul-i Cezaiyye Müderrisi Yusuf Ziya Bey Yozgat isminin kökeni için bir araştırma yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Yozgat isminin yabancı dillerden geldiği iddialar arasındadır.⁵

Yozgat'ta yer alan tarih öncesi dönemlere ait yerleşim birimlerini tespit etmek amacıyla kazı çalışmaları yapılmıştır. Yozgat'a 45 km uzaklığında yer alan Alishar da ilk tunç çağına ait kalıntılar tespit edilmiştir. Alishar, Aydıncık Kaletpe Höyük M.Ö 3200-2600 yıllarında insanlar için stratejik açıdan önemli birer merkezleriydi. Alishar da bulunan kalıntıların bölgenin sosyo-ekonomik durumunu gözler önüne sermiştir. Bakırçağ Dönemi'nde Alishar'ın köyden kent görünümüne dönüştüğü bilinmektedir. Bu dönemde evlerin inşasında planlama önemli yer teşkil etmektedir.⁶ Öte yandan Hititlerin Anadolu'da kurulmuş güçlü devletler arasında yer aldığı bilinmektedir. Alishar, Mercimektepe, Boğazköy'e (Hattuşaş), Alacahöyük (Arrina)'te Hititlerin tarihi hakkında izlere rastlanmaktadır. Hitit Tarihi üzerine çalışma yapmak isteyen tarihçiler için bölge zengin veriler sunmaktadır.⁷ Hitit ait kalıntıların bulunduğu bir diğer yerleşim birimi Çekerek ilçesinde Maşat Höyük'tür. Çekerek ve Zile arasında Kazankaya Hitit Mezarlığı da önemli kalıntılar arasında yer almaktadır⁸

Ege kavimleri göçü sonrasında Yozgat'ta Hitit Devleti'ne son verilip Frig İmparatorluğu hâkimiyeti altına girmiştir. Friglere ait izlere Alishar yakınlarında rastlanmaktadır.⁹

Frig İmparatorluğu'ndan sonra Kimmerler bölgede hâkimiyet sağlamıştır. MÖ 588 yıllarında Yozgat Medler ve Lidyalılar arasında sınır konumunda bulunmaktaydı. Bölgede iki devlet arasında mücadeleler uzun yıllar devam etmiştir. Bu mücadeleler

⁵ Şahingöz, M., (2000). **Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı** “ *Yozgat İsminin Menşesine Dair*”, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, Mart, s:599-600

⁶ Canlı, **a.g.t**, s:8

⁷ Duygu, S., (1953). **Yozgat Tarihi Ve Çapanoğulları**, Sayar Basımevi, İstanbul, s:7

⁸ Yozgat”, Yurt Ansiklopedisi, C: 10, İstanbul 1982-1983-1984, s: 7639-7641

⁹ Arslan, G., (2007). “*Milli Mücadele Yıllarında Yozgat*”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, s:3

sırasında Yozgat Lidyalılarının eline geçmiştir. Bu dönemde refah seviyesi artmıştır. Böylece Lidyalılar zengin bir toplum olarak varlığını devam ettirmiştir. Lidyalılardan sonra bölgeye Persler hakim olmuştur.

Perslerin geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Persler fethettikleri bölgeleri askeri valiler tarafından yönetmeye başlamışlardır. Makedonya Kralı İskender Pers ordusunu yenerek bozguna uğratmıştır. Perslere son veren İskender Yozgat yöresinde de hüküm sürmüştür. MÖ 280’lerde Trakya’dan yola çıkan Galatlar bölgeye gelmiştir. MÖ 188’de Romalılar Galatları mağlup ederek barışa zorlamıştır. Yozgat o dönemlerde Tavium olarak da adlandırılmıştır. MÖ 85 yılında Roma güçleri bölgeye hâkim olmuştur.¹⁰

Türkler Orta Asya’da birçok farklı boylar şeklinde yaşamlarını sürdürmüştür. Oğuzlar Türk boyları arasında önemli yer teşkil etmektedir. Oğuzlar 24 boydan meydana gelmektedir ve iki kola ayrılmıştır. XI. yüzyılda Oğuzlar arasında yer alan Bozok Türkmenleri Anadolu’ya gelmiş ve burada yaşamlarını sürdürmüştür. Günümüzde Yozgat olarak isimlendirilen yerleşim yeri bu dönemlerde ismini Bozok Türkmenlerinden almıştır.¹¹ Oğuz Kağan Destanında Bozok ve Üçoklara ait rivayetlere rastlamaktayız. Oğuz Kağan’ın 6 erkek çocuğu olduğunun Gök- Dağ- Deniz’in sülalesinden gelenlere Bozok, Gün- Ay- Yıldız’ın soyundan gelenlere Üçok ismi verildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Bozokların simgesi “yay”, Üçokların simgesi ise “ok” olarak kabul edilmiştir.¹²

Anadolu tarih boyunca birçok kavime ev sahipliği yapmıştır. Türkler IV. yüzyıldan itibaren akınlarını sürdürmüştür. İlk olarak keşif akınları yapılmışlardır. 1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Türkmenler Anadolu’ya yerleşmek amacıyla

¹⁰ “Yozgat”, **Yurt Ansiklopedisi**, C: X, İstanbul 1982-1983-1984, s: 7639-7641

¹¹ Sakin, O., (2004). **Bozok Sancağı Ve Yozgat Siyasi, İdari Ve Sosyal Tarihi**, Ankara Ofset, Ankara, s:27

¹² Sakin, O., (2010). **16. Yüzyıl Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu’da Türkmen Ve Yörükler (Boylar- Kabileler- Cemaatler)**, Step Ajans Matbaacılık, Ekim İstanbul, 27-29

başlamışlardır.¹³ Bölgeye gelen Türkmenler yarı göçebe yaşam tarzını benimsediler. Türkmenler Bozok, Kırşehir, Nevşehir de yoğunlaşmıştır.¹⁴

1075 yılında Süleyman Şah İznik yöresinde Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Böylece Anadolu'da Türk Siyasi hâkimiyeti güçlenmiştir. Danişment Gazi önderliğinde Sivas, Kayseri bölgesinde beyliği yer almıştır.¹⁵ Bu dönemde Bozok yöresi de Danişment Beyliği sınırları içerisinde yer almıştır. Şehrin Danişment Beyliği'nin önemli ticaret yolları üzerinde konumlandığı bilinmektedir. Bölgede iskân politikasının uygulanmasıyla Türkleşme kalıcı hale gelmeye başlamıştır.¹⁶ Danişment Beyliği, İç Anadolu'nun büyük bir kısmında hakimiyet sürmüştür. Bu hâkimiyet sürecinde beylikte mühim yer teşkil eden Bozok Türkmenlerinin etkisi olduğu görülmektedir. Danişmendiler konar-göçer bir yaşam tarzı sürdürmüştür. Beyliğin, Yozgat 'ta hayvancılığın gelişmesinde önemli etkiye sahiptir.¹⁷

Bölgede zaviyeler yerleşim birimlerinin oluşmasında mühim rol oynamıştır. Kayseri, Kırşehir, Amasya yolları üzerinde yer alan Emirci Sultan'ın kurduğu tekke (Osman Paşa tekkesi) kervansaray niteliği de taşımıştır. Danişment Beyliği bölgede çok sayıda tekke, zaviye, medrese ve bedesten inşa edilmiştir.¹⁸

XIII. yüzyılda meydana gelen Babai İsyanı'yla devlet düzeninde karışıklıklar yaşanmıştır. 1243 yılında Moğollar ile Köseadağ Savaşı meydana gelmiştir. Bu savaş sonrasında Anadolu'da Türk siyasi hakimiyeti bozulmuştur. Moğollar savaş sonrasında Sivas'tan başlayarak Kütahya'ya kadar olan bölgeleri yağmalamışlardır.

¹³ Kaya, A., (2014). *Başlangıcından 1071'e Kadar Türklerin Anadolu'ya Akınları Hakkında Bir Değerlendirme*, **Ekev Akademi Dergisi**, Yıl:18, S:59, s:218

¹⁴ Metin, R., (2007). "*XVI. Yüzyılda Orta Anadolu'da Nüfus Ve Yerleşme(Bozok, Kırşehir, Niğde, Nevşehir, Keskin Örneği)*", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara, s:2

¹⁵ Koç, Y., (1989). **XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskan Ve Nüfus Yapısı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s:11

¹⁶ Tanrıverdi, M., (2016). "*Anadolu'nun Türkleşme Sürecinde Danişmendliler'in İskan Politikası*", **Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendiler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildirileri**, Tokat, s:129-130

¹⁷ Gündüz, T., (2019). **Danişmendli Türkmenleri Kırşehir- Nevşehir- Aydın Hattında Aşiretler**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul Ağustos, s:19-20

¹⁸ Dursun, F., Doğan, Ş., **a.g.e**, s:88

Moğolların zulmünden kaçan Türkmenler bölgeye akın etmiştir. Moğol istilasında Çongar boyu Çorum, Sivas, Yozgat ve Kırşehir yöresine yerleşerek burada yaşamlarını sürdürmüşlerdir.¹⁹ Moğol istilasının ardından Bozok Türkmenlerin önderlerinden Karaca Bey 1337 yılında Elbistan ve çevresinde Dulkadiroğulları beyliğinin topraklarını genişletmiştir. Daha sonra Yozgat Eratna Beyliği sınırları içerisine alınmıştır. Beyliğin sınırları Kırşehir, Sivas, Yozgat'tan Hatay'a kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.²⁰

Bu dönemde Yozgat, Kırşehir ve Amasya'da Tatar boyları yaşamlarını sürdürmüştür. Kadı Burhanettin bu boyları da kendine bağlamayı başarmıştır. Zamanla Kadı Burhanettin ile Osmanlı Devleti arasında ilişkiler gerilmeye başlamıştır. İki Devlet de Anadolu Türk siyasi birliğini sağlamak istemiştir. Kayseri'de çıkan bir isyan sebebiyle Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey ile Kadı Burhanettin arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Mücadele sonrasında 1398 yılında Kadı Burhanettin yaşamını yitirmiştir. Akkoyunluların Yozgat, Sivas, Kayseri ve Tokat üzerine saldırımları karşısında Osmanlı ordusu harekete geçmiştir. I. Bayezid döneminde Sivas, Tokat, Kayseri, Kırşehir ve Yozgat Osmanlı egemenliğine altına girmiştir. 1402 yılında Yıldırım Bayezid ve Timur arasında Ankara Savaşı cereyan etmiştir. Bu savaş sonrasında Anadolu'da siyasi güç Timur'un eline geçmiştir. Bu sebeple 11 yıllık Fetret döneminde Yozgat yöresi tahrip olmuştur. Bu dönemde halkın da ekonomik anlamda zayıfladığı tespit edilmiştir. Yozgat Timur Devleti hâkimiyetine girmiştir. 1413 yılında Çelebi Mehmet'in istikrarı yeniden sağlamasıyla Yozgat tekrardan Osmanlı egemenliğine girmiştir.²¹

Ancak ilerleyen yıllarda şehir Dulkadiroğulları beyliğine yeniden intikal etmiştir. Yozgat'ın Dulkadir Beyliğine geçmesiyle Türkmenlerin bölgedeki nüfusu artış göstermiştir. Oğuzlara mensup Üçok ve Bozoklar konargöçer yaşam tarzını

¹⁹ Uçakcı, İ., (2013). “Çorum, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Çankırı Yöresinde Oğuz Boyları Aşiret, Oymak, Cemaatler”, Bilge Oğuz Yayınları, Ankara Ocak, s:36-37

²⁰ Sarı, A., (2016). *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s:347

²¹ “Yozgat”, *Yurt Ansiklopedisi*, s:7642

sürdürmüştür. Dulkadirli Türkmenler yörede siyasi, sosyal ve kültürel anlamda önemli rol oynamıştır.²²

Dulkadir Beyliği toprakları Osmanlı ve Memlük Devleti arasında bir köprü niteliğinde olmuştur. Yozgat'ın bu süreçte her iki devletin de himayesinde bulunduğu tespit edilmiştir. Dulkadir Beyleri'nden Şehsuvar, Alaüddevle ve Şahruh Bozok yöresinde imar faaliyetlerine önem vermiştir. Halkın sosyal ve kültürel birliğinde önemli etkiye sahip olan cami, tekke zaviye ve ticaretin gelişimini sağlamak için köprü inşa edilmiştir. Şehsuvaroğlu Ali Beyler Osmanlı'ya yönetimine karşı faaliyetleri sebebiyle 1522 yılında katledilmiştir. Böylece Dulkadir Beyliği'nin toprakları Osmanlı Devleti hâkimiyetine geçmiştir.²³

Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail taraftarlarını tamamen bertaraf etmek için harekete geçmiştir. Zira bu dönemde Bozok yöresinde Şiiliğin yaygınlaştığı bilinmektedir. Osmanlı- Safevi mücadelesi sırasında bölge tahribata uğramıştır. Halktan Celal isimli şahsın isyan çıkarması Yavuz Sultan Selim askeri tedbirler alarak kısa sürede bu isyanı bastırmıştır. Bölgede isyanlar Kanuni Sultan Süleyman döneminde de devam etmiştir. Bu isyanların temel sebebi ekonomiktir. Niğde, Yozgat ve Kırşehir yörelerinde devlet görevlileri vergileri toplarken usulsüzlükler yapmışlardır. Bu durum halk ve görevlileri karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca soyguncular bölgede türemiş ve halkın huzurunu kaçırap ve mallarına el koymuşlardır. Devlet bu duruma son vermek için bölgeye yeni görevler atamıştır. Celali Ayaklanmaları'na öncülük eden Hayali oğlu Mehmet Ankara, Bozok ve Kırşehir'de 1 yıl boyunca halka zulüm etmiştir. Devletin bu olayları bastırmak bastırmakta zorlandığı bilinmektedir. Ancak halkın da desteği ile devlet bu zulme son vermiştir.²⁴

²² s:Kapusuzoğlu, B., **Bozoknağme Yozgat Güzelleme**, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 2009, s:21

²³ Koç, Y., (2000). **Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı Dulkadirli'den Osmanlıya Bozok**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, Mart, s: 486-487

²⁴ “Yozgat”, **Yurt Ansiklopedisi**, s:7642

Bozok'ta 1522 yılında Ali Bey'in öldürülmesiyle Dulkadirlilerin hâkimiyeti sona ermiştir. Osmanlı Devleti bölgeyi hakimiyetine aldıktan sonra şehirdeki idari düzeni bozmamıştır. Bir süre daha eski yönetim devam etmiştir. Bölge Osmanlı idaresinde ilk olarak tahrir tabi tutulmuştur. Tahrir sonucunda yöre iki sancak şeklinde idare edilmiştir. Türkmenlerin Bozok ve Kırşehir'de yoğunlaştığı bilinmektedir.²⁵

Yozgat Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra yapılan tahrirde bölgede Türkmenlerin yanı sıra Tatarlar, çeşitli Moğol menşei aşiretler ve gayrimüslim halkın yaşadığı tespit edilmiştir. Türkmenler tarih boyunca bölgeyi kalıcı olarak iskan etmişlerdir. İskan hareketleri XVI. yüzyılda yoğunlaştığı görülmektedir. Böylece köyler ve kasabalar oluşturulmuştur. Ancak imar faaliyetlerinde yaşanan sorunlar beraberinde nüfus 'ta ve ekonomik şartlarda bozulmalar meydana getirmiştir. XVI. yüzyılın sonları itibariyle meydana gelen Celali isyanlarıdır. Bu isyanlar kısa süre içerisinde Anadolu'nun tamamında yankı uyandırmıştır. İsyenlar sırasında sonrasında ekonomik durumun bozulması sosyal hayatı da etkilemiştir. Köyler ve kasabalar tahrip edilmiş, bölgede her alanda gerileme yaşanmıştır.

Türkmenler bilindiği üzere konar-göçer yaşam tarzı sürdürmekteydi. Ancak bir süre sonra iskan edildikleri yerlerde yerleşik hayata geçtikleri anlaşılmaktadır. Yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte tamamen konar-göçer yaşam tarzından tamamen vazgeçmemişlerdir. Örneğin, insanlar hayvanlarını otlatmak için yaz ayların yaylalarda geçirmişlerdir. Bu itibarla Türkmenler 'in yörede yaylak ve kışlak yaşam tarzını benimsedikleri görülmektedir. Halk kışlaklarda yaşamlarını sürdürmek için evler inşa etmişlerdir. Bu evlerin yapımında iki odalı küçük meskenler tercih edilmiştir. Ancak bu evler dar olmaya başlayınca hayvanlar için ahır, barınak yemek pişirmek içinde ayrı tandırlar teşkil etmişlerdir. Tahrir kayıtlarına baktığımızda köylerin 20-30 hane arasında değiştiği görülmektedir. Ancak günümüzde Sivas ilinin sınırları içerisinde yer alan Şarkışla ve Gemerek' te hane sayısı 150 olarak da tespit edilmiştir.²⁶ 1556 yılında bölgede ayrıntılı tahrir işlemi gerçekleşmiştir. 1556 tahrir

²⁵ Sakin, **a.g.e**, s:51-52

²⁶ Koç, **a.g.e**, s: 31-33

sonucuna göre Yozgat Sancağı'na bağlı; Baltı, Kanak-ı Zîr, Karadere, Sorkun, Deliceözü, Selamanlı nahiyeleri yer almaktadır. Akdağ kazası ise; Kanak-ı Bâlâ, Alıki, Akdağ, Boğazlıyan, Emlak, Gedik ve Çubuk olmak üzere 13 nahiyeden oluşmuştur.²⁷ Osmanlı İdaresinde Yozgat yönetiminde en etkili aile Çapanoğullarıdır.

Çapanoğullarının 1704 yılından önce Yozgat'a geldikleri bilinmektedir. Çapanoğullarının bölgeye gelmesiyle ilgili bazı rivayetler bulunmaktadır. Buna göre 1650'lerde Horasan'dan yola çıkan Çapanoğullarının Şam'a hareket ettikleri ancak burada barınamadıkları için Bozok yöresine geldikleri söylenmektedir. Bozok'ta 1696 yılı itibariyle Türkmen aşiretlerden olan Mamalı Türkmenleri bölgeye yerleşmeye başlamışlardır. Bu aşiretler arasında Çapanoğullarının' da bulunduğu söylenmektedir. Yozgat'ın o dönemde köy statüsünde yer aldığı bilinmektedir. Çapanoğulları Osmanlı Devleti'nin verdiği yetkiyi kullanarak bölgede güçlenmeye başlamışlardır.²⁸ Türkmen Yörüklerinin günümüzde Yozgat'ın Yerköy ilçesine bağlı Saray köyü civarında ilk yerleşim yeri olarak seçtikleri bilinmektedir.²⁹ Çapanoğullarının bölgede etkinliği Çapanoğullarından Ahmet Bey'in Mamalı Türkmenlerinin voyvodası olmasıyla başlamıştır. Daha sonra aile boyu burada yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Yozgat o dönemde küçük bir köy iken Ahmet Bey burayı kasaba haline dönüştürmüştür. Ahmet Bey'den sonra oğulları Mustafa ve Süleyman Bey döneminde Yozgat ilerlemeye başlamıştır. Yozgat'ta imar faaliyetlerinin yapılmasıyla nüfusta artış yaşanmıştır. Çapanoğulları bölgede mütesellim görevinde de bulunmuşlardır. Çevre vilayetler ile bu dönemde ticaret, sosyal ve kültürel alanda etkileşim de hızlanmıştır.³⁰

Süleyman Bey'in Bozok Sancağı'na kaymakam olarak atanmasıyla bölgenin önemi artmıştır. Süleyman Bey görevine gelir gelmez Yozgat'ta yenilik faaliyetlerine

²⁷ Ocak, A., Y., (1992). “*Bozok*”, **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C:VI, İstanbul, s:321-322

²⁸ Mert, Ö., (1980). **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s:21-25

²⁹ Duygu, **a.g.e**, s:5

³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı “*Çapanoğulları*”, **Belleten**, XXXVIII, (Nisan 1974), Ankara 1974, s:216-218

başlamıştır. 1787 yılında başlayan Osmanlı, Avusturya ve Rusya savaşında orduya asker sevk edilmesi istemiştir. Bunu üzerine kaymakam Süleyman Bey harekete geçmiş, Bozok ve Çankırı sancaklarından neferler toplayıp cepheye gönderilmiştir.

Sultan III. Selim Dönemi'nde devlet adamlarına layihalar hazırlatılmıştır. Bu layihalar ile memleketin durumu ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Bu layihalar doğrultusunda Sultan III. Selim Bostancı Ocağı ve Nizam-ı Cedit ordusunu teşkil etmiştir. Süleyman Bozok yöresinden bu ocaklara da asker temin etmiştir. 1798 yılında meydana gelen Napolyon Savaşları ile Osmanlı Devleti zor durumda kalmıştır. Uzun süren savaşlar orduyu yıpratmıştır. Süleyman Bey orduya yardım sağlamak için 1000 nefer, piyade ve zahire göndererek devletin yanında yer almıştır. Sultan III. Selim Süleyman Bey'in başarılarından dolayı Amasya bölgesini onun yönetimine vermiştir. Bu gelişme sonrasında Canıklar ve Çapanoğulları karşı karşıya gelmiştir. Süleyman Bey 1813 yılında vefat etmiştir.

Sultan II. Mahmut Ayanlar ile Sened-i İttifak antlaşması imzalanmıştır. Bu dönemde ayanların güçlenmemesi için devlet faaliyetlerine devam etmiştir. Süleyman Bey'in ölümüyle Çapanoğullarının Yozgat'taki hâkimiyeti sona ermeye başlamıştır. Çapanoğulları ailesi İstanbul'a çağırılmıştır. Yozgat muhassılığına Maraşlı Ali Paşa getirilmiştir.³¹ II. Mahmut bütün eyaletleri merkeze bağlamak amacıyla bölgede ayanları uzaklaştırmıştır. 1817 yılına gelindiğinde Anadolu'da birçok eyalet merkezi hükümete bağlanmıştır. Bununla birlikte Yozgat'ın kurulmasında etkili olan Çapanoğullarının 1839 Tanzimat Fermanı'na kadar bölgede bulundukları bilinmektedir.

Tanzimat Dönemi'nde yapılan değişiklikler sonrasında Yozgat'ın 1846 yılından itibaren Ankara Sancağına bağlandığı görülmektedir.³² Yozgat yöresi 1849-1860 yılları arasında Ankara vilayeti yahut Bozok vilayeti olarak da nitelendirilmiştir. Bölgenin yöneticisi Bozok Valisi, Ankara Valisi unvanı ile adlandırılmıştır. 1866

³¹ Duygu, a.g.e, s:22-30

³² Doğan, M. Y., (2019). "*Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında Yozgat*", **Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Yozgat, s:9-10

yılında Çorum kazası Sivas Sancağına alınarak Bozok Sancağı tesis edilmiştir. 1872 yılında Ankara Vilayeti; Ankara, Bozok, Kayseri, Kırşehir'i kapsayan geniş sınırlara ulaşmıştır. 1893 yılında Çorum Kazası Yozgat Sancağından ayrılarak Çorum Sancağı olarak varlığını devam ettirmiştir.³³ 1893 yılı Vilayet salnamesinde Yozgat Sancağının merkez vilayete 36 saatlik uzaklıkta olduğu ve şehrin 138 senelik bir memleket olduğundan bahsetmektedir. Salnamede 25 sene önce merkez vilayete bağlandığı diğer sancaklara göre nüfusu daha fazladır. Muslubelen Kabaktepe ve Çamlık etrafında kurulan bir memlekettir. Doğusu ve batısında bahçelerin varlığından ve bu bahçelerin halka tahsis edildiği bilinmektedir. Şekerpınarı ve soğuk olukları ismindeki suları Yozgat ilinin doğal güzellikleri arasında yer almaktadır. Soğuk oluğun bulunduğu mahalle daha verimli olduğu söylenmektedir. Bir parça çamlığın olması bu mahalleyi diğer mahallelerden ayrı kılmıştır.³⁴

Sultan II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde Yozgat'ın hem Osmanlı merkez yönetim için hem de bölge açısından önemini korumaktaydı. Tezimizin asıl konusunu teşkil eden bu dönem aşağıda pek çok yönüyle ele alınacaktır. Yozgat şehrinde siyasi, eğitim sosyal ve kültürel alanda pek çok çalışmalar ve yenilik dikkat çekmektedir.

³³ Sakin, **a.g.e**, s:62-64

³⁴ H.1311 Tarihli, AV.S, s:283

2. YOZGAT SANCAĞINDA İDARİ YAPI VE YERLEŞME

2.1 Sancak

Yozgat şehrinin idari yapısı ve yönetimi ile şehirdeki idareciler sosyal ve kültürel hayatın lokomotifleri olmuşlardır. Bu münasebetle ilk olarak şehrin idare yapısı ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nde idari işle merkez de Padişahın liderliğinde toplanan Divan-ı Hümayunun aracılığıyla yürütülmüştür. Bu divana Sadrazam başta olmak üzere diğer devlet adamları da katılmıştır. XVIII. yüzyılda yaşanan aksaklıklar merkez yönetime yansımıştır. Osmanlı ordusunun savaşlarda mağlup olması ekonomi ve idari alanlarında aksamasına neden olmuştur. Merkez ve taşradaki görevliler arasında rüşvet ve yolsuzluğun baş göstermesi devlet kurumlarında ıslaha ihtiyaç göstermiştir.³⁵

Öte yandan XIX. yüzyılda idari değişikliklerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1830 yılında bakanlık ve nezaretlerin yapısı oluşturulmuştur. Ayrıca yurt dışına öğrenciler gönderilip eğitimlerini Avrupa'da tamamlamalarını sağlanmıştır. Avrupa'ya giden öğrenciler batının siyasi, askeri, sosyal ve kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olmuşlardır. Merkezi idarede en etkili kurum Yeniçeriler iken disiplinsizlikleri sonucunda savaşlarda mağlubiyetler yaşanmıştır. Bu durum üzerine Sultan II. Mahmut reformlara engel olan Yeniçeri ocağına son vermiştir. Bu ocağın ortadan kalkmasıyla siyasi, askeri, eğitim, sosyal ve kültür alanında ıslahatlar hız kazanmıştır. Merkezi yönetimin yanı sıra taşra da idareyi güçlendirmiştir. Taşradaki valiler sıkı bir denetim altına alınmıştır. Köylerde Muhtarlık sisteminin oluşmasıyla bütün yerleşim birimlerinde kontrol sağlanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde valinin yetkileri düzenlenmiş, Meclis sisteminin güçlenmesiyle yönetimde halk da

³⁵ Yücel, Ö., (1985). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara Eylül, s:16-17

söz sahibi olmaya başlamıştır. ³⁶ Osmanlı Devleti'nin taşra idaresinin sancak teşkil etmektedir Sancakların birleşmesiyle Beylerbeylikler oluşmuştur. XVIII. yüzyılda Voyvodalar, Mutasarrıflar, Muhassıllar Sancak bölgelerine gönderilmiştir. Ancak Tanzimat döneminde Muhassıllık ve Voyvodalık unvanına son verilmiştir. Osmanlı yönetiminde 1864'te yapılan Nizamname ile Liva idaresinden Mutasarrıflar sorumlu olmuştur. Sancakta yer alan Nahiyelelerin idaresi için Naibler atanmıştır. ³⁷1864 Vilayet Nizamnamesi ilk olarak Rumeli topraklarında uygulanmaya başlamıştır. Balkan topraklarında düzenlemelerin bölge yönetiminde kolaylık sağlaması üzerine diğer yerleşim birimlerin de uygulanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 1871 yılında İdare-i Vilayet Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu Vilayet Nizamnamesiyle Rumeli, Anadolu ve Afrika'daki şehirlerde uygulanmaya başlanmıştır. 1871 Vilayet Nizamnamesi sonucunda valiler vilayetlerden, mutasarrıflar livadan, kaymakam kazadan sorumlu olmuştur. Bölgenin idaresini yürütmek amacıyla İdare Meclisleri kurulmuştur. 1871 Nizamnamesi uygulamalarındaki temel amaç idari yapıda iş bölümü sağlamaktır. ³⁸ Yozgat Sancağı 1868 yılında Ankara vilayeti sınırları içerisinde yer almıştır. Çorum ise Sivas'tan alınarak Bozok Sancağına bağlanmıştır. Ankara vilayeti; Ankara, Kayseri ve Bozok Sancağından müteşekkil konumda yer almıştır. Bu dönemde Bozok Sancağında 4 kaza, 7 Nahiye bulunmaktadır. Ankara vilayetinde 1872 yılında Kırşehir de dahil edilmiştir. Bozok Sancağına bağlanan Çorum kazası 1893 yılında Ankara Vilayeti sınırları içerisinde ve sancak merkezi şekilde düzenlenmiştir. ³⁹

³⁶ Kırmızı, A., (2007). " Abdülhamit'in Valileri (Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908)", Klasik Yayınları, İstanbul, s:23

³⁷ Gençoğlu, M., " 1864- 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S:2, s: 30-31

³⁸ Ortaylı, İ., (2007). "Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi", Cedit Neşriyat Yayınları, Ankara, s:498

³⁹ Sakin, a.g.e, s:63-64

Tablo 2.1 Tablo 2.1 Ankara Vilayeti idari taksimatı⁴⁰

Ankara Sancağı	Yozgat Sancağı	Kayseri Sancağı	Kırşehir Sancağı	Çorum Sancağı
Bey pazarı Kazası	Boğazlıyan Kazası	Develi Kazası	Keskin Kazası	İskilip Kazası
Nallıhan Kazası	Akdağmadeni Kazası		Avanos Kazası	Sungurlu Kazası
Mihalıccık Kazası			Mecidiye Kazası	Osmancık Kazası
Sivrihisar Kazası				
Bala Kazası				
Yabanabad Kazası				
Haymana Kazası				
Kalecik Kazası				

Ankara Vilayeti Salnamelerinde Yozgat Sancağının idari yapısı hakkında bilgiler yer almaktadır. Buna göre Sultan II.Abdülhamit Dönemi’nde Yozgat, Ankara vilayetine bağlı bir sancak merkezidir. Yozgat Sancağına bağlı Yozgat, Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazaları bulunmaktadır. Bununla birlikte Çorum Sancağı Yozgat’a bağlı iken 1893 yılında Ankara vilayetine bağlı sancak konumuna getirilmiştir.

2.1.1 Sancak İdaresi

Osmanlı Devleti teşkilatı merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Yerleşim birimlerinin yönetiminde iş bölümü söz konusudur. Osmanlı Devleti sancaklarında Mutasarrıf, Naip, Müftü, Kaymakam ve farklı görevlerde yer alan memurlar tarafından taşra idaresini sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti’nin sancılı döneminde padişah olan Sultan II. Abdülhamit yapmış olduğu düzenlemeler ile devleti güçlendirmek istemiştir Sultan II. Abdülhamit

⁴⁰ Ceylan, F., (Cavcav), (2013). “*Vilayet Salnamelerinde Yozgat (H.1290-H.1325) (M.1873 – M.1907)*”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Afyonkarahisar, s:19-21

merkeziyetçi yönetim çerçevesinde çalışmalarına başlamıştır. Valilerin yetkilerini sınırlayarak eyaletlerde yönetimi denetlemek istemiştir. Sadrazamların veya üst düzey görevlilerin hükümet işlerinde başarısızlıkları devlet görevlilerinin hükümet işlerinde başarısızlık durumunda vilayetlerine vali olarak atamaları söz konusudur. Valiler gönderildikleri yerlerde gözetim altında tutulmuştur. Aşırı güç kazanmaları engellenmiştir. Bu dönemde kurumlarında meydana gelen bozulmaların önüne geçmek için ilk olarak devlet memurlarının mekteplerinin başarıyla bitirme şartı getirilmiştir. Devlet memurları atanırken bir sınava tabi tutulmuştur. Bu uygulama ile işini layıkıyla yapan kimselerin devlet kademelerine gelmesi istenmiştir.

Devlet memurlarının maaşları da dönem içerisinde yeniden belirlenmiştir. Bulundukları bölgelere göre valiler 2000-1500 kuruş arasında ücret alınmaktaydı. Sancakta görev alan mutasarrıflar 500-700 aralığında maaşa sahipti. Kazada yer alan kaymakamlar ise 125-250 kuruş arasında değişiklik gösteren maaş miktarına sahiptiler. Sultan II. Abdülhamit devlet kurumlarında yönetimi güçlendirmek amacıyla memur sayısını arttırmıştır. Bu memurların görevleri kurumlara yönetmelikle beyan edilmiştir.⁴¹

Osmanlı Devleti'nde merkez dışındaki bölgeler taşra ismiyle adlandırılmıştır. Merkezi yönetimi anlayışını buralarda uygulamak için fetih yapıldıktan sonra yeni bir düzenleme teşkil edilmiştir. Merkezden uzakta yer aldığı için herhangi bir aksaklık ve isyana meydan vermemek amacıyla bölgeye atanan memurlara dikkat edilmiştir. Taşrada yerleşim birimleri Liva (Eyalet), Sancak, Kaza, Nahiye ve Köy olarak idari kollara ayrılmıştır.⁴² Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde vilayetler Dahiliye Nezareti bünyesinde dahil idare edilmiştir. Vilayetlerin idaresi valilerin

⁴¹ Çadırcı, M., (2007). **Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara Temmuz, s:218-220

⁴² Halaçoğlu, Y., (2003). **XIV.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:83

sorumluluğunda sancaklar mutasarrıflık kurumunda, kazalar ise kaymakamların idaresi altında toplanmıştır.⁴³

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeni düzenlemeler yapılmıştır. Dönem içerisinde düzenlemelerin yürütülmesinde Şura-yı Devlet adıyla bir kurum teşkil edilmesine karar verilmiştir. Şura-yı Devlet ve Meclisi Mebusa'nın kararı doğrultusunda yeni bir anayasa çıkarılmıştır. Hazırlanan bu anayasa da idari alandan ziyade mali ve hukuki alana yoğunlaşmıştır. II. Meşrutiyet döneminde vilayette devlet memurlarında bir değişiklik yaşanmamıştır. Meşrutiyet Dönemi'nde Vilayet İdare Meclisleri teşkil edilmiştir. I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde yerel yönetim kurumlarında yapılan yeni politikalarla devletin memlekette yönetim gücünü arttırmak amaçlanmıştır.⁴⁴

2.1.2 Mutasarrıf

1864 Vilayet Nizamnamesi sonucunda vilayet sistemine geçiş yapılmıştır. 1871 idare düzenlemesiyle mutasarrıfların hâkimiyet sınırları genişlemiştir. Kısacası mutasarrıf livada valinin temsilcisi konumunda bulunmaktadır.⁴⁵ Mutasarrıflar sancaklarda idari olarak yönetimi sağlaması gerekmektedir. Bu görevi yerine getirirken mali işlerde muhasebeci ve diğer işlerin yürütülmesinde Tahrirat Müdürü ile birlikte çalışmışlardır.⁴⁶ Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Yozgat Sancağının idari yapısını anlayabilmemiz için bölgede görev yapan mutasarrıflara göz atmakta fayda vardır.

⁴³ Karal, E. Z., (1995). **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s:309

⁴⁴ Çadırcı, **a.g.e**, s:221-224

⁴⁵ Mutasarrıfın kelime anlamı; bir makamda bulunan ve tasarruf eden kişi demektir. Mutasarrıfların Padişah'ın emriyle sancaklara tayini gerçekleştirilmiştir. Mutasarrıf seçiminde gönderilen kişilerinde görevlerindeki başarıları göz önünde tutulmuştur.. Örenç, A. F., (2006). " *Mutasarrıf*", **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C:XXXI, s:377-379

⁴⁶ Karal, **a.g.e**, s:310

Tablo 2.2 Yozgat Sancağı Mutasarrıfları (1876-1909)⁴⁷

Sancak Görevlisi	Görev Yılı
Mutasarrıf Yusuf Ziya Paşa	1871-1872
Mutasarrıf Mehmet Tevfik Sami Bey	1872-1873
Mutasarrıf İskender Bey	1873-1876
Mutasarrıf Hüseyin Nesip Efendi	1876-1878
Mutasarrıf Arif Paşa	1878-1882
Mutasarrıf Abdülhadi Paşa	1882-1889
Mutasarrıf Hasan Bey	1889-1891
Mutasarrıf Abdülvahhap Paşa	1891-1893
Mutasarrıf Ahmet Şevki Efendi	1893-1900
Mutasarrıf Mustafa Rükneddin Efendi	1900-1902
Mutasarrıf Cemal Paşa	1902-1907
Mutasarrıf Reşit Paşa	1907

Tablo 2.2’de yer alan devlet adamları II. Abdülhamit Dönemi’nde farklı rütbeler ile Vilayet idaresinde görev almışlardır.

Yusuf Ziya Bey 1854 yılında Yozgat’ta doğmuştur. Sıbyan ve Rüştîye mektebini bitirdikten sonra devlet memurluğu görevine başlamıştır. Ziya Bey’in Tahrirat Müdürlüğü ve Mutasarrıflık görevinde bulunduğu da belirtilmiştir.⁴⁸ Arşiv belgelerine göre Yozgat Sancağında Mutasarrıflık görevinde bulunan Ziya Paşa bölgeden ayrılmak istemiştir. Ziya Paşa Bolu Mutasarrıfı Ahmet Şevki Efendi ile karşılıklı görev değişimi için Ankara’ya bir yazı göndermiştir. Dâhiliye Nezâreti tarafından böyle bir uygulamanın yapılabilmesi için çalışmalar başlamıştır.⁴⁹ Sonuç olarak Ankara Vilayetinden Bolu Mutasarrıfı Ahmet Şevki Efendi ile Yozgat Sancağı Mutasarrıfı Ziya Paşa’nın becayişinin gerçekleşmesine dair araştırmaların yapıldığı ve her iki Mutasarrıfın işlemlerini tamamlanıp atandıkları Mutasarrıflıklara gitmeleri uygun görülmüştür.⁵⁰

⁴⁷ Koçak, A., (2013). " *Salnamelere Göre Ankara Vilayeti (1871-1907*", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s:32

⁴⁸ Özger, Y., (2010). *Sicil-i Ahvâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgath Devlet Adamları*, IQ Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul, s:47

⁴⁹ BOA, İrade Dahiliye, 1302/27, Tarih: 05-08-1310

⁵⁰ BOA, Dâhiliye Mektûb-i Kalemî, 2055/112, Tarih:08-08-1310

Osmanlı Devleti'nde modernleşme adım olarak Tanzimat ve Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Ayrıca 1876 yılında II. Abdülhamit Kanuni Esasiye'yi ilan etmiştir. Kanuni Esasi tarihi süreçte ilk Türk Anayasası olmuştur. Devlet yönetiminde padişahın yetkileri kısıtlanmış ve meclis devlet yönetimine dahil edilmiştir. Bir çatı altında toplanmıştır. I. Meşrutiyet olarak da bilinen ilk anayasa düzenlemesi sonucunda meclisler oluşturulmuştur. Döneme damgasını vuran bir diğer kurum Heyet-i Vükela olmuştur. Heyet-i Vükela idari yönetimde de padişaha karşı sorumlu tutulmuştur.⁵¹

Osmanlı Devleti'nde Kanun-i Esasi'nin ilanı memleketin her tarafında coşkuyla kutlanmıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminde Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe girmesiyle Yozgat Mutasarrıfı Hüseyin Nesip Efendi Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinden dolayı memnuniyetini bu yeni düzenlemenin vatan ve millete hayırlı olması için temennisini ve her koşulda devletinin yanında yer aldığını telgraftan bildirilmiştir.⁵²

Yozgat Mutasarrıfı Abdülvahap Paşa'nın göstermiş olduğu başarılarından dolayı idare-i umumiyesi tarafında rütbesi artırılmış ve teşekkür telgrafi ibraz edilmiştir. Abdülvahap Paşa Yozgat Sancağında idari ve sosyal alanda faaliyetlerde bulunmuştur.⁵³ Ancak hakkında yapılan incelemede borcu olduğu tespit edilmiştir. Borç miktarı kendi maaşından kesilmesine karar verilmiştir. Abdülvahap Paşa bu karara karşı çıkmış ve borcunun maaşından kesilmemesini istemiştir.⁵⁴

Öte yandan arşiv belgelerinde Malatya eski Valisi Ali Rıza Efendi'nin yönetim alanında tecrübeli olduğu belirtilmiştir. Malatya'da problem yaşanmıştır. Ancak sadakati ile bilinen Ali Rıza Paşa Yozgat Mutasarrıflık görevine getirilmiştir.⁵⁵

⁵¹ Yamaç, M., (2014). “*İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi)*”, **Bjss Balkan Journal Of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, C:III, s:54-68

⁵² BOA, Yıldız Esas Evrakı, 70/6, Tarih: 08-12-1293

⁵³ BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi, 1943/31, Tarih: 29-09-1309

⁵⁴ BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi, 1949/49, Tarih:17-10-1309

⁵⁵ BOA, Yıldız Resmi Maruzat: 51/12,Tarih: 18-10-1307

Arşiv belgelerinde Yozgat Mutasarrıflık görevinde bulunan Cemal Paşa ile ilgili de bilgiler yer almaktadır. Cemal Paşa Yozgat'ta göstermiş olduğu başarılarından dolayı devlet erkanı tarafından Osmanlı nişânı rütbesiyle ödüllendirilmiştir.⁵⁶ Yozgat şehrinin gelişiminde önemli etkiye sahip olan Cemal Paşa'nın görev süresinin dolması üzerine yeni görev yeri olan Sakız Adası katkılar sağlayan sancağı mutasarrıflığı telgrafla bildirilmiştir.⁵⁷

Yozgat Mutasarrıflık görevinde bulunan Mustafa Paşa'nın Ekim 1886 tarihinde buradaki görevine son verilmiştir. Mustafa Paşa'nın Gümüşhane mutasarrıflığına atandığı bildirilmiştir. Gümüşhane Mutasarrıflığına atanan Mustafa Paşa'ya 290 kuruş yol harçlığı verilmesine karar verilmiştir. Mutasarrıflık yaptığı süreçte borcu var ise ödenmesi gerektiği ve mal varlığını beyan etmesi Ankara Valiliği tarafından telgraf ile bildirilmiştir⁵⁸

2.1.3 Nahiye

Nahiye, Tanzimat Dönemi'nden sonra kazanın alt yerleşim birimi olarak görülmüştür.⁵⁹ 1864 Nizamnamesinde Nahiye, birkaç köyün birleşmesiyle teşkil edilmiştir. Nahiyenin kurulması için sınırlar belirlenip idare meclislerinde görüşüldükten sonra umumi meclislerinde karara bağlanmıştır. Padişahın onayı sonucunda nahiyenin kuruluşu gerçekleşmiştir.⁶⁰

Osmanlı şehir tarihine baktığımız zaman karyelerin nahiyeleri teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Nahiyeleri oluşturan karye yahut mahallenin nüfusu iki yüzün

⁵⁶ BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi, 651/34, Tarih:13-11-1320

⁵⁷ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat, 252/274, Tarih:09-08-1321

⁵⁸ BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi, 1372/35, Tarih:17-01-1304

⁵⁹ Nahiye, kelime anlamı taraf, cihet, yöre, kenar bölge olmak üzere ifade edilmiştir. Nahiyelerin ortaya çıkmasında Tımar sisteminde etkisi bulunmaktadır. Nahiyelerin başında bulunan Tımar sipahilere Serasker unvanı verilmiştir. Şahin, İ., (2006). "*Nahiye*", **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:32, İstanbul, s:306-308

⁶⁰ Ortaylı, İ., (2000). **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:98-99

altında kalırsa bu durumu çözmek amacıyla yerleşim birimleri nahiye'nin çatısı altında faaliyetini sürdürmüştür⁶¹

Osmanlı şehirlerinde en alt yerleşim birimi olan nahiye ve köy XIX. yüzyıldan itibaren idari bir düzenleme yapılmıştır. 1871 tarihinde yapılan değişiklik sonucunda nahiye yerleşim birimi için en az 500 erkekli nüfus olması gerektiği belirtilmiştir. Kazalarda olduğu gibi nahiyelerde de müdür ve meclis teşkil edilmiştir. Nahiye müdürü bulunduğu yerin hemşerilerinden seçilmiştir. Nahiye Müdür bölgenin mali ve idari düzeninin korunmasından sorumlu olmuştur. Nahiye meclisleri yerleşim biriminde mali ve idari işlerin karara bağlandığı kurumdur. Nahiye meclisi müdürün başkanlığı altında gerçekleştirmiştir. Meclis üyeleri arasında köy ihtiyar meclisi de bulunmuştur.⁶² Meclisin temel görevi; nahiyede imar işlerinin aksamamasıdır. Ayrıca ekonomik refahın artması için denetim kurulu vazifesi de görmüştür. 1876 yılında İdare Nizamnamesinde nahiye yönetimi için değişiklikler yayılmıştır. Nahiye müdürü 'nün seçim yoluyla göreve başlamasına karar verilmiştir. Nahiye meclisinde Müdür etnik olarak çoğunlukta yer alan toplumdan seçilmiştir. Müdürün idari yönetimde yardımcısı ise etnik olarak az olan toplumun üyesi arasında belirlenmiştir. Nahiye meclislerinde Müslüman ve gayrimüslim halkı temsil etmek için üyeler de bulunmuştur. Nahiye nüfus açısından kolay kurulabilen bir yerleşim birimi idi. Nahiyenin düzgün işlenmesi sonucunda idari yapı daha güçlü olabilirdi. Orta Anadolu'da nahiyelerin oluşturulmasında geri kalmıştır. Ankara vilayetine bağlı Yozgat Sancağı kazalarında nahiye ya hiç yoktu yahut birkaç tane ile sınırlıydı. Nahiye oluşturulsa bile meclisin üyeleri eksik kalmıştır.⁶³

Tablo 2.3 Yozgat Sancağı Nahiyeleri⁶⁴ (1876-1909)

YOZGAT	AKDAĞ
Baltı	Kanak-ı Bala /Yukarı Kanak
Karadere	Ali
Kanak-ı Zîr	Akdağ

⁶¹ Karal, **a.g.e**, s:311

⁶² Şahin, İ., (2006). “*Nahiye*”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C;32, s:306-308

⁶³ Ortaylı, (2000). **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:100-105

⁶⁴ Sakin, **a.g.e**, s:54-55

Tablo 2.3 Devamı

Sorkun/Sorgun	Boğazlıyan
Delizecözü	Emlak
Süleymanlı/ Salmanlı	Gedük
	Çubuk

Yozgat Sancağına bağlı kazalarda bulunan nahiyeler Tablo 2.3 'de gösterilmiştir. Buna göre sancak merkezine bağlı 6 nahiye ile Akdağ kazasına bağlı 7 nahiye tespit edilmiştir.

Baltı; Yozgat İl merkezinde bulunan köylerin bir araya gelerek oluşturduğu Nahiye bölgesidir. Baltı Nahiyesi ismi Selçuklu Devleti döneminde aldığı bilinmektedir. Günümüzde Yozgat Merkez'de Baltı Çayı yer almaktadır.

Karadere⁶⁵; Günümüz sınırlarında Yerköy ve Şefaati ilçeleri arasında bulunan bölgeye tekabül etmektedir. Ayrıca Şefaati ve Yerköy sınırlarını kapsamaktadır

Kanak-ı Zır/ Aşağı Kanak; Günümüz Sarıkaya ilçesinde yer alan Hasbek Kasabası, Şefaati Karasu Deresi, Sarıkaya'nın güneyinde bulunan Kadıllı köyünden Şefaati'ye kadar uzanmaktadır.

Sorkun/Sorgun⁶⁶; Günümüz sınırları Sorgun ilçesi içerisinde bulunmaktadır. 11 Nahiye'den teşkil edilmiştir.

Deliceözü: Delice suyu bölgesinde bulunan köylerden meydana geldiği bilinmektedir. Bugünkü sınırların Yerköy ilçesine aittir.

Süleymanlı/Selmanlı⁶⁷; Yerköy sınırlarında bulunmaktadır. Günümüzde bu bölgede Salmanlı Kasabası varlığına devam ettirmektedir.

⁶⁵ BOA,MKT.MVL,87-63,Tarih 27-09-1273

⁶⁶ BOA,MKT.UM,449-91,Tarih08-07-1277

⁶⁷ BOA, BEO,140-10477,Tarih;29-06-1310

Kanak-ı Bal; Sarıkaya İlçesi ve kuzeydoğusunda yer alan Yenipazar'a kadar devam etmektedir.

Aliki; Hasbek, Saraykent, Belekçehankavağı yerleşim biriminde bulunmaktadır.

Akdağ⁶⁸; Günümüzde Çayıralan bölgesine tekabül etmektedir. Bozok yöresinin en kalabalık yeri olarak da adlandırılmaktadır.

Boğazlıyan⁶⁹; Bugünkü sınırları içerisinde Boğazlıyan ilçesi etrafında bulunmaktadır. Yerleşim biriminde hayvancılık ve çiftçilik faaliyeti görülmektedir.

Emlak; Nahiye Kızılırmak sağ kısmında Akdağ, Aliki birimlerinden teşkil edilmiştir.

Gedük; Günümüzde Sivas Şarkışla ilçesinde yer almaktadır. Nahiye ismi Selçuklu dönemine kadar uzanmaktadır.

Çubuk; Sivas ili sınırlarını kapsamaktadır. Gedük nahiyesinin güneyinde yer aldığı bilinmektedir.⁷⁰

2.1.4 Naib

Naib, bulunduğu makamda görev aldığı sürece idari işlerin yürütülmesinden sorumlu tutulmuştur.⁷¹ Osmanlı Devleti fethettiği yerleşim yerlerinde adaleti ve hukuki işleri yürütmek amacıyla kadı ve naibler göndermiştir. Kadılar Osmanlı hukukunun devamında mühim unsur olarak görülmüştür. Bulunduğu yörenin dirlik ve düzeni sağlamaktan yükümlü olmuştur. Kadılar nahiyelere hukuki işlemleri yürütmesi amacıyla naib gönderme yetkisine sahip olmuştur. Bu durum doğrultusundan

⁶⁸ BOA, ŞD, 2892-45, Tarih;09-02-1296

⁶⁹ BOA,BEO,448-33595, Tarih;01-02-1312

⁷⁰ Sakin, a.g.e, s:54-55

⁷¹ Naib, Arapça kökenli nevb kelimesinden türemiştir. Devlet makamına geçici bir süre ile görev alan kişi olarak tanımlanmıştır. Türk-İslam devletlerinde adli teşkilat yapısında kadıların yardımcısı durumunda bulunmaktadır Avcı, C., (2006). “Naib” **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:XXXII, İstanbul, s:311-312

naiblerin tayininde öğrenim durumu göz önünde bulundurulmuştur. Yerleşim biriminde yolsuzluğu ve rüşvete yol açmamak için naibler memleketleri dışında bir yere tayin edilmiştir.⁷² Naib, yapmış olduğu işler karşısında belirli ücrete tabii tutulmuştur. Kuruluş yıllarında ücret almamaları aksaklıklara sebep olmuştur. Fatih Sultan Mehmet hazırladığı kanunda naib ücretlerine de değinmiştir. Nikah merasimi ve vergilerin tahsilinden akçe olarak ücret verilmiştir.⁷³

1861 yılında yapılan düzenleme sonucunda Kadı'nın iş yükünü hafifletmek amacıyla mahkemeler suç durumuna göre sınıflara ayrılmıştır. Taşrada hukuki işlemleri yürütmek üzere yeni meclisler oluşturuldu. Bu meclislerde üye olarak kadı ve naib de bulunmuştur. Müslüman ve gayrimüslim halkın yargılanması için ayrı mahkemeler teşkil edilmiştir. Kazalarda yer alan dava meclisleri Naib'in başkanlığında toplanmıştır. Meclis üyeleri üçü gayrimüslim üçü Müslüman olmak üzere seçilmekteydi. Kadı ve naiblerin herhangi bir rüşvet alması yasaklanmıştır. Devletin sırları ve disiplinsiz davranmaları durumunda kadı ve naibler görevlerinden uzaklaştırılmıştır.⁷⁴

Naib, ilmiye sınıfına mensup ve hukuk alanında eğitim almış kimselerdir. Naib'in görev süresi duruma göre değişiklik göstermiştir. Bir bölgede uzun süre kalabildiği gibi başka bölgeye de tayin edilebilirdi. Reaya naib'in haksızlık ve rüşvet aldığına şahit olması durumunda Divan-ı hümayuna şikayet edebilirdi. Divana gelen şikayet kazaskerin gözlemi altında incelenirdi. Devlet, kendi bünyesi altında öğrenci yetiştirmek üzere 1854 yılında Muallimhan-i Nüvvab açılmıştır. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde bu kurum Mekteb-i Nüvvab, Mekteb-i Kudat ismiyle

⁷² Sarı ,a.g.e, s:367-368

⁷³ Kayar, B., (2010). “*Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib*”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Yıl:5, c:I, s:229

⁷⁴ Çadircı, M., (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara Temmuz,s.80-82

varlığını devam ettirmiştir. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile Naiblik kurumu kaldırılmıştır.⁷⁵

Tablo 2.4 Yozgat Sancağı Naibleri (1876-1909)⁷⁶

Naibler	Görev Süresi
Naib Hüsamettin Efendi	1873-1874
Naib Mehmet Müştak Efendi	1874-1876
Naib Mehmet Efendi	1876-1882
Naib Muhammet Rıfat Efendi	1882-1883
Naib Mahmut Refit Bey	1883-1891
Naib Emir-i Hıfz-ı Efendi	1891-1893
Naib Abdurrahman Fenli Efendi	1893-1900
Naib Ahmet Duri Efendi	1900-1902
Naib Ahmet Duri Efendi	1902-1907
Naib Ali Naili Efendi	1907

2.1.5 Nahiye Müdürü

Nahiye Müdürü, Valinin tayini ve Dahiliye Bakanlığının onayı ile göreve başlardı. Nahiye Müdürü seçilirken 25 yaşında, Osmanlı uyruğuna bağlı ve herhangi bir suçtan yargılanmaması gerekmekteydi. Nahiye müdürü bulunduğu bölgede vergilerin toplanması ve asayişinden sorumlu tutulmuştur. Müdür, nahiye meclisinin başkanlığını yapardı. Meclis en çok dört kişinin toplanmasıyla teşkil edilmiştir. Nahiye meclisini bölgede imar faaliyetlerinin sürdürülmesinde görevli olmuştur. Yerleşim biriminde bulunan otlakların işlenmesi sağlanmıştır. Bölge halkının refahı için tarım ve ticaret' in geliştirilmesi üzere yeni otlaklar oluşturulmuştur.⁷⁷

⁷⁵ İpşirli, M., (2006). "Naib" **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:XXXII, İstanbul, s:312-313

⁷⁶ Ceylan (Cavcav), **a.g.t**, s:60-61

⁷⁷ Ortaylı, İ., (2000). **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:99-100

2.1.6 Tahrirat Müdürü

Tahrirat müdürü Sancak'ta yazı işlerinin yürütülmesinden görevlidir. Tahrirat müdürü devlet tarafından ataması yapılmaktaydı. Müdürün aylık maaşı 1.170 olarak belirlenmiştir. Kazalarda ise tahrirat kâtibi yazı işlerinden sorumlu tutulmuştur. Tahrirat kâtibi Sancak'ta yer alan Tahrirat müdürüne bağlı bulunmaktaydı.⁷⁸

Yozgat Sancağında Sultan II. Abdülhamit'in saltanat sürecinde 6 Tahrirat müdürü görev yapmıştır. En uzun görevde bulunan ise Mustafa Nail Bey olmuştur.

Tablo 2.5 Yozgat Sancağı Tahrirat Müdürleri⁷⁹

Tahrirat Müdürü	Göre Yılı
Şakip Efendi	1876
Mustafa Nanlı Efendi	1882
Mustafa Nail Bey	1883
İhsan Namık Efendi	1893
Osman Namık Efendi	1900
Halil Rüştü Efendi	1902-1907

Tahrirat Müdürü Mustafa Nail Bey'e 1888 yılında Dahiliye Nezareti tarafından görevinde göstermiş olduğu üstün başarıdan dolayı rütbesinin yükseltildiği bildirilmiştir.⁸⁰

Tahrirat Müdürü Halil Rüştü Efendi ve Meclis üyesi idare katibi Hayrullah Efendiye Dahiliye nezareti tarafından dördüncü ve beşinci me

cidi nişanıyla ödüllendirilmek üzere yazının gelmediği ve rütbe terfi süresinin uzatıldığı belirtilmiştir.⁸¹ 1910 yılında Halil Efendi Çorum Tahrirat müdürü olarak atanırken Yozgat müdürlüğüne ise Kütahya müdürü Ahmet Reşat Bey getirilmiştir.

⁷⁸ Özger, Y., (2007). "XIX. Yüzyılda Bayburt(1830-1900)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum, s:50

⁷⁹ H.1311 Tarihli, AV.S, s:180-185

⁸⁰ BOA, DH.MKT, 1445/33, Tarih; H-19-12-1304

⁸¹ BOA, DH.MKT, 584/22, Tarih; 24-06-1320

Ancak yazışmalar uzun sürdüğü için her iki Tahrirat Müdürünün göreve başlaması gecikmiştir.⁸²

Yozgat Sancağında yazı işlerinden sorumlu kişi Tahrirat Müdürüydü. Arşiv kayıtlarında Aralık 1891 'de Tahrirat Müdürü olarak görev yapan Ahmet Efendi Yozgat'tan Malatya Sancağına tayinine karar verildiği tespit edilmektedir. Malatya Sancağında görev yapan Osman Namık Efendi ise Ankara vilayetinden gelen telgraf sonucunda Yozgat'ın Tahrirat Müdürlüğü vazifesine getirilmiştir⁸³ Osmanlı Devleti'nde, devlet adamlarının yazmış olduğu layihalar bölgenin ekonomik, sosyal, idari alanda bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Sultan II. Abdülhamit saltanatı süresince yöneticilerin hazırladığı layihaları inceleyerek yerleşim biriminde eksikliklerin giderilmesi amaçlamıştır. Yozgat Sancağında Tahrirat Müdürü görevinden bulunan Osman Namık Bey'in görevi sürecinde yazmış olduğu layiha Yozgat bölgesinin o dönemde idari ve sosyal durumunun anlaşılmasında yol gösterici olmaktadır. Tahrirat Müdürü Osman Namık Efendi İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Tahrirat Müdürü eğitimini Sıbyan Mektebi be ardından Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane-yi bitirdikten sonra memuriyete başlamıştır. Taşra Eyaletine ilk olarak Malatya Sancağına atanmasıyla göreve başlamıştır. Ancak Malatya'daki görevine Yozgat Müdür ile yer değiştirmesi sonucunda buradaki vazifesi sona ermiştir. 1891 yılında Yozgat Tahrirat Müdürlüğü görevine başlayan Osman Namık Efendi dokuz yıl boyunca Yozgat Sancağının yazı işlerinden sorumlu tutulmuştur⁸⁴

2.1.7 Müftü

Şeyhülislamlık kurumu İslam devletlerinde “alimlerin en kıdemli reisi” olarak nitelendirilmiştir. XVI. yüzyılda Şeyhülislamın yetkileri artırılmıştır. Şeyhülislam toplumun dini, siyasi, idari konularında dört büyük mezhepten olan Hanefi

⁸² BOA, DH.MKT, 2657/2 Tarih; 18-10-1326

⁸³ BOA, DH.MKT,1902/68, Tarih:15-05-1309

⁸⁴ Özger, Y., (2015). “II. Abdülhamit Döneminde Yozgat'ın Sosyo-Ekonomik Durumu (Tahrirat Müdürü Osman Namık Bey'in Raporuna Göre)”, **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C:V, S:9, s:20-21

mezhebine göre fetva hazırlamakta görevli tutulmuştur. Toplumun dini düzenini sağlamak amacıyla taşradan müftülük kurumu oluşturulmuştur.⁸⁵

Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına aldığı tebaanın adalet ve barış içinde yaşamlarını sürdürmelerini ana vazifesi kabul etmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla taşra vilayetlerinde yönetim sıkı disiplin altında tutulmuştur. Merkezi yönetiminden uzak olan yerlerde görevlendirme yapılacağı vakit bu hedefe yönelik düzenlemeler yayılmıştır. Böylece Müftülük kurumunun oluşturulması ile bölgelere müftülük özenle seçilerek tayin edilmiştir. Taşrada Şeyhülislamın temsilcisi olan müftülük şer'i hukukun gerçekleşmesinde önemli etkiye sahip olmuştur.

Müftünün verdiği fetvaları halka duyurması başlıca görevleri arasında yer almaktadır. Ahali ise müftüye karşı saygı ve içten bir tavır sergilemek durumundaydı. Halk ve müftü arasındaki ilişki yörenin düzeninin sağlanmasında önemli bir etkiye sahipti. Müftüler tayin bölgelerinde medreselerde ilmi öğretmek amacıyla müderris sıfatıyla da görev almıştır. Ayrıca yerleşim biriminde bir olay meydana geldiği vakit bu durum kadı ve müftüye sorulmuştur. Böylece olayların çözülmesinde şer'i kanunların yol göstericiliğinde kadılar ve müftüler etkin rol oynamıştır.⁸⁶

Yozgat vilayet şer'iye sicillerinde Sultan II.Abdülhamit Dönemi'nde sancakta görev yapan müftülerin tamamının ismi tespit edilmemektedir Sicillerde bazı müftülerin lakapları görülmektedir. Yozgat'ta müftülük görevinde 1891-1907 yıllarından dek Hacı Abdullah Tahir Efendi'nin bulunduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte müftü Abdullah Tahir Efendi bölgede uzun süre görev yapmıştır.⁸⁷

Ankara vilayetinden Yozgat Sancağında görev yapan Müftü Abdullah Efendi'nin görevini layıkıyla getirdiğine dair mazbata gönderilmiştir. Ancak takdim edilen

⁸⁵ İpşirli, M., (2010). "Şeyhülİslâm" **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C:XXXIX, İstanbul, s:91-96

⁸⁶ Sütçü, M., S., (2017). "Osmanlı Devlet'inde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri", **Tarih Okulu Dergisi (TOD)**, S: XXXII, Yıl:10, Aralık, s:467-469

⁸⁷ Cansız, a.g.t, s:37

mazbatanın üzerinde mühür olmayışı devlet erkânı tarafından incelenmeye alınmıştır.⁸⁸ 1895 yılında Viyana’da bulunan telgraf şirketine bir ihbar gönderilmiştir. Telgrafta Yozgat’ta yaşanan Ermeni isyanları esnasında Müftü Abdullah Efendi’nin komiteciler tarafından idam edildiğinden bahsedilmiştir. Telgrafta gönderilen ihbar Avrupa gazetelerinde büyük yankı uyandırmıştır. Bu durum üzerine Ankara Mutasarrıflığı harekete geçerek Yozgat Sancağında görev yapan Abdullah Efendi’nin hayatta olduğu ve ihbarın asılsız olduğu duyurulmuştur.⁸⁹ Dahiliye Nezareti tarafından 1896 yılında gönderilen telgrafta Müftü Abdullah Tahir Efendiye üçüncü rütbeden mecidi nisanının takdim olunması bildirilmiştir.⁹⁰

Eldeki bilgilere göre Abdullah Tahir Efendi Yozgat merkezde dünyaya gelmiştir. 14 Kasım 1906 yılında 69 yaşında vefat etmiştir.⁹¹

2.2 Kaza ve İdareciler

Osmanlı idari yapısında kaza kadı’nın idari bölgesi olarak da ifade edilmiştir. Kazanın doğrudan merkezdeki kazaskere bağlı olduğu görülmektedir. 1835 yılında kaza biriminde idari, hukuki ve askeri alanda değişiklikler yaşanmıştır.⁹² Kazalar idari yerleşim birimi olarak ön planda bulunması XVII. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Tanzimat döneminde yeni idari birimler doğrudan merkeze bağlanarak yönetimin daha kolay ve disiplinli olması sağlanmıştır.⁹³ Kazaların önem kazanması tımar sisteminin bozulmasıyla ortaya çıkmıştır. Kaza biriminde ekonominin canlanması için halkın toprağı ekmesi ve vergilerini vermesi gerekmektedir. Kaza müdürü halk tarafından seçilip meclisin onayına gönderilmiştir. Mecliste karar görüşülüp Padişah’ın emriyle ataması yapılmıştır.⁹⁴ Vergilerin düzenli bir biçimde

⁸⁸ BOA, ŞD , 1340-57, Tarih;25-06-1309

⁸⁹ BOA, Y.A.HUS, 295-76, Tarih:26-10-1311

⁹⁰ BOA, İ.TAL, 72/8, Tarih:05-08-1312

⁹¹ Abdulkadiroğlu, A., Özkan, F. H., (1994). *Yozgat Meşhurları*, Kariyer Matbaacılık, Ankara, s:32

⁹² Baykara, T., (2002). “Kaza”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:XXV, Ankara, s:119-120

⁹³ Genç, S., (2019). ” *Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1914)*”, **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Bolu, s:24

⁹⁴ Genç,a.g.t, s:28-29

toplanması amacıyla kaza yerleşim birimine müdür seçilmiştir. Müdürün görevi; mali ve asayişte aksaklıkları önlemektir.⁹⁵

2.2.1 Kaymakam

XIX. yüzyılda kaymakamlık ve müdürlük görevinde bulunacak kişilerin yetiştirilmesi için Mekteb-i Mülkiyeye açılmıştır. Kaymakamlar hem sancaklarda hem de kazalarda idari görevlere sahiptir.⁹⁶

Kaymakam iç işlerine bağlı olarak bölgeye ataması bu bakanlık tarafından gerçekleşmiştir. Bölgede meydana gelen herhangi bir sorunu valiliğe bildirerek çözüme kavuşturmakla sorumludur. Atandığı yerleşim biriminde hukuk kurallarının uygulanması ve bayındırlık faaliyetlerinin yürütülmesinde etkin rol oynamıştır.⁹⁷

Yozgat Sancağında 1893 yılında meydana gelen Ermeni isyanlarında Müslüman ve Ermeni halk arasında çıkan kargaşayı arttırmak için bazı fırsatçıların suç işleyerek olayı Ermenilerin üzerine atmıştır. Bu durumun tespit edilmesi amacıyla Ankara Valiliği sancakta görev yapan kaymakam ve mutasarrıflara haber göndererek gerekenin yapılmasını bildirmiştir.⁹⁸

Tablo 2.6 Yozgat Sancağı Boğazlıyan Kaymakamları⁹⁹

Kaymakamlar	Görev Yılları
Hafız Mecid Efendi	1873-1874
Ali Rıza Efendi	1874-1876
Süleyman Rüştü Efendi	1876-1882
Muhammed Hüsnü Efendi	1882-1883

⁹⁵ Çadırcı, M., “Türkiye’de Kaza Yönetimi”, **Belleten** C.LIII.16, s:239

⁹⁶ Kaymakam kelimesi Osmanlı Devleti’nde bir makama geçici olarak vekil tayin edilen kişiye verilen unvan anlamına gelmektedir. Kaymakamlık vekilliğine merkez ve taşra idaresinde rastlanmaktadır. Sadrazam sefere çıkacağı vakit işlerin aksamaması için yerine vekil olarak Sadaret kethüdası bakardı. Kaymakamların görevlerini düzenli bir şekilde yerine getiremedikleri durumlarda azledilip gecikmeye mahal bırakmadan görevlerden alınmaları söz konusudur. Özkaya, Y., (2002). “*Kaymakam*”, **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C:XXV, Ankara, s:84-85

⁹⁷ Çadırcı, M., (1991). **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:239-240

⁹⁸ BOA, Y.PRK.UM.26/22, Tarih:17-06-1310

⁹⁹ Koçak, **a.g.t**, s:33-34

Mehmet Hasri Efendi	1883-1891
Mehmet Emin Efendi	1891-1893
Ali Rıza Efendi	1893-1900
Atif Bey	1900-1907
Ömer Fevzi Bey	1907

Salname ve Arşiv kayıtlarında Sultan II.Abdülhamit Dönemi'nde Boğazlıyan kazasında 9 kadar kaymakamın ismi tespit edilmektedir. Bunlar Tablo 2.6' da gösterilmiştir. Görev yaptıkları yıllar dikkate alındığında bir yıl görevde kalan olduğu gibi 8 yıl görev yapanlarda olmuştur.

Boğazlıyan Kaymakamları arasında yer alan Ali Rıza Efendi vazifesini sürdürürken Sivas Sancağına bağlı Yıldızeli Kazası Kaymakam vekili Osman Bey ile kurumlar arası değişiklik yapılması için 15 Şubat 1894 yılında Ankara vilayetinden bildirilmiştir. Ankara'dan gelen telgrafta değişikliğin yapılması için işlemlerin gerçekleştirildiği ve her iki kurum memurunun görev yerlerine gitmesi arz edilmiştir.¹⁰⁰ Ancak bu görev değişimi kısa sürmüş ve 24 Şubat'ta bulundukları bölgeden Ali Rıza Efendi Boğazlıyan'a, Kaymakam Vekili Osman Bey ise Yıldızeli'ne geri dönmüştür.¹⁰¹

Yozgat Ermeni isyanlarının yoğunlaştığı bölge Boğazlıyan kazasıdır. Doğudan gelen Ermenilerin Boğazlıyan kazasının Terzili köyünde halka zulüm yaptığını bildirerek askerlerin bölgeye gönderilmesi Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.¹⁰²

Tablo 2.7 Yozgat Sancağına Çorum Kazası Kaymakamları¹⁰³

Kaymakam	Görev Yılı
Mahmut Sezai Paşa	1873-1874
Halil Hilmi Efendi (İki kez)	1874-1876 / 1876-1882
Mahmut Hamdi Efendi	1882-1883
Halil Damniğ Efendi	1883-1891
Mahmut Bey	1891-1893

¹⁰⁰ BOA, Yıldız Resmi Maruzat, 69-19 Belge Tarihi: H-09-08-1311

¹⁰¹ BOA, İ.DH, 1311/42, Tarih: H-18-08-1311

¹⁰² BOA, Y.PRK..UM, 30/1, Tarih:01-12-1311

¹⁰³ Koçak, a.g.e.,s.33-34

Ahmet Reşit Bey	1893
-----------------	------

Kaynaklarda 1893 yılına kadar Yozgat Sancağına bağlı olduğu tespit edilen Çorum kazasında 6 kadar kaymakam görev yaptığı tespit edilmektedir.

Tablo 2.8 Yozgat Sancağı Akdağmadeni Kaymakamları¹⁰⁴

Kaymakam	Görev Yılı
İsmail Efendi	1873-1874
Osman Bey	1874-1876
Ömer Hamil Efendi	1876-1882
Ömer Hamil Bey	1882-1883
lalettin Bey	1883-1891
Kadri Bey	1891-1893
Hakkı Bey	1893-1900
Münhall Bey	1900-1902
Ömer Sülfüt Bey	1902-1907
Mustafa Edip Bey	1907

Akdağmadeni Kaymakamlarından Mahmut Celalleddin Bey Yozgat şehrinde dünyaya gelmiştir. Eğitimini Rüştîye mektebinde bitirmiş ardından devlet kurumlarında memurluk vazifesine başlamıştır. Yozgat Çorum, Tokat ve Malatya bölgelerinde görev yapmıştır.¹⁰⁵

Akdağmadeni kaymakamlarından bir diğeri Osman Nuri Bey'dir. Onun oğlu Mustafa Edip Bey kazanın Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nin son kaymakamıdır. Mustafa Edip Bey'in bulunduğu Evrak Memuru, Muhasebe, Başkâtiplik Mal Müdürü vazifelerinde yer almıştır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Koçak, **a.g.t.**, s:33-34

¹⁰⁵ Ed: Ocak, A. Y., (2013). **Osmanlı Mutasarrıfı Çapanoğlu Mahmut Celalleddin (Celal Bey)'in Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s:7-8

¹⁰⁶ Abdulkadiroğlu, Ö., **a.g.e.**, s:53

Mustafa Edip Bey Rüştîye mektebinden mezun olmuştur. Mustafa Edip Bey'in edebiyata ilgisi yazmış olduğu şiirlerden anlaşılmaktadır. Kaymakamlık görevinin yanı sıra II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yozgat mebusluğu yapmıştır.¹⁰⁷

Tablo 2.9 Yozgat Sancağı Sungurlu Kazası Kaymakamları¹⁰⁸

Kaymakam	Görev Yılı
Mahmut Efendi	1874-1876
Ahmet Hamdi Efendi	1876-1882
Hasan Hüsnü Efendi	1882-1883
Mahmut Hamdi Efendi	1883-1891
Saadettin Efendi	1891-1893
Ahmet Raşif Efendi	1893

Yozgat Sancağına bağlı Sungurlu Kazasında altı yıl kaymakamlık yapan Ahmet Hamdi Efendinin Sıbyan Mektebi mezunu olduğu bilinmektedir. Ahmet Hamdi Efendi'nin memleketinin Yozgatlı olduğu Sicil-i Ahvâl Defterlerinde geçmektedir. Yabancı dil olarak Arapça ve Farsça bildiği, bu yönüyle donanımlı bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Yozgat Sancağına bağlı diğer bir kaza ise Budak Özü olarak bilinmektedir. Budak özünde 1873 yılında Kaymakamlık makamında Sadık Efendinin bulunduğu bilinmektedir¹¹⁰

2.3 Mahalli Meclis ve Dairler

Osmanlı Devlet teşkilatında Tanzimat'ın ilanıyla birlikte ilk Muhasallık Meclisleri teşkil edilmiştir. Bu meclisler demokrasiye ve cumhuriyete ilk adım olarak salname kayıtların da nitelendirilmektedir. İlk meclis üyeleri seçimi devlet yönetimi konusunda bilgi sahibi olan yetenekli ve istidatlı kişilerin mahkemeye başvurarak aday olduklarını beyan etmeleriyle gerçekleşmiştir. Meclis üyelerinin belirlenmesinde seçmende önemli faktördür. Seçmen olmak isteyen şahıslarda

¹⁰⁷ Özger, a.g.e s:47

¹⁰⁸ Koçak, a.g.t , s:33-34

¹⁰⁹ Özger, a.g.e, s:43

¹¹⁰ Ceylan (Cavcav), a.g.t, s:61-64

başvuru yaparlardı. Bunun üzerine kazalarda ve şehirlerde kura işlemine geçilirdi. Seçimlerin adalet çerçevesinde yapılması için de önlemler alınmıştır. Osmanlı meclis üyeleri seçildikleri bölgede vergi toplama ve idari işlerin yürütülmesi konularında sorumlu tutulmuştur. Meclis üyeleri rüşvet gibi suçlar işlemeleri halinde kanunlar çerçevesinde cezalandırıldı.¹¹¹

1839 Tanzimat Fermanı'yla birlikte Osmanlı Devleti'nde farklı bir döneme girilmiştir. Bu dönemde merkezi idare sisteminde değişiklikler yaşanmıştır. Yönetimde önemli yer teşkil eden meclis kurumları oluşturulmuştur. Yönetim sistemine meclislerin dahil edilmesi taşrada da karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda Yozgat Tanzimat reformlarından etkilenmiş ve burada mahalli meclisler açılmıştır.

2.3.1 Liva Kaza Meclisleri

Vilayetlerdeki idare meclisleri iki birimde faaliyetlerini sürdürmüştür. Meclis bölgenin iskan, ekonomisi gibi konulardan sorumlu tutulmuştur. Meclisler vasıtasıyla denetim sağlanmıştır. Halkın herhangi bir problem karşısında meclise başvurarak durumunu arz etmiştir. Meclis üyeleri eşit sayıda olarak müslim ve gayrimüslim halktan seçilmiştir. Vilayetlerde ki idare meclislerinde her türlü işten azâ sorumlu tutulmuştur. Azâların sorumluluklarının artmasıyla problemlerin çözüme kavuşması zorlaşmıştır. Bu durum karşısında liva ve kazalarda meclisler teşkil edilmiştir.¹¹²

Vilayetlere bağlı konumda bulunan liva ve kazalarda meclislerin mutasarrıf ve kaymakam önderliğinde toplandığı bilinmektedir. Liva İdare Meclisleri idari, mali ve imar işlerinin karara bağlandığı yerdir. Livada meclislerin başkanı görevde bulunan mutasarrıf olmuştur. Meclis üyeleri arasında Tahrirat Müdürü, Müftü ve farklı dine mensup görevliler yer almıştır. Liva İdare Meclisleri kaza ve nahiye meclislerini

¹¹¹ Ortaylı, İ., (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s:35-37

¹¹² Demirci, M., (2016). "1871 Vilayet Nizamnamesine II. Abdülhamit Dönemine Yansıması", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Aydın, s:59-60

kapsayan bir yönetim organı olarak da bilinmektedir. Livanın alt yerleşim birimi olan kazalarda idare meclisleri teşkil edilmiştir. İdare meclislerinde Tahrirat Kâtibi, Naib ve Müftü üye olarak bulunmuştur. Bu meclislerde bulunan devlet memurları bölgenin adli, mali, sağlık ve imar faaliyetlerinin kanunlar çerçevesinde gerçekleşmesini sağlamakla sorumlu tutulmuştur.¹¹³

Osmanlı vilayetlerinde liva ve kaza idare meclis üyeleri seçim yoluyla belirlenmiştir. Üyelerin belirlenmesi amacıyla meclis teşkil edilmiştir. Seçim meclis üyeleri; hâkim, muhasebeci, müftü, hukuk alanında göre yapan memurlar ve gayrimüslimlerin dini liderleri bulunmaktaydı. Meclis üyesi olabilmesi için 30 yaşından büyük olmaması gerekmektedir.¹¹⁴

Tablo 2.10 1876 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri¹¹⁵

Görevi	İsim
Mutasarrıf	Hasan Tahsin Efendi
Nâib	Mehmet Efendi
Müftü	Abdüllatif Efendi
Muhasebeci	Muhasebeci Efendi
Tahrirat Müdür	Şakib Efendi
Evkaf Muhasebecisi	Yılsamasük Efendi

Tablo 2.11 1882 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri¹¹⁶

Görevi	İsmi
Mutasarrıf	Abdülhadi Paşa
Muhasebeci	Ahmet Muhtar Efendi
Tahrirat Müdürü	Mustafa Nanlı Efendi
Evkâf Müdürü	Ahmet Hamdi Efendi

Yozgat Sancağının bağlı olduğu Ankara Vilayeti tarafından gönderilen telgrafta eski Yozgat mutasarrıflık görevinde bulunan Abdülhadi Paşa'nın görevi sırasında 290 kuruşluk borcunun bulunduğu ifade edilmiştir. Bu borcun Yozgat Mutasarrıflığına

¹¹³ Ortaylı, **a.g.e.**, s:80-82

¹¹⁴ Çadircı, M., (1991). **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:260

¹¹⁵ Ceylan(Cavcav), **a.g.e.**, s:50-52

¹¹⁶ Ceylan(Cavcav), **a.g.e.**, s:50-52

derhal ödenmesi istenmiştir. Ayrıca ödemenin yapıldığına dair bir telgraf gönderilmesi arz edilmiştir.¹¹⁷

Tablo 2.12 1883 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri¹¹⁸

Görev	İsim
Mutasarrıf	Hasan Bey Efendi
Naib	Mahmut Refit Efendi
Müftü	Tahir Efendi
Muhasebeci	Hasan Fastel Efendi
Tahrirat Müdür	Mustafa Nail Bey

Tablo 2.13 1891Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri¹¹⁹

Görev	İsmi
Naib	Emir Hıfzı Efendi
Müftü	Abdultâhir Efendi
Muhasebeci	Ecir Asim Efendi
Tahrirat Katibi	Ecir Hamid Efendi
İdare Katibi	Mahmut Efendi

Arşiv kayıtlarında Mahmut Bey'in Yozgat şehrinde idare meclisi kâtipliği vazifesinde bulunduğu tespit edilmektedir. Meclisin yazı işlerinden sorumlu tutulmuştur. Görevini layıkıyla yerine getirdiği için rütbe derecesinin artırılması için Ankara vilayetine yazı yazılmıştır.¹²⁰

Hicri 24 Şevval 1311 tarihli arşiv belgesinde Dâhiliye Nezareti tarafından görevinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı dördüncü rütbeden nişan takdim edilmiştir.¹²¹

Tablo 2.14 1893 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclisi Üyeleri¹²²

Görev	İsmi
Mutasarrıf	Ahmet Şükrü Efendi
Naib	Abdurrahman Fenli Efendi
Müftü	Abdullah Efendi

¹¹⁷ BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi, 1598/41, Tarih:24-06-1306

¹¹⁸ Ceylan(Cavcav), **a.g.e**, s:50-52

¹¹⁹ Ceylan(Cavcav), **a.g.e**, s:50-52

¹²⁰ BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi186/39, Tarih:11-10-1311

¹²¹ BOA ,İ. TAL, 50-29, Tarih:24-10-1311

¹²² H.1311 Tarihli A.V.S.,s.180

Muhasebeci	Adil Efendi
Tahrirat Müdürü	Osman Namık Efendi

Tablo 2.15 1900 Yılı Yozgat Sancağı İdare Melis Üyeleri¹²³

Görevi	İsmi
Mutasarrıf	Mustafa Bey
Naib	Ahmet Dari Efendi
Müftü	Abdullah Tahir Efendi
Muhasebeci	Mehmet Emin Efendi
Tahrirat Müdürü	Osman Namık Efendi

Tablo 2.16 1902 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri¹²⁴

Görev	İsim
Mutasarrıf	Cemal Paşa
Naib	Abdullah Duri Efendi
Müftü	Abdullah Tahir Efendi
Muhasebeci	Mehmet Emin Efendi
Tahrirat Müdürü	Halil Rüştü Efendi

Yozgat Tahrirat Müdürü görevinde yer alan Halil Bey idari işlerinin yürütülmesinde önemli rol oynamıştır. Liva Meclisi Kâtiplik işlerinden Hayrullah Efendi sorumlu tutulmuştur. Ankara'dan gelen yazıda Yozgat ikamet eden iki devlet memurunun biyografik bilgilerini beyan eden bir telgraf gönderilmesini belirtmiştir.¹²⁵

Tablo 2.17 1907 Yılı Yozgat Sancağı İdare Meclis Üyeleri¹²⁶

Görev	İsmi
Naib	Ali Naili Efendi
Müftü	Hacı Abdullah Tahir Efendi
Muhasebeci	Mustafa Efendi
Tahrirat Müdürü	Halil Rüştü Efendi

2.3.2 Belediye Başkanı ve Belediye Meclisi

Belediye kurumu için ilk çalışmalar Sultan II. Mahmut Dönemi'nde yürürlüğe konulmuştur.¹²⁷ Belediye kurumundan önce şehremini, şehir naibi, ayana veya şehir

¹²³ Ceylan(Cavcav), **a.g.e**, s:50-52

¹²⁴ Ceylan(Cavcav), **a.g.e**, s:50-52

¹²⁵ BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi, 584-22, Tarih:24-06-1320

¹²⁶ Ceylan(Cavcav), **a.g.e**, s:50-52

kethüdası belediye işleri ile ilgilenmiştir. Ancak her ne kadar memurlar görevlerini yapsa da aksaklıklar yaşanmıştır.¹²⁸

Osman Devleti XIX. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'yı örnek alınarak yeni kurumlar ihdas etmiştir. Özellikle şehir idaresinde yaşanan aksaklıklar belediyeciliğin başlamasında etkili olmuştur. Belediyelerin tesisinde ilk olarak liman şehirlerinde tesis edilmiştir. Belediyelerin liman şehirlerinde tesisinde Avrupa ile ticari ilişkilerde modern bir kuruma ihtiyaç duyulması etkilidir.¹²⁹ Zamanla yerleşim birimlerinde de belediye daireleri inşa edilmiştir. Belediye Reisleri bölgenin imar, siyasi, adli işlerin yürütülmesinden sorumlu tutulmuştur.¹³⁰ Belediyenin kurulması için bir beldenin varlığı insan topluluğu, meclisten kanunun çıkarılması gerekmektedir. Belediye, beldede bulunan halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve demokrasinin gelişmesi için önemli faktör olmuştur. Belediye, kentleşmenin sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdürürken yerleşik hayata geçmeleri yaşayış biçimlerinin yanı sıra yerel yönetimde de değişikliğe sebep olmuştur.¹³¹

Osmanlı'da Belediye kurumu teşkil edilirken Fransa'daki idari yönetim göz önüne alınmıştır. İlk olarak 1864 yılında yapılan vilayet düzenlemesiyle Belediye kurumu tesis edilmiştir. Osmanlı şehirleri içerisinde İstanbul nüfusun yoğun olduğu bir yerleşim birimidir. İstanbul'da yönetimi kolaylaştırmak için 14 tane Belediye teşkil edilmiştir. Osmanlı'da Belediyecilik asıl şeklini Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde almıştır. I. Meşrutiyetin ilanından sonra vilayetler ile ilgili bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanunda Belediyeler teşkil edildikleri bölgede imar, idari, adli alanların işleyişinden sorumlu olmuştur. Ayrıca kanun maddesi doğrultusunda Belediye meclisleri

¹²⁷ Belediye kelimesi Arapça olarak belde ve bilad anlamına gelmektedir. Belediyenin kurulmasında temel faktör: Avrupalı devletlerle yapılan ticari ilişkilerde ulaşım ve hizmet sektöründe yaşanan aksaklıklardır. Şehirlerin asayişinden ve düzeninden sorumlu olan bir kuruma ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Ortaylı, İ., **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s:123-124

¹²⁸ Sunay, C., (2002). "*Belediyeciliğin Doğuşu Sürecinde Osmanlı Mirası*", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3, s:129

¹²⁹ Ortaylı, **a.g.e**, s:503-504

¹³⁰ Ortaylı, İ., (1992). "*Belediye*", **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C; V, s:398-402

¹³¹ Dönmez, M., (2009). **Belediye Yönetimi**, Mahalli İdareler Derneği Yayını, Ankara, s:17-19

oluşturulmuştur. Belediye meclis üyeleri sayı bakımından 6-12 kişi arasında değişiklik göstermiştir. Belediye Başkanı ise hükümetin ataması ile meclis üyelerinden seçilmiştir. Belediye Başkanı olma şartlarından biri de Türkçe bilme ve konuşmalarındadır. Dönem şartları içerisinde Belediyeler merkeziyetçi idarenin temel yapı taşlarındandır.¹³² Belediye meclisi, belde halkı tarafından seçilen kişilerden teşkil edilmiştir. Meclis üyeleri 5 yılda bir seçim ile seçilirdi. Belediye meclisi başkanı öncülüğünde toplanmıştır. Meclis üyeleri arasında bulunan kâtiplerde görüşülen konuların kayıta geçmesinden sorumlu tutulmuştur. Belediye meclis üyesi olması için herhangi bir suç yükümlüğünün bulunması gerekmektedir.¹³³ 1871 yılında ilan edilen Vilayet Nizamnamesi ile Belediye meclisleri oluşturulmuştur. Bu meclisin haftada iki gün toplanma yetkisi vardır. Osmanlı teşkilat tarihi içerisinde Belediye'nin memleketin her bölgesinde yaygınlaşması 1877 yılından sonra başlamıştır.¹³⁴

Belediye meclisinin görevleri; bölgede stratejik planı hazırlanması, personelin performansını belirlemek, yatırım ve çalışma programını kabul etmek, Belediye bütçesini belirleyerek dutuma göre imar faaliyetlerini başlatmak gibi görevlerden sorumlu tutulmuştur. Halkın arzu ve istekleri de çalışmaların temelini oluşturmuştur.¹³⁵

Arşiv belgeleri Yozgat belediye idaresinin hükümet konağı içerisinde yer aldığına işaret etmektedir. Yozgat Hükümet Konağı 1885 yılında çıkan yangında zarar görmüştür. Bunun üzerine yeni bir bina inşa edilmiştir.¹³⁶ Nisan 1885 tarihli bir arşiv kaydında hükümet konağı olarak yeni bir binanın inşa edildiği ve bu binanın kira bedeli olan 1.000 kuruşun belediyede dahil olmak üzere diğer birimlere dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

¹³² Ortaylı, **a.g.e**, 506-508

¹³³ Dönmez, **a.g.e**, s:138-140

¹³⁴ Sunay, **a.g.m**, s:130

¹³⁵ Dönmez, **a.g.e**, s:155-157

¹³⁶ BOA, İrade Şura-yı Devlet, 74/4362, Tarih:06-07-1302

Yozgat'ta Belediye kurumu Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde çıkarılan 1877 vilayet düzenlemesiyle teşkil edilmiştir. 1877 yılından başlayarak 1909 yılına kadar sancak belediye başkanlığı yapan kişiler aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 2.18 Yozgat Belediye Reisleri¹³⁷

Belediye Reisleri	Görev Yılı
Ömer Efendi	1877-1882
Salih(Zühdü) Efendi	1882
Halil Bey	1882
Ömer Rüştü Efendi	1891
Ahmet Tevfikzâde	1897-1898
Erzurumlu Zâde Hafız Ömer Efendi	1898-1899
Hacı Halil Bey	1900-1902
Götleklioğlu Hacı Ömer Efendi	1902-1903
Mutullah Efendi	1904-1905
Lütfullah Efendi	1906
Hacı Halil Bey (İkinci kez)	1906-1907
Necip Efendi	1907-1908
Ahmet Tevfikzâde (ikinci)	1908-1909

2.3.2.1 Ömer Efendi

Yozgat Belediyesinin ilk reisi Ömer Efendi'dir. İlk görev süresi beş yıldır. Keza 1891 yılında ikinci kez Belediye Başkanlığı görevinde bulunduğu tespit edilmektedir. Ömer Efendi'nin Belediye Reisliği döneminde Yozgat ve çevresinde önemli etkilere sahip olan bir sel baskını yaşanmıştır. ¹³⁸ Bu felaket sırasında bölgede ciddi tahribat yaşanmış, bu tahribat neticesinde halktan can ve mal kaybı görülmüştür.

Osmanlı Arşiv kaynaklarındaki tespit ettiğimiz belgeler sonucunda Ömer Efendi'nin Belediye Reisliği sürecinde halk tarafından yetkilerinin kötüye kullanıldığı sonucunda adli işlem yapılmasına karar verildi. Şikâyetler üzerine Ankara Adliyesine

¹³⁷ Sakin, **a.g.e**, s:239-240

¹³⁸ Kapusuzoğlu, B., (2009). **Yozgat Belediyesi Tarihi Belediye Reislerinin Hal Tercemeleri** , Ankara, s: 43-46

durumun arz edilmesiyle durumun aslını görmek amacıyla Ömer Efendi hakkında soruşturma açılmıştır.¹³⁹

2.3.2.2 Salih Zühdü Bey

Yozgat Belediye reisi görevine Ömer Efendi'den sonra Salih Zühdü Efendi görev seçilmiştir. Salih Zühdü Efendi'nin yaşamına dair bilgi elimizde bulunmamaktadır. Belediye Reisi Halil Bey 1882 yılında Yozgat'ta yer almıştır.¹⁴⁰

2.3.2.3 Hacı Halil Bey

Yozgat Belediye Başkanı Halil Bey ile ilgili arşiv kayıtlarından sınırlı bilgilere ulaşılmaktadır. Bir arşiv kaydına göre Mehmet vakfı vasıtasıyla merkezde yaptırılan köprü inşasına harcanan para da yolsuzluk yapıldığı iddia edilmiştir. Bunun üzerine Halil Bey hakkında soruşturma yapılması için yazı yazılmıştır. Ankara vilayetine konunun araştırılması için işlem başlatılmasını istenmiştir.¹⁴¹

2.3.2.4 Ömer Rüştü Efendi

Yozgat Belediyesinde 1894-1895 yılları arasında başkanlık yapmıştır. Ömer Rüştü Efendi döneminde eğitim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Mekteb-i Sultani olarak da isimlendirilen Yozgat Lisesi bu dönemde inşa edilmeye başlanmıştır.¹⁴² Ömer Rüştü Efendinin görevini ihmal ettiğine dair şikâyetler vuku bulmuş, Ankara vilayeti tarafından hakkında soruşturma başlatılmıştır. Bu süreçte bir süreliğine idari azalık görevine alınmıştır. Ömer Rüştü Efendi soruşturmasında görevini suiistimal etmediğini ifade vermiştir. İfade işlemlerinden sonra Belediye Başkanlığına geri dönmek için dilekçe anlaşılmaktadır.¹⁴³

¹³⁹ BOA, Şuray-ı Devlet Evrakı, 1340-1346, Tarih:01-12-1308/

¹⁴⁰ Kapusuzoğlu, **a.g.e**, s:44-45

¹⁴¹ BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi, 1814/38, Tarih:20-07-1308

¹⁴² Kapusuzoğlu, **a.g.e**, s:47

¹⁴³ BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi1981/66 ,Tarih:10-01-1310

Ömer Rüsti Efendi kendisi hakkında açılan soruşturmayla uğraşırken bir taraftan da kendisinden önce başkanlık yapan Halil Bey hakkında zimmetine geçirme davası açtırmıştır. Halil Bey'in mal varlığının 200 kuruştan fazla almalarını gerekçe göstererek konunun araştırılması için Ankara'ya telgraf çekilmiştir.¹⁴⁴ Çapanoğulları damadı olarak da bilinen Halil Bey hakkındaki bu zimmetine para geçirme iddiası maliye idaresi tarafından araştırılmıştı. Soruşturma sürecinde şahitlerin de bilgisine müracaat edilmiş, sonuçta hakkındaki iddiaların asılsız olduğu anlaşılan Halil bey beraat etmiştir.¹⁴⁵

2.3.2.5 Tefkizade Ahmet Efendi

Tefkizade Ahmet Efendi Belediye Reisi olarak 1897-1898 yılların arasında görev almıştır. Görevi süresince Yozgat'ta imar faaliyetlerinin gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. 1895 yılında Çamlık altında bulunan bir köprüde cenaze alayının oradan geçişi sırasında bir çöküntü meydana gelmiştir. Bu çöküntünün yaşanmasıyla köprü ciddi zarar görmüştür. Tefkizade Ahmet Efendi'nin gayretiyle köprü yeniden onarılmıştır.

Tefkizade Ahmet Efendi şehrin imajına büyük ehemmiyet vermiştir. Bu dönemin mimari eserlerinden biri de ihtişamıyla ün salmış olan Saat Kulesi'dir. Bu saat kulesi mimari dokusuyla beraber varlığını günümüzde de devam ettirmektedir. Günümüzde de saat kulesi varlığını devam ettirmektedir. Kulede bulunan saat dönemin mimari olarak önde gelen devletlerinden olan Fransa'dan getirilmiştir.

Tefkizade Ahmet Efendi 1907-1909 yılları arasında ikinci kez Belediye başkanlığı yapmıştır. Bu dönemde Yozgat şehrinin fotoğraflarını çekirmek istemiştir. İstanbul'dan Yozgat'a bir fotoğrafçı getirilerek şehrin mimari yapısını göz önüne seren fotoğraflar çekirmiştir. Ancak bu fotoğraflar günümüze ulaşmamıştır.¹⁴⁶ Tefkizade'nin Yozgat şehrinin gelişmesine sağladığı bu katkılardan dolayı

¹⁴⁴ BOA, Şura-yı Devlet Evrâkı, 1340/62, Tarih:04-07-1309

¹⁴⁵ BOA, Dahiliye Mektubi Kalemî, 2064/81, Tarih:-03-06-1311

¹⁴⁶ Kapusuzoğlu, **a.g.e.**, s:48-59

kendisine Sadaret Penâhı tarafından tebrik ve ödüllendirme telgrafının gönderildiğinden bahsedilmiştir.¹⁴⁷

2.3.2.6 Erzurumluzâde Hafız Ömer Efendi

Osmanlı Devleti'nde ulema sınıfı dini olarak bilge kişilere verilen statüdür. Ulema sınıfında eğitim gören Erzurumluzade Hafız Ömer Efendi 1898-1899 yılları arasında Yozgat Belediye Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Erzurumlu Hafız Ömer Efendi Osmanlı Devleti'nin son zamanlarda topraklarını kaybetmeye başlaması üzerine bu durum sonucunda ızdırap çektiğinin hatıralarında dile getirdiği bilinmektedir.¹⁴⁸,

2.3.2.7 Hacı Halil Bey

Yozgat Belediye Başkanlarından Hacı Halil Bey Yozgat şehir tarihinde önemli rol oynayan Çapanoğulları ailesinin kızıyla evlenerek damatları arasında yer almıştır. Halil Bey'in kökenine baktığımızda Arnavut uyruklu olduğu kaynaklarda bilinmektedir. Yozgat imar faaliyetlerine başlayarak Hükümet Konağı ve Adliye binası inşa edilmiştir. Yapılan bu kurumlar idari işlerin yürütülmesini kolaylaştırmıştır.

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde 1900 yılında cülusunu kutlamak amacıyla ihtişamlı davetler ve şenlikler yapılmıştır. Bu kutlamaların bir sembolü olarak Hamidiye Çeşmesi yapılmıştır. Hamidiye Çeşmesinin temeli atılırken resimler çekilerek Yıldız Sarayı'na gönderilmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in cülus kutlamasında görkemli yapılması Belediye Başkanının yanı sıra II. Abdülhamit'in Yaveri Çapanoğlu Ahmet Şakir Paşa'nın Yozgatlı olması da etkili olmuştur. Yozgat Lisesi bu dönemde İdadi ismiyle eğitimini sürdürmüştür. Hacı Halil Bey 1905 yılında tekrardan Yozgat Belediye Başkanlığına getirilmiştir.¹⁴⁹

¹⁴⁷ BOA, Dâhiliye Mektûbi Kalemi, 2550/32, Tarih:18-07-1319

¹⁴⁸ Kapusuzoğlu, **a.g.e**, s:50

¹⁴⁹ Kapusuzoğlu, **a.g.e**, s:51-52

2.3.2.8 Götleklioğlu Hacı Ömer Efendi

1901-1902 yılları arasında görev almıştır. Götleklioğlu Hacı Ömer Efendi Bey Yozgat'ın Yerköy ilçesindendir. Götleklioğlu Hacı Ömer Efendi zengin bir aileye sahip olduğu bilinmektedir. Yozgat ve çevresindeki arazilerin büyük miktarı Götleklioğlu ailesine ait olmuştur.¹⁵⁰

Yozgat Belediye Başkanlığına Götleklioğlu Hacı Ömer Efendi'den sonra 1903 yılında Mutullah Efendi geçmiştir. 1904 yılında Lütfullah Efendi Başkanlık rütbesi verilmiştir. 1906-1907 yılında Yozgat Belediye Başkanı olmuştur.¹⁵¹

1893 Yılı Ankara Vilayet Salnamesinde Yozgat Sancağı Belediye meclis üyeleri; Re'is Ömer Efendi, A'zâ Lütfullah Efendi, A'za Hacı Arif Ağa, A'za İbrahim Ağa, A'za Tabib İsmail Efendi, Kâtib Süleyman Ağa, Memur Ömer Ağa, Hastahane Memuru Sahak Efendi, A'za Süleyman Efendi, A'za Hacı Ahmet Efendi, A'za Hacı Resmi Efendi, A'za Buvanaki Efendi, A'za Diğer Ohan Efendi, Sanduk Emmini Salih Sami Efendi ve Müfettiş Mehmet Efendi bulunmaktaydı¹⁵²

2.4 Mahalleler

Osmanlı Devleti'nin taşra eyaletlerinde bir diğer önemli yerleşim ve idari birim mahalledir.¹⁵³ Osmanlı Devleti'nde 1300-1600 yıllarını kapsayan Klasik Dönem' de Anadolu'da mahalle ve köyler teşekkül etmiştir. Mahalle, şehirlerin en küçük yapı taşıdır. Mahalle halkın bir arada yaşadığı statü farkının olmadığı toplumun kaynaştığı alandır. Özellikle mahallerde yer alan kahvehaneler reayanın bir araya gelip muhabbet ettiği yerlerdir.

¹⁵⁰ Kapusuzoğlu, a.g.e, s:54

¹⁵¹ Kapusuzoğlu, a.g.e, s:55-58

¹⁵² H.1311 Tarihli A.V.S. s:183

¹⁵³ Mahalle yerleşim biriminde komşuluk kavramının olduğu birbirlerini tanıyan insanların yaşadığı yer olarak da bilinmektedir. Bu münasebetle mahalleler halkın sosyal çevresinin gelişmesi açısından da önemli bir etkileşim alanıdır. Şehirlerde zaman içerisinde birden çok mahalle oluşmuştur. Yusuf Oğuzoğlu, **Osmanlı Devlet Anlayışı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005

Osmanlı mahalleleri Müslüman ve gayrimüslim toplulukların bir arada yaşadıkları yerler olmaların yanı sıra her topluluğun kendine aitte mahalleleri bulunmaktadır. Mahallenin teşkil edilmesiyle birlikte buradaki düzeni sağlamaktan imam, hamham ve Papaz sorumlu tutulmuştur. İmam mahallede evlenme, doğum ve ölüm olaylarının kaydını tutup merkeze bildirilmiştir. XIX yüzyılda yapılan siyasi ve idari reformların sonucunda mahallelerden muhtar sorumlu olmaya başlamıştır.¹⁵⁴

Zikredilen görevlerden muhtarlık teşkilatı ilk olarak 1829 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Köylerde ve mahallelerde imam sorumlu tutulmuş ancak imamlar buralarda yetersiz kalmışlardır. Bunun sonucunda Muhtarlık kurumuna ihtiyaç duyulmuştur. Mahalle idaresinde muhtarın yanı sıra ihtiyar meclisleri de teşkil edilmiştir. Muhtarlık, reaya ve devletin arasında köprü durumunda bulunmuştur. Mahallelerde muhtar seçimle belirlenmiştir. Muhtarlar halkın sevdiği ve saydığı kimselerden belirlenmiştir. Taşrada muhtarlık ilk olarak Kastamonu Sancağında teşkil edilmiştir. Muhtar, köy ve mahallelerde asayiş ve idari işlerin yürütülmesine katkı sağlamıştır. Mahalleye bir ailenin taşınması durumunda muhtar bu ailenin kütüğünü deftere not etmekteydi. Şehirlerarası seyahatlerde muhtardan yola çıkma izni alınması gerekmektedir¹⁵⁵

Tablo 2.19 Yozgat Sancağın Mahalleleri¹⁵⁶

Ağazade Mahallesi
Aşağı Nohutlu Mahallesi
Çatak Mahallesi
Develik Mahallesi ¹⁵⁷
Eski Pazar Mahallesi ¹⁵⁸
İstanbulluoğlu Mahallesi
Medrese Mahallesi
Mustafaoğlu Mahallesi
Taşköprü Mahallesi
Tekye Mahallesi
Üveliz-i Bala Mahallesi
Yeni Cami Mahallesi
Yukarı Nohutlu Mahallesi

¹⁵⁴ Ortaylı, **a.g.e**, s:106-108

¹⁵⁵ Çadırcı, **ag.e**, s:12-19

¹⁵⁶ Cansız, **a.g.e**, s:2-3

¹⁵⁷ BOA, İ.ŞD, 105/6299, Tarih;15-08-1308

¹⁵⁸ BOA,Y.EE, 180/10, Tarih;12-06-1311

Yozgat Sancağı Rumeli muhacirlerin sık olarak yaşadığı bölgeler arasında yer almaktadır. Yozgat Mutasarrıflığı bölgeye gelen göçmenleri belirli bölgelere iskân ettirmiştir. Yozgat merkeze bağlı develik mahallesi de muhacirlerin yoğun yaşadığı yerleşim birimidir.¹⁵⁹ 1895 yılında Ermeni olaylarının yaşandığı esnasında Ermenilerin Yozgat'ta yer alan mahallelere baskın verilmiştir. Mahallede Müslüman ailelerin evlerinde katliam yaptıkları arşivde görülmektedir.¹⁶⁰

2.5 Köyler

1871 Nizamnamesiyle yapılan düzenlemeyle köylerde muhtarın yanı sıra ihtiyar meclisinin de göz hakkı ortaya çıkmıştır. Osmanlı köylerinde Müslüman ve gayrimüslim halkın birlikte yaşamaları durumunda köy meclislerinde ortak temsil söz konusudur. Köy meclislerindeki üye sayısı 3-12 üye arasında değişiklik göstermiştir. Köyde güvenlikten sorumlu kişi bekçi olmuştur. Köylerde bir anlaşmazlık meydana geldiği vakit bu durum kaza yönetimine bildirilirdi. Muhtarların ve ihtiyar meclisinin devlet adına adli karar verme yetkisi yoktur.¹⁶¹

Tablo 2.20 Yozgat Sancağına bağlı Köyler¹⁶²

Abdallar	Acı	Akbıyık
Akçakoyunlu	Akcami	Akdaş
Akoluk	Alaca ¹⁶³	Alibar
Alişar	Araplı	Araplıseyf
Avcı	Ayvalı	Azapbaşılı
Azizli	Bababali	Bacılı
Balak	Baltasarılar	Barıl
Başköy	Başbüyükülü	Başınayayla
Başıyapanlı	Battal	Bayat
Bayatoğlu	Bayatviranı	Beğvelioğlu
Bektaş	Beşik	Beyyurdu
Boğaz	Boyalı	Boymul
Bozlar	Burak	Burunvıran

¹⁵⁹ BOA,İ.ŞD, 105/6299, Tarih:-15-18-1308

¹⁶⁰ BOA, YEE179/6, Tarih:16-01-1311

¹⁶¹ Osmanlı Devleti'nde taşra yönetiminin en alt yerleşim birimi köylerdir. 19.yüzyılda muhtarlık teşkilatının kurulmasıyla köylerin idaresi muhtar vasıtasıyla gerçekleştirmeye başlamıştır Ortaylı, **a.g.e.**, s:111-113

¹⁶² Cansız, **a.g.t.**, s: 5-13

¹⁶³ BOA, DHMKT,1935/2, Tarih: 22.08.1309

Tablo 2.20 Devamı

Caferli ¹⁶⁴	Caferli-i Kebir	Cıcıklar
Çakırhacılı	Çakmak	Çakrak
Çalılı	Çamurlu	Çatma
Çavuş	Çay	Çayırşeyhi
Çaylı	Çıplak	Çini
Çorak	Dağtopacı	Dağyenice
Daloğlu	Dambasan	Darıcı
Darılı	Dayılı	Dedekargın
Dedik	Denkmeden	Dere
Derecik	Deremümi'nli	Deresofulu
Devrek	Devreceli	Divanlı ¹⁶⁵
Eğercibala	Elçi	Elmahacılı
Ekinci	Ekinciüşağı	Emirhan
Emirözü	Erkilet	Erkili
Eskiden	Etyemezsemenleri	Eyli
Fakıbeyli	Gedikhasanlı	Gelingüllü
Germe	Germir	Göçerli
Gökahmetli	Gökçekışla	Gülek
Hacıköyü	Hacı Osmanlı	Hacı Musalı
Hacı Şefaati	Halaçlı	Halilfakihli
Hamzalı	Hatip	Hasenci
Haydarlı	Hocanın Karyesi	Hüyük-i Kebir
Işıltan	İbrahim Hacı	İkizce
İnandık	İncirli	İncirli-i Gayr-i Müslim
İsafakılı	İşleyen	Kababel
Kabacı	Kabakini	Kadıllı
Kal'a	Kalınca	Kalınbük
Kalnaklı	Kamrazlı	Kanlıca
Karabıyık	Karaçayır	Karaköy
Karalar	Karalık	Karaosman
Karaosmanoğlu	Karasenir	Karatepe
Karaveli	Karye	Karga
Karibler	Kaş	Kaşkışla
Kavurgalı	Kaymak	Kayadibi
Kazuşağı	Kebir ¹⁶⁶	Kebirce
Keller	Kemallı	Kendir
Kethuda	Kırım	Kışla
Kızıllı	Kızılosman	Kızıltepe
Kodallı	Kolanlı	Koyuncu
Koziçi	Köhne	Köhne-i Kebir ¹⁶⁷

¹⁶⁴ Caferli köyü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, MF.MKT, 581/28, Tarih: 9.06.1319

¹⁶⁵ Divanlı köyü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, MF.İBT, 467/33, Tarih: 24.12.1331

¹⁶⁶ Kebir köyü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, DH.MKT, 1434/16, Tarih: 2.11.1304

¹⁶⁷ Köhne-i Kebir köyü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, MV, 27/27, Tarih: 13.04.1305

Tablo 2.20 Devamı

Köçekkömü	Köçekli	Köçeklioğlu
Köklü	Kömüşviran	Kördeve
Körselik	Körse	Köseli
Köseyusuflu ¹⁶⁸	Kumkapı	Kuşçu
Kuyumculu	Kuzayca	Küçükkömen
Kütlük	Lök	Maden
Mağaroğlu	Mahal	Mahmutlu
Mahyan	Manşar	Mengen
Mezra	Midiliçoğlu	Mihal
Musabeyli	Mükrimin	Nefes
Nefes-i Kebir	Ocaklı	Oluközü
Ortaş	Osman Paşa Tekkesi	Paşa Karyesi
Penbecik	Peyik	Recepli
Rençber	Saatli	Saçlı
Safalı	Salmanfakihli	Saray ¹⁶⁹
Sarıbek	Sarıçiçek	Sarıhacılı
Sarıhamzalı	Sarımbeyli	Sarıkaya
Sarınınviran	Sevenlioğlu çiftliği	Seydiye
Seyitler	Sırçalı	Sivri
Siyah	Sorsavuş	Sungurlu ¹⁷⁰
Şehirevli	Taharoğlu	Tahiroğlu
Taşlık	Taşlık-ı Kebir	Taşpınar
Taşra	Tatbekirli	Tayyib
Teflek-i Kebir	Tekye	Tekye Yenicesi
Temlik	Tersakan	Topaç
Tüfenk	Türüdüler	Türkmensarılar
Üyük	Yakublu	Yamuklar
Yassaağıl	Yassihüyük	Yer
Yerceçayır	Yenice	Yortan

2.6 Yozgat Sancağında Askeri Teşkilat

Devletin askeri alanda ıslahatların yoğunlaştığı dönem Padişah III. Selim'in tahta geçmesiyle başlamıştır. Kara ve Deniz okulları teşkil edilmiştir. 1839 Tanzimat'ın ilanıyla askeri alanda değişiklik yaşanmıştır. Bu değişikliklerin bir diğeri de askeri görevlilerin rütbeleri olmuştur. Tanzimat ile Askeri teşkilatların sırası şu şekildedir; Er, Onbaşı, Bölük Emni, Çavuş, Başçavuş, Asteğmen, Teğmen, Üsteğmen, Yüzbaşı, Tabur İmamı, Tabur Katibi, Alay Katibi, Liva Katibi, Binbaşı, Yarbey, Albay,

¹⁶⁸ Köseyusuflu köyü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA,DH.ŞFR, 208/67, Tarih:20.02.1313

¹⁶⁹ Saray köyü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA, BEO, 3215/241083, Tarih: 19.11.1325

¹⁷⁰ Sungurlu köyü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOA,MV, 79/109, Tarih: 16.10.1311

Tuğgeneral, Tümgeneral, Mareşal olarak derece sınıflandırılması yapılmıştır. Islahat Fermanıyla birlikte gayrimüslimler askerlikten muaf tutulmuştur. Gayrimüslimler askerlik bedeli olarak vergi ödemesine karar verilmiştir.¹⁷¹ Kaynaklara göre Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Yozgat'ta bir askeri taburun bulunduğu tespit edilmektedir. Arşiv belgelerinde kısıtlı olsa bu taburda görev alan asker-i erkan hakkında bilgiler içermektedir.

Arşiv kayıtlarında asker-i erkana zaman zaman terfi ve ödüller verildiği görülmektedir. Örneğin: Yozgat taburu üçüncü yüzbaşı Yusuf'un bir derece rütbe ile terfi ettirilmesi söz konusu edilmektedir.¹⁷² Yine 1317 yılında Yozgat Redif Taburu'ndan Yüzbaşı Tahsin Efendi'ye beşinci rütbeden mecidi nişanı verilmiştir.¹⁷³

2.6.1 Yozgat Sancağı Askeri Teşkilat Görevlileri

2.6.1.1 Tabur binbaşı¹⁷⁴

Rif'atlı Mustafa Ağa İbn-i Hacı Seyyid

İbrahim Efendi (1905) İkinci orduya mensup dördüncü Gümülcine tabur binbaşı İbrahim efendi Yozgat'a görevlendirilmiştir.¹⁷⁵

2.6.1.2 Tabur ağası

Ciğerzâde Hacı Hüseyin Efendi Bin Seyyid Ağa¹⁷⁶

Mehmet Ali Efendi (1894) ; 15 Şubat 1894 tarihli arşiv belgesinde Kırşehir Yüzbaşı olarak görev yaparken Yozgat Tabur ağası olarak tayini gerçekleşmiştir.¹⁷⁷

¹⁷¹ Özger, Y., “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler Ve 1881 Tarihli Tekâüt Kanunnamesinin Tahlili”, *Türkiyat Araştırma Dergisi*, s:203-205

¹⁷² BOA, YPRK.AZJ, 32/42, Tarih: 10.02.1313

¹⁷³ BOA, İ.TAL,187/53, Tarih:16.05.1317

¹⁷⁴ Cansız, **a.g.t.**, s:20

¹⁷⁵ BOA, DH.MKT, 922/57, H-2-12-1322

¹⁷⁶ Cansız, **a.g.t.**, s:21

2.6.1.3 Yozgat jandarma tabur binbaşı

Karaca Mehmet Ali Bey¹⁷⁸

2.6.1.4 Yüzbaşı

1) 1)Abdullah Ağa(1881)¹⁷⁹

2) Mustafa Efendi (1886)¹⁸⁰

3) Mehmet Hilmi (1895) Yozgat'ta yaşanan ermeni isyanlarının bastırılmasında göstermiş olduğu gayret ve başarısından dolayı Hassa Alayı On Beşinci Redif Taburu Birinci Yozgat Bölüğü Birinci Yüzbaşı Mehmet Hilmi'nin rütbesinin artması takdim edilmiştir.¹⁸¹

4) Ömer Fevzi Efendi (1904)¹⁸²

2.6.1.5 Teğmen

Emin Efendi(1881) ,Osman Ağa ve İsmail Efendi bulunmaktaydı.¹⁸³

Yunus oğlu Mehmet Efendi (1906) Yozgat Jandarma taburu Birinci bölük Teğmen Yunus oğlu Mehmet Efendi'nin yüzbaşılık rütbesine ulaşması üzerine Eskişehir'e gönderildi.¹⁸⁴

1893 Yılı Polis Dairesi üyeleri; Komiser Mahmut Şevket Efendi, Komiser Hasan Efendi, Polis Abdulaziz Bey, Ser Gardiyan Akif Bey yer almıştır.¹⁸⁵

¹⁷⁷ BOA, YARES, 69/20, H-09-08-1311

¹⁷⁸ Cansız, **a.g.t.**, s:22

¹⁷⁹ Cansız, **a.g.t.**, s:23

¹⁸⁰ Cansız, **a.g.t.**, s:23

¹⁸¹ BOA, Y.PRK.AZJ, 32/35, H-09-03-1313

¹⁸² BOA, Y.MTV, 262/57, Tarih:06-05-1322

¹⁸³ Cansız **a.g.t.**, s:23

¹⁸⁴ BOA, BEO, 2861/214570, Tarih:09-05-1324

2.6.2 Zaptiye Teşkilatı

Tanzimat Fermanı'nda da belirtildiği gibi reayanın can ve mal güvenliği daima devletim sorumluluğu altında olmalıydı. Eğer ki halk kendi canını ve namusunun korunduğundan emin olursa devlete karşı herhangi bir ayaklanma çıkarmazdı. Devlet halkın asayişini sağlamak amacıyla faaliyetlerini sürdürmüştür. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla asayişinin sağlanması güçleşti. Bu durum üzerine redif kuvvetleri teşkil edildi. Ancak redif kuvvetleri de yeterli olmamıştır. 1844 yılında yapılan bir düzenleme sonucunda Tımarlı sipahi ortadan kaldırılarak yerine Zaptiye teşkilatı kurulmuştur. Zaptiye, piyade ve süvari olarak iki biçimde teşkil edilmiştir. Zaptiye hem taşra hem de merkezde bulunmaktaydı. Zaptiye erleri tek tip kıyafet giyerek suç işleyen kişilerin mahkemeye götürülmesinden de sorumlu tutulmuştur.¹⁸⁶

Osmanlı son dönemlerinde Tımarlı Sipahi sisteminde bozukluklar görülmüştür. Tımarlı Sipahilerin başına buyruk halleri sonrasında bu uygulamaya son verilmiştir. Tanzimat döneminden sonra Zaptiye teşkilatı ortaya çıkmıştır. Zaptiye Teşkilatı'nın temel görevi bulunduğu bölgede asayiş sağlamaktır. 1866 İdare Nizamnamesi ile kurum tekrardan şekillenmiştir Zaptiye Teşkilatı'nda yapılan düzenlemeler herhangi bir aksamaya ve rüşvete yol açmamak için gerekli olduğu bilinmektedir.¹⁸⁷ 1872 yılında Ankara Vilayetinde Zaptiye teşkilatı teşkil edilmiştir. Şehir merkezinde bir Alay görev almaktaydı. Alay komutanlığına ait mecliste; taburağası, hesap emini, süvari bölük ağası, piyade bölük ağası ve muavin üyeler arasında yer almıştır. Alaya ait ikinci tabur ise Kayseri'de kurulmuştur. Ankara Zaptiye taburu üç süvari birlik ve bir piyade bölüğüne ayrılmıştır. Her bölükte 90 nefer görev almıştır. Yozgat Sancağında ise Ankara Alayına bağlı iki bölük hizmet etmiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ H.1311 Tarihli A.V.S., s:184

¹⁸⁶ Çadırcı, M., (1991). **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:317-319

¹⁸⁷ Mıstanoğlu, N., (2004). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarisında Kırşehir Sancağı", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi**, Konya, s:45-46

¹⁸⁸ Çadırcı, **a.g.e**, s:320-323

Yozgat Sancağı Zabtiye Teşkilatı görevlileri; Suvari İsmail Efendi, Zabıt Çavuşu Mehmet Necip Ağa, Zabıt Çavuşu Süleyman Ağa, Zabıta Onbaşı Hacı Hasan Ağa salnamede belirtilmiştir.¹⁸⁹

Yozgat Sancağı 1893 Yılı Zâbita Dâiresi Üyeleri; Tabur Ağası Dursun Bey, Piyade Bölük Ağası Şükri Ağa, Jurnal Emni Hacı Kahraman Ağa, Memur Sâni Ali Ağa, Hesâb Emni Ömer Ali Efendi, Memuru Sâni Mehmet Halit Efendi, Süvari Bölük Ağası Edhem Efendi, Jurnal Emni İbrâm Efendi görev almıştır.¹⁹⁰

2.6.3 Yozgat Askerlik Şubesi

Yozgat Askerlik işlerinin sağlanması için bir şube teşkil edilmek üzere dönemin meşhur kesme taşından inşa edilmiştir. Kurumun Sultan II. Abdülhamit'in emriyle 1895 yılında yapım aşaması başladı. Bina bir yılı aşkın sürede tamamlanmıştır. Günümüzde Askerlik Şubesi şehir merkezinde göze çarpan tarihi eserler arasında yer almaktadır.¹⁹¹

2.7 Yozgat Saat Kulesi

Anadolu'nun birçok şehir merkezinde Saat Kulesi dönemin mimari alanda temsilcisi durumunda bulunmaktadır. 1897 yılında Yozgat Belediye Başkanlığı görevinde bulunan Tevfikizâde Ahmet Bey'in şehrin meydanında bir saat kulesi inşa etmek istemiştir. Saat Kulesi için gereken araç ve gereçler İstanbul'dan tesis edilmiştir. Saat kulesinin açılışı halkın katkılarıyla ihtişamlı bir kutlama ile yaşanmıştır. Sultan II. Abdülhamit durumu arz etmek amacıyla saat kulesinin fotoğraf posta yoluyla İstanbul'da yer alan Yıldız Sarayı'na gönderilmiştir.¹⁹²

¹⁸⁹ Cansız, **a.g.t**, s:22-23

¹⁹⁰ H.1311 Tarihli A.V.S. s:184

¹⁹¹ Sakin, **a.g.e.**, s:251

¹⁹² Sakin, **a.g.e.**, s:251

3. YOZGAT SANCAĞINDA SOSYAL VE EKONOMİK YAPI

Araştırmamızın ikinci kısmında Yozgat şehrinin II. Abdülhamit Dönemi'nde (1876-1909) “sosyal hayatı” ele alınacaktır. Sosyal hayatı incelerken Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin nüfus yapısı da önemli yer teşkil etmektedir.

3.1 Çapanoğulları

İltizamda bulunan toprakları kendi hâkimiyetlerine alıp malikâne sisteminin temellerini oluşturmuşlardır. Ayanların topraklarında belirli miktarını devlete vergi olarak verdiği bilinmektedir.¹⁹³ Ayan kelimesi bir toplumda nüfuz sahibi olan veya zengin kişilere verilen unvan olarak XVII. ve XVIII. yüzyılda kullanılmıştır. Ayanlar devlet makamlarında görevliler ve onların ailesinden oluşmaktaydı. Örneğin: Beylerbeyi görev yaptığı yörede akrabalarını belirli makamlara getirerek idari alanda güç sağlamıştır. Bölgenin ileri gelenleri arasında ayan olabilmek için mücadeleler söz konusudur. Ayanların toprakları genişledikçe halk üzerinde etkisi artmıştır.¹⁹⁴ Ayanların güçlenmesi bölgede bulunan memurların işini zorlaştırmıştır. Bölgeye giden memurlarda bir dışlanma söz konusu olmuştur. Memurlar, ayanlar ile karşı karşıya gelmekten kaçınarak görevinde liyakatsiz davranmaya başlamıştır. Bu durumun devlet erkânı tarafından duyulması üzerine memurların sorumlu olduğu işler ayan mensuplarına bırakılmıştır. Böylece devlet erkânı ve ayanlar arasında güçlü bir bağ kurulmuştur.¹⁹⁵ Yozgat'ta yer alan Çapanoğulları ailesi bir ayan ailesi olarak ortaya çıkmıştır. Yozgat'ın sosyal, siyasi, ekonomik ve idari alanda

¹⁹³ Ayan, sözcüğü Arapça kökenlidir. Ayan; eşraf, vücut, erkân ile aynı anlamı ifade etmektedir. Ayanların görevi: Halk ve devlet arasında dengeyi sağlayarak karışıklıkların çıkmasını engellemektedir. Ayanların zenginleşme süreci iltizam sisteminde vergilerin toplanmasıyla başlamıştır. Tamer Güven , “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar*”, **Sermaye Birikimi Ve Girişimcilik, Türkiye İslam İktisadi Dergisi**, C: III, S: I, Şubat 2016, s:64-65

¹⁹⁴ Özkaya, Y., (1994). **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:8-9

¹⁹⁵ Özkaya, **a.g.e**, s:129

gelişmesine katkıda bulunan aile, bölgeye yerleşerek Cumhuriyet Dönemi'ne kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁹⁶

Çapanoğullarının menşei hakkında M.H Yinanç ; “*XVIII. Yüzyıl başlarında tedip edilmiş olan Celâlilerden bir kısmı İran’a kaçmışlardır Buna mukabil bu asrın sonunda Sünni mezhebine mensup muhtelif Türkmen boy ve oymakları İran’dan Anadolu’ya gelmişlerdir li Çapanoğullarının mensup bulunduğu Çapanlu boyu bunlardan birisidir.*” diyerek Çapanoğulları sülalesini bu boya dayandırmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Özcan Mert, Yılmaz Öztuna, Orhan Sakin ise Çapanoğulları boyunun Halep Türkmenlerinden Mamalı aşiretinden geldiğinden bahsetmektedir. Çapanoğullarının II. Dönem beylikleri arasında yer alan Dulkadir Beyliği ile akraba olduğu söylenmektedir.¹⁹⁷

Çapanoğullarına Osmanlı arşiv kayıtlarında çapar, ulak, süvari, çarpan, seğirden ve başkesen, çapan isimleri ile de karşımıza çıkmaktadır. Halk şiirlerinde genel olarak çapan olarak kullanılmaktadır. Çapanoğullarının XVII. yüzyılın sonlarına doğru Şam’dan Bozok bölgesine gelerek bölgede iskân ettikleri düşünülmektedir. Çapanoğullarının bölgeye merkezden atanarak, ailesiyle Yozgat’a geldiği bölgenin yönetilmesi için verilen imtiyazları kullanarak Yozgat’ın şehir statüsüne ulaşmasını sağlamıştır.¹⁹⁸ 1768 yılı başlarında Bozok Sancağında mütesellimlik görevi Mustafa ve Süleyman Bey’e verilmiştir. Osmanlı Devleti 1768-1774 yılında Rusya muharebesinde Çapanoğulları, devletin yanında yer alarak sadakatini devam ettirmiştir. 1779-1780 yılları arasında Canikli Hacı Ali Paşa ve çapanoğlu Mustafa Bey arasında bulundukları bölgede birbirlerine müdahale etmesi üzerine her iki aile arasında sert münasebetler başlamıştır. Bu münakaşa ’da devlet erkânı Çapanoğlu’nun yanında yer almıştır. Mustafa Bey’in ölümü üzerine kardeşi Süleyman Bey, mutasarrıflık görevine tayin edilmiştir. Süleyman Bey Dönemi’nde

¹⁹⁶ Oğuz, A., (2021). “Yozgat Çapanoğlu İsyanı hakkında Bir Değerlendirme”, **Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C: XI, S:IV, Aralık, s:1879

¹⁹⁷ Acun, H., (2005). **Tüm Yönleri ile Çapanoğulları Ve Eserleri**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara Kasım, s:23

¹⁹⁸ Mert, Ö., (1980). **XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Çapanoğullarının nüfusunun artması birçok yöreye hâkim olmasını sağlamıştır. Padişah III. Selim'in yapmış olduğu ıslahatları desteklemiş ve savaşlarda orduya asker tahsis etmiştir.¹⁹⁹ 1806 yılına ait arşiv belgesinde Süleyman Bey, Sultan III. Selim'in yapmış olduğu savaşlara destek verdiği ve ordunun ihtiyacı durumunda asker gönderebileceğini arz etmiştir.²⁰⁰ Yozgat mutasarrıfı Çapanoğlu Süleyman Bey, Akdağmadeni kazasına göndermiş olduğu telgrafta Emin mirimira Ahmet Paşa'ya bölgede bulunan bakır ve kurşun yapımında kullanılan mürdesengin madenlerinin Tokat sancağına deve aracılığıyla göndermesinin belirtmiştir.²⁰¹

Sultan II. Mahmut Dönemi'nde 1808 yılında ayan devlet arasında Sened-i İttifak imzalayarak bağlılığını bildirmiştir. Sultan II. Mahmut, Çapanoğullarına vermiş olduğu desteklerden dolayı Kayseri ve Kırşehir sancağının mütesellimlik vazifesini vermiştir. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra idari alanda ıslahatlar yapmıştır. Sultan II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi padişahları merkezi yönetimi kuvvetlendirmek amacıyla Anadolu'da nüfuz sahibi olan aileleri bulundukları yöreden başka bölgelere görevlendirmiştir. Çapanoğulları ailesi mensup devlet adamları, Yozgat dışında tayinleri gerçekleşmiştir. Çapanoğulları ailesinden iki önemli şahsiyet Agâh Efendi ve Müşir Şakir Paşadır. Sultan II. Abdülhamit döneminde Agâh Efendi, Rodos ve Midilli Mutasarrıflıklarına getirilmiştir.²⁰²

1884 yılına ait arşiv belgesinde Sultan II. Abdülhamit'in emriyle Agâh Efendi Rodos Mutasarrıflığı görevine tayin edilerek nişan takdim edilmiştir.²⁰³ 1885 yılında Rodos Mutasarrıflığında terhis edilerek Midilli Adası'na ataması gerçekleşmiştir.²⁰⁴

Agâh Efendi Türk edebiyatında ve basın tarihinde yazmış olduğu eserler ile şöhret kazanmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in emriyle Müşir Şakir Paşa Rusya (Petersburg)

¹⁹⁹ Mert, Ö., (1993). “Çapanoğulları, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:VIII, s:221-224

²⁰⁰ BOA, TS.MA.e, 481-7, Tarih:27-12-1220

²⁰¹ BOA, TS.MA.e, 4-79, Tarih: 21-08-1227

²⁰² Mert, **a.g.m**, s:221-224

²⁰³ BOA, İ.DH.,922-73113, Tarih: 17-09-1301

²⁰⁴ BOA, İ.DH., 962-76092, Tarih:07-12-1302

elçiliğine, burada on yıl görev yaptıktan sonra Girit Adası Valisi olarak tayini gerçeklemiştir.²⁰⁵

1893 yılında Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde ülkenin askeri, siyasi, idari ve ekonomi alanda meydana gelen bozulmaları düzeltmek amacıyla Anadolu'nun her köşesinde Islahat-ı Umum-i İdaresi teşkil edilmiştir. Islahat Umumi İdaresinin kurulmasıyla merkeziyetçi yönetin güçlenmiştir.²⁰⁶

1895 yılında Sultan II. Abdülhamit Anadolu Islahat Umumi kurumunun teftiş görevini Müşir Şakir Paşa'ya takdim etmiştir. Sultan II. Abdülhamit Çapanoğullarının devlet erkânında mühim rol vermiştir. Çapanoğulları ailesinden Edip ve Celal Bey kaymakam ile mutasarrıflık vazifelerinden İttihat ve Terakki Fırkasının muhalifleri tarafından azledilmiştir. Milli Mücadele Dönemi'nde çıkarmış oldukları isyan büyük yankı uyandırmıştır. Halkın bu isyana destek vermediği görülmektedir. Çerkez Ethem tarafından Çapanoğlu isyanı bastırılmıştır. Çapanoğullarının her ne kadar Cumhuriyet Dönemi'nde çıkan isyan sonucunda birçok üyesi Yozgat'ta idam edilse de Yozgat'a ve Osmanlı Devleti'nin siyasi, idari ve ekonomik alanda katkı sağlamıştır. Yozgat'ta yaptırmış oldukları vakıflar kurumların devamını sağlamıştır.²⁰⁷

3.2 Osmanlı Toplumu ve Nüfus

Osmanlı Devleti fethettiği bölgede istimalet (hoşgörü) politikasını uygulamış ve bölge halkında zorlayıcı bir etkiye sahip olmamıştır. Osmanlı nüfusuna bakıldığında vakit homojen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Ermeni, Rum, Arap, Ortodoks, Hristiyan ifade edilen millet ve mezhepler asırlar boyunca aynı bölgede yaşamlarını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslim reayanın canı ve malını da koruma altına alınmıştır. Gayrimüslim halktan kişilerin XIX. Yüzyılda idari alanda

²⁰⁵ Mert, **a.g.m**, s:221-224

²⁰⁶ BOA, Y.PRK.TKM, 28-62, Tarih: 29-12-1310

²⁰⁷ Mert, **a.g.m**, s:221-224

görev yaptıkları bilinmektedir. Şehirlerde farklı milletler bir arada yaşamış olsa da halk Osmanlı milleti çatısı altında toplamıştır.²⁰⁸

Osmanlı Devleti fethettiği yerleşim biriminden haberdar olmak amacıyla Tahrir uygulamasına tabii tutulmuştur. Tahrir işlemini gerçekleştirmek üzere Emir bölgeye intikal etmiştir. Bölge halkının ekonomik durumunu bu işlem sonucunda görmekteyiz.²⁰⁹ Anadolu’da yer alan Bizans şehirlerinde Osmanlı Devleti’nden önce de bu bölgelerde Türklerin yaşadığı bilinmektedir. Anadolu’nun hâkimiyeti Türklerin eline geçmesiyle Türklerin nüfusunda artış görülmektedir. Tahrir kayıtları vergilerin düzenli toplanmasını sağlamanın yanı sıra genel nüfus konusunda da araştırmacılara yardımcı olmaktadır. XVI. yüzyıl kaynaklarında Türk nüfusunun Anadolu’nun iç bölgelerinde yoğunlaştığı bilinmektedir. Hristiyanların deniz bölgelerinde yaşam sürmüştür. Tahrir defterlerinde vergi nüfusuna baktığımızda Maraş, Yozgat, Kırşehir, Çankırı yörelerinde Müslüman reaya çoğunlukta olmuştur. Gayrimüslim nüfusun % 2’ lik bir dilimi mevcuttur. Bu nüfus tespitlerinde hane sayısı göz önünde bulundurulmuştur. XVII, XVIII, XIX. yüzyılda Ermeni ve Rumların Anadolu’ya gelerek tekrardan nüfus kazandıkları bilinmektedir. Osmanlı Devleti’nin uzun süre yapmış olduğu savaşlar Türklerin bölgedeki nüfusunun azalmasında etkili olmuştur.²¹⁰

Osmanlı Devleti’nin yanı sıra Roma’dan Ortaçağ’da bulunan devletler ve İslam coğrafyası da Tahrir uygulamasına benzer işlemler görülmüştür. Tahrir kayıtlarında ilk sayımın 1431 yılında Arvanid Sancağında rastlanmaktadır. Tahrir işlemlerinin ne kadar sıklıkla yapıldığına dair tam bir tarih verilmemektedir. Saltanat değişikliğinde Tahrirlerin tekrarlandığı bilinmektedir. Tahrir Defterlerinde halkın oturduğu yeri ve

²⁰⁸ Osmanlı Devleti’nde “millet” kelimesi dini farklılar ile de özleşmiştir. XIX. yüzyıl itibarıyla yaygın bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Avrupalı devletler de millet kelimesinin karşılığı “Nation” sözcüğü ile ifade edilmiştir. İlber Ortaylı , “*Millet*”, **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C:XXX, İstanbul 2005, s:66-70

²⁰⁹ Tahrir sözcüğü kayıt anlamında da ifade edilmektedir Gürer Karagedikli, “*Erken Modern Osmanlı İmparatorluğunda Devlet, Toprak ve Kayıt Pratikleri: 1670-1671 Edirne Tahriri Bize Ne Anlatır?*”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi**, 2019 Güz (31) .10

²¹⁰ Sakin, O., (2010). **16. Yüzyıl Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu’da Türkmenler Ve Yörükler (Boylar-Kabileler-Cemaatler)**, Step Ajans Matbaacılık, Ekim İstanbul, s:3-6

mülkiyeti ile ilgili bilgiler yer almıştır. Tahrir işlemlerinin süresi bölgenin yüz ölçümüne göre değişmektedir. Tahrirlerde reayanın mahallesi, köyü ve hane sayısı da belirtilmiştir. Hanedeki erkeklerin isimleri de ifade edilmiştir.²¹¹ Nüfus sayımlarına ihtiyaç duyulmasında ordu için askerlik alanı da önemli yer teşkil etmektedir. Osmanlı tarihinde ilk nüfus sayımının 1831 tarihli olduğu kaynaklarda belirtilmiştir. Nüfus sayımı yapılırken idari yönetim şekli göz önünde bulundurulmuştur. Sancak, Liva, Kaza ve Nahiyelerde bu sayıya tabii tutulmuştur.²¹²

1831 yılına kadar Osmanlı şehirlerinde genel bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Tahrir de hane sayısı ele alınmıştır. Kadın ve çocukların nüfusu tam anlamıyla bilinmemektedir. Halkın yaşadığı hanede kaç kişinin olduğu konusunda bazı görüşler ön plana çıkmıştır.

Ömer Lütfi Barkan Tahrir bilgileri çerçevesinde genel nüfusu elde etmek için hane başının 5 ile çarpılarak sonucu ulaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Türk ve yabancı tarihçilerin bir kısmı ise ortalama 3 olarak hesaplanmasının makul bir nüfus yapısının elde edilmesi gerektiğini belirtmiştir.²¹³ Sultan II. Mahmut döneminde yapılan sayımlarda 14-40 yaş arasında erkeklerin eğer askerlik görevini yerine getirebilmesi için sağlık durumu elverişli ise, sayım esnasında ismin yanına “mim” işaretiyle belirtilmiştir. Nüfus sayımında yaş aralığı 1-16, 16-40, 40 ve üzeri olmak üzere üç kategoride incelenmiştir.²¹⁴ Sultan II. Mahmut döneminde yapılan nüfusta erkeklerin yazılması ailenin geniş veya çekirdek aile yapısını tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Geniş aile tipinin gayrimüslimlerde yaygın olarak görmekteyiz Müslüman kesimde geniş aile içerisinde akrabaların yaşadığı bilinmektedir. 1831 Yozgat Nüfus

²¹¹ Öz, M., (2010).“*Tahrir*”, **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C:XXXIX, İstanbul, s: 425-429

²¹² Karpat, K. H., (2003). **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik Ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Nisan, s:45

²¹³ Öz, M., (1991). “*Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler*”, **Vakıf Dergisi**, S:22, , s:436-437

²¹⁴ Küskü, F., (2019). “II. Abdülhamit Döneminde Sinop Sancağında İdari Ve Sosyo- Kültürel Hayat (1876-1909)”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, s:40

Defterleri titizlikle incelendiğinde bölgenin durumu hakkında bilgi elde etmekteyiz.²¹⁵

Tablo 3.1 Yozgat Sancağı 1831 Tarihli Nüfus Sayımı²¹⁶

Bölge	Müslüman	Halk	Toplam Sayı
Yozgat	3.218	-	3.218
Akdağmadeni	7.371	9.826	17.197
Kızılkoca ²¹⁷	7.997	-	7.997
Behramşah ²¹⁸	3.819	-	3.819
Emlak	2.919	-	2.919
Süleymanlı	1.389	-	1.389
Boğazlıyan	2.745	-	2.745
Gedikçubuk	2.512	-	2.512
Sorgun	8.573	-	8.573
Selmanlı	1.389	-	1.389
Budaközü ²¹⁹	6.731	-	6.731

Yozgat Sancağı ve kazalardan gerçekleşen sayımda 58.489 kişi kaydedilmiştir. Ancak bu sayımda kadın ve çocuklara ait bilgi bulunmamaktadır. Sorgun kazasında Müslüman sayısı diğer yerleşim yerine nispeten çoğunluktadır. Süleymanlı ve Selamanlı kazalarında ise kaydedilen nüfusun eşit olduğu görülmektedir. 1831 ilk nüfus sayımından sonra kayıt işlemlerinde değişiklik yaşanmıştır. Ordunun savaşlarda asker ihtiyacının artmasıyla erkek nüfusun tespiti hızlanmıştır. İlk genel nüfus sayımında cinsiyetler belirtilmiştir.²²⁰ Mayıs 1865 yılına ait arşiv kaydında aslen Ankara’da doğup büyüyen Mehmet Nureddin Efendi, Mehmet Efendi’nin oğlunun Ankara vilayetine bağlı olan Yozgat Sancağında nüfus kâtibi olarak görev yaptığı belirtilmiştir.²²¹

²¹⁵ Sönmez, S., (2019). “II. Mahmut Döneminde Sivas, Yozgat Ve Çorum’un Hane/Aile Yapısının Tespitine Yönelik Bir Deneme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S:30,Bahar, s:222

²¹⁶ Karal, E. Z., (1997). *Osmanlı Devleti’nin İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, s:210

²¹⁷ BOA, NFS.d, 2112-Tarih;29-12-1256

²¹⁸ BOA, NFS.d, 2130, Tarih;29-12-1264

²¹⁹ BOA,NFS.d.,2051, Tarih;29-12-1246

²²⁰ Karpat, *a.g.e.*, s:48

²²¹ BOA, DH.SAİD.MEM, 24/21, Tarih: H-29-12-1281

1880 tarihli arşiv belgesinde hem ordu hem de zabıta teşkilatında görev alabilmek için sancaklarda erkek nüfus sayımının yapılarak vilayetlere gönderilmesi istenmiştir.²²²

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde geniş çaplı nüfus istatistikleri yapılmıştır. 1880'den sonra nüfus işlemlerinde göçebe aşiretler de kayıt altına alınmıştır. Sultan II. Abdülhamit nüfusun cinsiyet dağılımının sosyal ve ekonomik alanda etkisini görmek amacıyla kadınlarında birey olarak nüfus işlemlerinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Nüfusun artmasında göçlerin yanı sıra doğurganlık oranı da etkilidir. XIX. yüzyılım ikinci yarısından sonra nüfusun arttığı anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihinde Sultan II. Mahmut ve Sultan II. Abdülhamit'in saltanat sürecinde nüfus işlemlerinin yapılması için teşkilatlanma söz konusudur.²²³

Araştırmacılar Tahrir defterlerini çalışmalarında kullanırken nüfus ile bilgiyi öne sürerken diğer arşiv kaynaklarına bakılması çalışmanın nesnelliğini güçlendirmiştir. Defterler doğrultusunda vergi nüfusunu tespit etmek mümkündür.²²⁴

Osmanlı kaynak araştırmalarında rastladığımız “salnâme” kelimesi Farsça kökenlidir. Vilayetlerde yıllık olarak çıkarılan defterlere verilen isim olarak da adlandırılmaktadır. Salnameler devlet, nezaret dâhiliyesi ve vilayetlere ait olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Devlet salnameleri Mustafa Reşit Paşa'nın gayretleri sonucunda 1847 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Salnamelerin hazırlanmasında Vakanüvisler görevlendirilmiştir. Bölgenin yıllık bilgilerini içeren Salnamelerin incelenmesi Sicil-i Ahval Komisyonuna bırakılmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Salnamelerin varlığı kaynaklarda belirtilmiştir. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde yayınlanan Salnamelerde altın yaldızlı ve görkemlilik ön plana çıkmıştır. Vilayet Salnamelerinde yerleşim yerinin idari, sosyal ve kültürel durumu hakkında bilgi

²²² BOA, YPRK.BŞK,3/36, Tarih: 15-07-1297

²²³ Karpat, **a.g.e**, s:48

²²⁴ Afyoncu, E., (2003). “*Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C:I, S:1, s:269-270

sahibi olmaktayız.²²⁵ Yozgat Sancağı ile ilgili bilgilere Ankara Vilayet Salnamelerinde ulaşmaktayız.

Tablo 3.2 Yozgat Sancağı 1881-1882 yılı nüfus sayımı²²⁶

Yerleşim Birimi	Müslüman	Protestan	Ermeni	Rum	Diğer Gayr-i Müslim
Yozgat	34.510	312	4.019	378	126
Akdağmadeni	12.771	143	1.749	1.322	-
Boğazlıyan	14.365	109	609	74	102
Sungurlu	13.471	6	529	194	225
Çorum	21.523	-	80	4	288
Toplam Reaya	96.640	570	6.986	1.972	741

1881-1882 yılında yapılmış olan kayıt işlemlerin de Yozgat Sancağında Müslüman ve gayrimüslim toplam sayısı 1.416.598 kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Müslümanlar çoğunluktadır. Yozgat merkez 39.329 toplam reaya bulunmaktadır. Ermenilerin de Yozgat'ta diğer gayrimüslimlere göre fazla olduğu görülmektedir. Yozgat Sancağına bağlı Çorum kazasında 21.523'nün Müslümanlar oluşmaktadır. Protestan mezhebinden kişilerin varlığı görülmemektedir. Rumların Akdağmadeni çevresinde toplanmıştır. Günümüzde Çorum'a bağlı ilçe konumunda bulunan Sungurlu'da ise 6 Protestan rastlamaktayız. 1881 yılında yapılan nüfus kayıt işlemleri 1 yıl sürmüştür.

Tablo 3.3 Yozgat Sancağı 1882-1883 yılı nüfus sayımı²²⁷

Bölge	Müslüman	Protestan	Ermeni	Rum	Diğer Gayr-i Müslim
Yozgat	30.511	312	419(74)	378	126
Akdağmadeni	12.771	143	1.749	1.322	-
Boğazlıyan	14.365	109	609	74	102
Sungurlu	13.470	6	529	194	225
Çorum	21.524	-	80	4	-
Toplam Reaya	92.641	570	6.986	1972	741

²²⁵ Aydın, B., (2009). “*Salnâme*”, **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, Cilt 36, İstanbul, s:51-54

²²⁶ Karaca, T. N., (2005). **Ermeni Sorunun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s: 19

²²⁷ Karaca, **a.g.e**, s: 20,

1882 yılında yapılan sayımda 1881 yılında nüfus tespitleri aynı doğrultusunda olduğunu görmekteyiz.

1890 yılında Avanos'ta görev yapan Nureddin Efendi'nin Dâhiliye Nezareti'nin göndermiş olduğu telgrafta Yozgat'a tayin edildiği ve en kısa sürede idari işlemleri halledip vazifesine başlaması bildirilmiştir.²²⁸

30 Eylül 1890 tarihli arşiv belgesinde Ankara vilayeti dahiliyesi tarafından Yozgat Sancağı nüfus memuru Derviş Bey ve nüfus katibi İsmail Efendi hakkında yapılan suçlamalar sonucunda görevlerinden istifa etmiştir. Yapılan suçlamaların doğru olup olmadığına dair soruşturma işlemi başlatılmıştır.²²⁹ Derviş Bey ve İsmail Efendi'nin soruşturmalarının 2 yılına yakın süredir devam ettiği ancak kısa süre içerisinde olayın çözümü kavuşturulması Ankara'dan Yozgat Sancağına telgrafla bildirilmiştir.²³⁰

Tablo 3.4 Yozgat Sancağı 1893 yılı nüfus sayımı²³¹

Bölge	Müslüman	Protestan	Ermeni	Rum	Diğer Gayr-i Müslimler
Yozgat	84.205	238	946	1.175	328
Akdağmadeni	25.101	-	2.041	5.177	
Boğazlıyan	33.971	90	82	495	
Sungurlu	33.019	91	1.151	611	
Çorum	50.023	32	510	146	
Toplam Reaya	226.319	451	4730	7604	328

Nüfusta artış görüldüğü tespit edilmiştir. Bu nüfusun artışında yapılan göçlerde etkili olduğu bilinmektedir. Ancak Ermenilerin Yozgat merkezde sayısının azaldığını Akdağmadeni'nde yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. 1882-1883 yılları arasında Akdağmadeni'nde 143 Protestan tespit edilirken 10 yıl sonraki sayımda defterlerde Protestan halka rastlanılmamaktadır. Ermenilerin nüfusun azalmasında yapılan

²²⁸ BOA, DH.MKT, 1705/6, Tarih: H-12-07-1307

²²⁹ BOA, DH.MKT, 1765/106, Tarih: H-15-02-1308

²³⁰ BOA, DH.MKT, 1910/63, Tarih:12-06-1309

²³¹ Karaca, **a.g.e**, s:25

isyanlarda etkili faktördür. Çorum kazasının nüfusun iki katına çıktığını da görmekteyiz

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde 1884-1885 yıllarında genel bir nüfus sayımı yapıldığı bilinmektedir. Bu nüfus istatistikleri Salnameler vasıtasıyla kayıt altına alınmıştır. 1881-1882 yılında nüfus işlemlerinden iki görevli kayıtları rapor halinde beyan edilmesinden sorumlu tutulmuştur. 1884-1885 yılları arasında yapılan sayımlar diğerlerine nispeten hızı artmıştır. Anadolu vilayetleri dışında Balkan ve Arap bölgelerinde de sayımlar yapılmıştır. Ancak yapılan bu sayımların genel tespiti zaman almıştır. 1893 yılında Osmanlı topraklarında nüfus toplamı 20.488.562 olarak tespit edilmiştir. Çorum kazası 1893 yılında Yozgat Sancağında ayrılarak Çorum Sancağını teşkil edilmiştir. Sungurlu Kazası Çorum Sancağına bağlandığı bilinmektedir.

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde yapılan nüfus sayımları kapsamlı ve gerçek nüfusu göz önüne koymuştur. Osmanlı tarihinde son nüfus sayımı 1905-1906 yılında meydana gelmiştir. Bu sayımın gerçekleştirilmesinde etnik gruplarında etkisi görülmektedir. Balkanlarda etnik grupların nüfus tartışmalarına son vermek amacıyla Osmanlı topraklarında sayım başlatılmıştır. Sayımın kısa sürede bitirilmesi amacıyla sayımı bitirilen kişilere kimlik kartı takdim edilmiştir.²³²

Tablo 3.5 Ankara Vilayeti Yozgat Sancağı 1900 Nüfus Durumu²³³

Yerleşim Birimi	Müslüman	Ermeni	Rum	Diğer Gayr-i Müslim
Yozgat Merkez	67.307	10.313	1.500	952
Akdağmadeni	31.691	1.892	5.351	-
Boğazlıyan	40.678	10.921	491	166
Toplam Nüfus	139.676	23.126	497.851	1.118

1900 yılında nüfusunun büyük kısmını Müslümanlar teşkil etmektedir. Ermenilerin sayısında ise artış görülmektedir. Yozgat, Akdağmadeni, Boğazlıyan'da toplam nüfus 139.676 olarak tespit edilmiştir.

²³² Karpat, **a.g.e**, s: 72-75

²³³ Koçak, **a.g.e**, s:83

Tablo 3.6 Yozgat Sancağı 1907 yılı nüfus sayımı²³⁴

Yerleşim Birimi	Müslüman	Gayr-i Müslim	Toplam
Yozgat	37.009	80.956	117.965
Akdağmadeni	36.123	19.819	55.942
Boğazlıyan	60.268	8.791	69.059

Yozgat Merkez Müslüman ve gayrimüslim arasında nüfusta gayrimüslimler çoğunluğu söz konusudur. Ancak Boğazlıyan da durum tam tersi Müslüman nüfus çoğunlukta olarak belirtilmiştir.

3.3 Yozgat Sancağında Ermeni Olayları

Ermeni ve Türklerin arasında ilk ilişkilerin Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile başlamıştır. Ermeni ve Türklerin tarihi süreçteki rollerini anlatan birçok eser yer almaktadır. Anadolu'ya Türkmen aşiretlerin gelişine tanıklık eden Ermeni asıllı Urfalı Mateos eserinde bu olaydan da bahsetmiştir.²³⁵

İlk olarak Ermeni ifadesine Pers İmparatorluğu'na ait kaynaklarda görmekteyiz Ermeni kelimesi bir coğrafi yer olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ermeniler kendi milletleri için Haikhlr olarak adlandırılmaktadır. Ermeni bir bölge ismi olarak kullanılırken burada yaşayan halk için bu kelime ile adlandırılmıştır. Eski Çağ Dönemi'ne ait belgelerde Doğu Anadolu Bölgesi Armanu ismi verilmiştir. Ermeniler tarih boyunca birçok devletin himayesi altında yaşam sürdükleri görülmektedir.²³⁶

Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Ermeni ve Türkler arasında kültürel bir bağ oluşturulduğu görülmektedir. İki toplum arasında gerçekleşen evlilik bu bağa örnek gösterilmektedir. Ermenilerin Osmanlı idari teşkilatında çeşitli görevlerde hizmet

²³⁴ Ceylan (Cavcav), **a.g.t.**, s:36-37

²³⁵ Oğuz, M., (2004). **Anadolu'nun Fethi Türk-Ermeni İlişkileri Ve Kilise(1018-1923)**, Bayrak Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul Mayıs, s:51-53

²³⁶ Memiş, E., ” *Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk Ermeni İlişkileri (The Origin of Armenians and Türk-Armenian Relations From Past Until Today)*”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s:4-5

edildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu hoşgörü politikası da farklı milletlerin bir arada yaşamasına olanak sağlamıştır.²³⁷

Osman Devleti'nde yaşayan Ermeniler kuruluş yıllarından itibaren huzur ve barış içerisinde yaşamıştır. Ancak 1789 yılında tüm dünyada yankı uyandıran Fransız İhtilali sonucunda milliyetçilik düşüncesinin yayılmasıyla her toplum kendi bağımsızlığını kazanmak istemiştir. Osmanlı toplumu çeşitli milletleri bir arada barındırdığı için milliyetçilik düşüncesi, Osmanlı'da meydana gelen isyanların çıkmasında etkin rol oynamıştır. Rusya Karadeniz'e egemen olmak düşüncesiyle Osmanlı'yı bir tehdit unsuru olarak görmüştür. Bu durum sonucunda Osmanlı Devleti'ni yıkmak için faaliyetlerine başlamıştır. Bu faaliyetleri gerçekleştirirken gayrimüslim unsurdan da yararlandığı görülmektedir. Rusya başta olmak üzere dış devletler Ermenileri Osmanlı yönetimine karşı kıskırtmıştır. Rusya Ermenilere karşı yürütmüş olduğu politikada dini faktörleri de kullanmaya çalışmıştır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşları'nda Ermenilerin isyan çıkartılmasında lojistik destek sağlayarak iç karışıklığın oluşmasına destek vermiştir. Osmanlı Devleti iç karışıkların çıkmasıyla cephede mağlubiyete uğramıştır.²³⁸

Avrupalı devletlerin bu isyanlara lojistik destek vermesi üzerine Osmanlı Devleti'nde çıkan isyanları bastırmakta zorlanmıştır. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde isyanların arttığı görülmektedir. Balkan Harbi'nde, Ermenilerin Türklere karşı düşmanca tavırları sergilemeye devam etmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nda ise Avrupalı devletlerle birlikte Osmanlı'ya son verme gayesi içinde olmuştur. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti harekete geçirerek halka zulüm yapan eşkıyalık davranışlarını sergileyen bulundukları yerleşim birimine göç ettirilmiştir. Bu yapılan göç esnasında Ermeniler can ve mal güvenliği askerler tarafından güvenliğe alınmıştır²³⁹. Tarihte bilinen ilk misyonerlik faaliyetlerine havariler tarafından yürütülmüştür. Misyonerlik, genel olarak Hristiyanlığın

²³⁷ Oğuz, a.g.e, s:260-261

²³⁸ Karaca, T. N., (2005). **Ermeni Sorunun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:71-74

²³⁹ Memiş, E., Tarihten Günümüze Türk Ermeniler

dünyanın her tarafına yayılma fikri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu faaliyetleri gerçekleştirmek için cemiyetler kurulduğu da bilinmektedir. Misyonerlik düşüncesi içerisinde olan kişiler bir bölgeye gönderilirken bölgenin keşfi gerçekleştirilir. Halka, Hristiyanlığı anlatmak gayesiyle radyo ve gazetelerde bu bilgiye yer verilmiştir. Misyonerlik faaliyetlerinde eğitim alanında yapılan çalışmalarda etkiye sahip olmuştur. Okula gelen çocuklar bu fikir aşlamak istenmiştir. Misyonerler Osmanlı topraklarında yaşayan halkın homojen yapısını bir fırsat bilerek Anadolu'ya kendi cemiyetlerindeki kişileri göndermişlerdir. Anadolu'ya gelen ilk misyonerlerin Katolik mezhebinden Fransızların olduğu bilinmektedir.²⁴⁰

Yozgat, Çorum ve Amasya bölgesinde misyonerlik faaliyetleri meydana gelmiştir. Bölgede bulunan Ermenilerin kendi taraflarına çekmek için girişimlerde bulunmuştur. Din birliğinden dolayı cemiyetlerine katılmaları ve destek sağlamaları istenmiştir. Bölgede bulunan alevi halkıda etkilemek için tanıtımlar gerçekleştirilmiştir. Yozgat'ın Boğazlıyan ve Sorgun ilçelerinde misyonerler çeşitli görevler ile halkın birlikteliğini bozmak istemişlerdir.²⁴¹ 1880 yılında misyonerlik eğitimi kullanarak kendilerine yandaş çekmek için Amasya'nın Merzifon ilçesinde kolej inşa edilmiştir.

Bu koleje Anadolu'nun birçok yerinde gayrimüslim çocuklar gelmiştir. Okulun idari yapısı Hristiyanların kontrolü altında bulunmuştur. Kolejde bilim dersleri ve yabancı dil dersleri de okutulmuştur. Merzifon Kolejinde Ermeni öğretimine önem verilmiştir. Okulda görev yapan Türk öğretmenler dışlanmaya çalışılmıştır. Öğrencilere Ermeni milliyetçiliği anlatılarak bir grup oluşturulmaya çalışılmıştır. Eğitim çatısı altında Misyoner fikrine zemin hazırlamışlardır. Osmanlı Devleti bu gelişmeleri yakından takip edebilmek için okula müfettiş yönlendirilmiştir.²⁴² 1892-1893 yılında Hınçak devrimci politikası Kayseri, Develi, Yozgat, Merzifon bölgesini işgal etmeye başladı. Bu komitenin yürütüldüğü ana merkez yeri Merzifon'dur.

²⁴⁰ Sezer, A., " Osmanlı'dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim Ve Öğretim Faaliyetleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s:170-173

²⁴¹ Has, K., (2005). *Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Çorum Ve Yozgat Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri*, Türkiye Dinler Tarihi Yayınları, Dinler Tarihi Araştırmaları V, Kasım, s:236-237

²⁴² Karaca, a.g. e, s:103-105

İsyancı komitenin başkanı Karabat Tumian Merzifon Kolejinde öğretmen olarak görev yapmaktaydı. Komitenin üyelerinden biri olan Ohannes Kayaian'da aynı okulda eğitimci vazifesinde bulunmaktaydı. Bunların temel görevi komiteye destek vererek bölgelerdeki Ermenileri isyana teşvik etmekteydi. Merzifon'da toplanan Komite üyeleri bazı kararlar almıştır. Komite üyeleri gruplara ayrılarak Çorum, Yozgat, Amasya ve Tokat yerleşim birimlerinde propagandalarına lojistik destek için para fonları tahsis edilmiştir. Yurt dışına giden komite üyelerinin 3000 pound sterlin toplanmıştır. Ermenilere ait gazetelerinde yayınlandığı görülmektedir.²⁴³

Milliyetçilik akımının verdiği düşünceyle Ermeniler iç karışıklıklarını sürdürmüştür. 1877-1878 savaşında Osmanlı ordusu ağır mağlubiyet yaşamıştır. Doğu'da Ermeniler Rusların lehine propagandalar başlatılmıştır. Osmanlı –Rus mücadelesinde sonra Ermeniler isyanlarını silah saldırısıyla arttırmaya çalışmışlardır. Ermenilerin karışıklık çıkarmasında Rusya'nın yanı sıra İngiltere de yandaş olmuştur.²⁴⁴ Ermenilerin Cemiyetler kurmasında İngiltere ve Fransa'nındı etkisi görülmektedir. 1878 yılından itibaren kurulmaya başlayan cemiyetlerin kurulma amacı yoksul insanlara yardım ederek birlik ve beraberliği sağlamak olmuştur. Anadolu yöresinde Van ve Erzurum bölgesinde cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetlerin doğuda kurulması tesadüf değildir doğudan başlayarak Osmanlı topraklarını Rusya sınırlarını eklenmesi ve doğu bölgesinde Rusya'nın desteğiyle kendi devletini kurmak istemişlerdir. Doğu bölgelerinin yanı sıra İç Anadolu ve Doğu Karadeniz'de yeni cemiyetler inşa edilmiştir.²⁴⁵

İsyan için hazırlıkların tamamlanmasıyla 6 Ocak 1893 günü Kayseri, Yozgat, Çorum ve Amasya'da eş zamanlı olarak faaliyetlere başlamıştır. Komiteciler bölgede yağmacılık ve iletişimi koparmak için saldırılara girişmiştir. Hükümetin yardıma gelememesi için birliklere pusu atılmıştır. Yozgat'ta yer alan askeri teşkilat Ermeni Komitecileri püskürtmek için savunmaya geçmişlerdir. Bölgeye gelen destekler ile

²⁴³ Uras, E., (1988). **The Armenians İn History And The Armenian Question**, Numune Ciltevi, İstanbul, s:719-721

²⁴⁴ Karaca, **a.g.e**, s:76-78

²⁴⁵ Halaçoğlu, Y., (2010). **Ermeni Tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, s:31-32

isyan bastırılmıştır. İsyan sonrasında komite üyeleri ve yandaşları mahkemede yargılanarak cezaya çarptırılmıştır. Cezaya çarptırılanlar arasında Yozgat yöresinde esnaf ve memurunda olduğu görülmektedir.²⁴⁶

Yozgat'taki Ermeni isyanları Müslümanları ve Ermeni reayayı birbirine düşürmüştür. Aynı yörede yaşayan iki halk arasında kargaşa devam etmiştir. 1311 tarihli belgede Yozgat'ta Ermeniler kargaşa çıkararak darü'l-islama reaya saldırıda bulunduğu belirtilmiştir. Müslüman ve Ermeniler arasındaki kargaşaya son vermek için bölgeye gelen memurlar dâhil Ermeniler isyan faaliyetinde bulunmuştur.²⁴⁷

Yozgat bölgesinde 12 Aralık 1893 yılında yeniden bir isyan yaşanmıştır. Bu isyan çıkarılmadan önce Ermeniler kendi aralarında plan yaparak kendilerini isyanı haklı sebeple yaptıklarına dair bir dayanak bulmuşlardır. Yozgat'a bağlı Kara Yakup ve Kara Çakır köylerinde askerlerin Ermeni kadınlara saldırarak tecavüz ettiklerini bahane edip Yozgat merkezde kiliseye koşmuşlardır. Buradaki amaç Ermeni halkını galeyanına getirerek Müslümanlara saldırımlarına zemin hazırlamışlardır. Ermeni komitelerin planı işleyerek halk arasında karışıklık yaşanmıştır.

Yozgat'ta meydana gelen Ermeni olaylarının çıkmasında etkili olan grup üyeleri tespit edilerek Ankara Valiliğine bildirilmiştir. Ankara Valiliği yapılan çalışmalar sonucunda Ermeni gruplarının üyelik ve yardım yapan kişilerin yakalanması için Yozgat asayiş harekete geçmiştir. Yakalanan bu üyelerin işledikleri suçlar ve katıldıkları eylemler göz önünde bulundurularak soruşturma başlatılmıştır.²⁴⁸

Yozgat Mutasarrıfı cereyan eden durumu Ankara Valiliğine bildirmiştir. Ankara Valiliği bu durumu Sultan II. Abdülhamit'e arz edilmiştir. Sultan II. Abdülhamit Yozgat'ta böyle bir olayın yaşandığına dair bilginin gerçek olup olmadığını öğrenmek amacıyla heyet gönderilmesini emretmiştir. Heyetin üyeleri Müslüman ve Rumlardan teşkil edilmiştir. Heyet bölgede yaptığı incelemeler sonucunda bahsi

²⁴⁶ Karaca, **a.g.e**, s:118-121

²⁴⁷ BOA, Y.PRK.UM., 29/30, Tarih:-29-07-1311

²⁴⁸ BOA, **Yıldız Hususi Maruzat**, 287/93, Tarih:25-06-1311

geçen her iki köyde de böyle bir olayın yaşanmadığını şahitler vasıtasıyla çözüme kavuşmuştur. Böyle bir planın oluşturulmasındaki temel amaç Osmanlı'nın gayrimüslim halka zulüm yaptığı dedikodusu Avrupalı devletlere duyurup kendi bağımsızlıklarının bu iftira doğrultusunda halkı çıkararak faaliyetlerini genişletmiştir. Bu isyan sonucunda suçlular mahkemede yargılanarak hak ettikleri cezayı bulmuşlardır. Ancak Ankara Valiliği göndermiş olduğu telgrafta bu olayın soruşturulmasında Yozgat Mutasarrıfı Abdülvahhâb Paşa yetersiz kaldığı bildirerek görevden alınmıştır.²⁴⁹

Ermeni İsyanlarının artmasıyla birlikte Yozgat ve çevre bölgelerde asayiş yapısı güçlendirilmiştir. Ermeni cemiyetlerinin faaliyetlerinden haberdar olan Osmanlı Devleti Yozgat ve Kayseri bölgesinde yaşanan saldırılara karşı 50 süvari birliğinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵⁰

Ermeni ayaklanmalarından sonra bu isyanlara karışan komite üyeleri yakalanarak hapse atılmıştır. Ancak cezalarının bitmesiyle tahliye edilmişlerdir. Bu komite üyeleri tahliye sonrasında karışıklık ve halkı galeyana getirmek için Müslüman ahalinin kıyafetlerini ve silahını alarak resimler yaptırması ile halkı isyana teşvik etmiştir. Bu teşebbüse katılanlar tekrardan yargılanarak cezaya hükmedilmiştir.²⁵¹

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde gerçekleşmesi 1877-1878 savaşlarında toprak kaybedilmesi üzere Ermeniler bunu fırsat bilerek güçlenmeye başlamışlardır. Savaş sonrasında Berlin Antlaşması'nda Rusya ve İngiltere'nin desteğiyle bağımsızlık kazanmasına dair inançları suya düşmüştür. İsyanları Anadolu'nun her yerine yaymaya çalışmışlardır. Sultan II. Abdülhamit yeni ıslahatlar talebinde bulunmuşlardır. Ancak Sultan II. Abdülhamit, Balkan toparlaklarında verilen ıslahatın etkilerini göz önünde bulundurarak böyle bir ayrıcalığın verilememesi konusunda direnmiştir. Eğer bir ayrıcalık verilirse Ermenilerin gücünün artacağına

²⁴⁹ Karaca, T. N., (2008). **Yozgat Ermeni Ayaklanmaları Ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul Nisan, s:114-118

²⁵⁰ BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi, 6/53, Tarih:-10-09-1310

²⁵¹ BOA, DH.TMIK.M., 201/72, Tarih:16-05-1323

bilmekteydi. Sultan II. Abdülhamit, Ermeni sorununu çözmek için Adana Katolik Kilise Papazlarından Paul Terziyan bir öneride bulunarak Ermenilerin Adana ve Maraş bölgesinde toplanıp böylece kontrol altına almalarının mümkün olmasını ileri sürmüştür. Ancak bu ileri sürülen çözümden ziyade Ermenileri bir bölgede toplayarak bağımsızlıklarını hız kazanması için birlik ve beraberliğinin sağlanmasına olanak sağlamak için yapılan bir plan niteliğinde sunulmuştur. Sultan II. Abdülhamit Osmanlı'nın zor dönemlerinde saltanatını sürdürmüş ve bu oyunlara itimat etmeyerek kendi belirlediği politikanın dışına çıkmamıştır.²⁵²

Sultan II. Abdülhamit Ermenilerin isyanlarını bastırmak ve attıkları iftiraların asılsız olduğu göstermek amacıyla bir Tahkikat Komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonun amacı gerçekleri gün yüzüne çıkarmaktır. Ermenilerin çeteler kurarak Müslüman halka zulümleri de apaçık görülmektedir. Avrupalı devletleri Ermenileri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için bir araç olarak görmüşlerdir. Ermenilerin yapmış olduğu bu isyanlar bastırılmıştır.²⁵³ Fred Burnanby Yozgat'a bir seyahat düzenlemiştir. Fred Türklerin Ermeni halkına zulüm ve propaganda yapıldığına dair bilgilerin yayılması sonrası Anadolu topraklarına gelme fikri doğmuştur. Bu seyahatinde gezip gördüğü, şahit olduğu olayları kâğıda dökmüştür. Yozgat'ta Ermeni isyanların çıkışına dair de bilgiler yer almaktadır. Fred seyahatinde Türklerin Ermenilerin bir baskı oluşturmadığını bizzat görmüştür. Ermenilerin dış devletlerin vaatlerine kandıklarında belirtmiştir.²⁵⁴

3.4 Yozgat Sancağında Ekonomik Durum

Devletin varlığını devam etmesi için önemli faktörde ekonomidir. Padişahlar, saltanat süreci boyunca halkın refahının düşünmesi ve ihtiyaçlarının karşılanmasından sorumlu olmuştur. Ekonomik alanda meydana gelen bozulmalar askeri, siyasi ve sosyal alanında bozulmasına yol açmaktadır. Osmanlı Devleti

²⁵² Kodaman, B., (1986). (Yay.Haz Mahmut Bayar-Müfit Gömleksiz), **Ermeni Olayları Sempozyumu Van, Bitlis, Muş 2-3-4 Nisan 1985**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, s:24-28

²⁵³ Özkaya, Y., (1986). (Yayına Hazırlayan):Mahmut Bayar-Müfit Gömleksiz, **Ermeni Olayları Sempozyumu Van, Bitlis, Muş 2-3-4 Nisan 1985**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, s:40-43

²⁵⁴ Karaca, a.g.e, s:82-83

iktisadi durumu hakkında araştırma yaparken ilk olarak kuruluştan itibaren uygulamış olduğu politikalara bakmamız gerekmektedir. XVI. yüzyılda ekonomik gelirden artış yaşandığı görülmektedir. Bu artıştaki temel faktör yeni fetihlerin yapılmasıdır.²⁵⁵ Ekonomi, birey ve toplum arasında bir köprü görevinde bulunmuştur. Her toplumun etnik yapısına göre ekonomi alanı değişim göstermiştir.²⁵⁶

Osmanlı Devleti farklı yaşam tarzı ve etnik kökenleri bir arada tutmaktadır. Yerleşik hayata geçen reaya tarıma, konar-göçerler hayvancılık, esnaflar ise ticaretle uğraşmıştır. Maliye ve ekonomi birbirine bağlı bulunmaktadır. Maliye, ülke hazinesinin geliri ve giderlerinin tespit edilerek yeni düzenlemelerin yapılması işlemidir.²⁵⁷

Türkler tarih boyunca kendi milletinin ve hâkim olduğu bölgeler de, yerli halkın ekonomik refahını sağlamak amacıyla önemli ticaret yollarına hâkim olmak için politikalar geliştirmiştir. Büyük Selçuklu devleti ve Osmanlı devletinde; padişahlar, fethettiği bölgelerde ilk olarak tahrir uygulaması yapılması istemiştir. Osmanlı Devleti XV. yüzyılda ülke sınırlarını genişletmesiyle ekonomik geliri de yükselmeye başlamıştır. Ancak devlet kurumlarında eksiklik ve disiplinsizlik yaşanınca ekonomik sıkıntılar baş göstermiştir. Ekonomik sıkıntılar sonucunda devlet girmiş olduğu savaşları kaybetmiştir. Ülke sınırlarının daralması sonucunda hazineye gelen vergi sayısında azalış görülmektedir. XIX. yüzyıla gelindiğinde hükümet, bozulan ekonomiyi yeniden yükseltmek için çalışmalara başlamıştır. Para değerinin, düşmemesi için devlet yeni kurumlar teşkil etmiştir. Bu dönemde ekonomik politikalar 1826- 1860-1908 olarak bölümlere ayırmıştır. Sultan II. Abdülhamit

²⁵⁵ Pamuk, Ş., (2007). **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yayınları, İstanbul, s:33-35

²⁵⁶ Genç, S., (2019). " *Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1839-1914)*", **Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Bolu, s:176

²⁵⁷ Pamuk, a.g.e, s:33-35

Dönemi'nde ekonomik bunalımdan kurulmak amacıyla fabrikaların açılmasına öncelik verilmiştir.²⁵⁸

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda yaşanan iç ve dış problemler ekonominin zayıflamasına yol açmıştır. Bu durum üzerine devlet adamlarının da önerileri ile dikkate alınarak yeni politikalar geliştirmiştir. Provizyonizm ismi verilen yerli malı koruma sistemi memlekette yetiştirilen ürünlerin ilk olarak halka sunulması esas alınmıştır. İç ticaret sağlandıktan sonra dış ticarete başlanmıştır. Devlet köylüye bir toprak verir bunu işlemesini daha sonrada bu topraklar üzerinden vergi alınarak iktisadi hayatın devamını sağlamıştır. Esnaflar arasında Ahilik teşkilat kurularak denetim gerçekleşmiştir.²⁵⁹ XIX. yüzyılda Sanayi İnkılabı'nın başlamasıyla Avrupa makineleşme sürecine girmiştir. Sanayi İnkılabı olarak adlandırılan dönemde seri üretim artmıştır. Osmanlı Devleti bu döneme ordusu ve ekonomisi yıpranmış halde girmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in 1876 yılında saltanata gelmesiyle Batıdaki gelişimleri yakından izleyerek yeni düzene ayak uydurmaya çalışmıştır. XX. yüzyılda Türkiye'ye gelen birçok yeni icadın zemini 1876-1908 yılları arasında atılmıştır. Ticari faaliyetlerin büyümesindeki bir diğer faktör ise ulaşım imkânıdır. Sultan II. Abdülhamit ulaşımın önemli etken olarak gördüğü için demiryollarının yapımına başlamıştır. Anadolu vilayetleri arasında yer alan İzmir, Adana, Bursa, Mersin ve Rize'de bölgenin üretim mahsulüne bağlı olarak yeni fabrikaların temeli atılmıştır. Bu fabrikalar vasıtasıyla ham madde işlenerek tüketiciye sunulmuştur.²⁶⁰

Yozgat, Türkiye'nin zahir deposu olan İç Anadolu'nun kuzeydoğu ucunda bulunmaktadır. Sancak merkezinde ve bağlı kazalarda tarımın en yaygın ekonomik faaliyet olduğu bilinmektedir. Tarımın yanı sıra hayvancılık ve ticaret iş kolları da

²⁵⁸ Quataert, D., (Ed: Halil İnalcık-Quataert, D.,) **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi (1600-1914) 19. Yüzyıla Genel Bakış Islahat Devri (1812-1914)** C:II, Eren Yayınevi, s:887-888

²⁵⁹ Genç, M., (2007). “ İktisadi Ve Ticari Yapı”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: 33, İstanbul, s:525-532

²⁶⁰ Bulut, M., (2019). (Ed:Mehmet Bulut-Muhammet Enes Kala-Nuri Sadık-Maşallah Nur), **Sultan II. Abdülhamit Dönemi Siyaset-İktisat-Dış Politika, Kültür, Eğitim Sultan II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Ve Ekonomiye Yeniden Bir Bakış**, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul Ocak, s:247-249

bölgede yapılmıştır.²⁶¹ Yozgat Sancağının ticaret yollarına olan mesafesi ve halkın göçebe yaşam tarzı sebebiyle bölgenin ekonomisi zengin bir görünüme sahip olmamıştır. Reaya, tarım ve hayvancılığın yanı sıra madencilik ile uğraşmıştır.²⁶² Akdağmadeni ve Sorgun'da kömür madeni yoğun olarak çıkarılmıştır.

1876-1909 yılları arasında Yozgat Sancağının ekonomik faaliyetleri araştırılırken, Osmanlı ekonomik sistemi çerçevesinde değerlendirilmelidir. XIX. yüzyılda ekonomik alandaki ıslahat çalışmaları, sancakta da etkisini göstermiştir. Bu ıslahat çalışmaları Yozgat'ta yavaş bir değişim ve dönüşüme sebep olmuştur.

3.4.1 Tarım

Tarih öncesi dönemlerde ilk insanların yaşamlarını sürdürmek için yerleşim yerlerini su kenarlarına kurmuştur. Örneğin: Mısırlıların Nil Nehri etrafına yerleşerek topraklarını işlemeye başlamışlardır. Tarımda ilk çağlardan itibaren varlığını sürdürmelerinde temel faktörler arasında yer almıştır. Tarımın geliştirilmesinde insanların yerleşik hayata geçmeleri de etkili olmuştur. Halk tarımı geliştirmek amacıyla yeni su yolları arayarak üretimi attırmak istemiştir. XVI. yüzyıldan itibaren köyde üretilen ürünlerin sayısında azalış meydana gelmiştir. Reaya, tarım bölgelerinde istihdam sağlanmadığı için şehirlere göç etmiştir.²⁶³

Osmanlı tarım sisteminde bir köylü ailenin ekmiş olduğu topraktan aldığı mahsulün vergisini vermekte mükelleftir. İç Anadolu bölgesi, tahıl ürünlerinin ambarı olarak bilinmektedir. Anadolu topraklarının sahip olmuş olduğu iklimden dolayı çeşitli hububat ürünleri yetiştirerek ithalatını da yapılmıştır.²⁶⁴ Tarım ürünlerinin ekilmesinde Çifthane sistemi uygulanmıştır. Osmanlı sınırları içerisinde yer alan

²⁶¹ Ceylan (Cavcav), **a.g.t**, s:39

²⁶² Yeşilyurt, Ş., (2016). (Ed: Kadir Özköse), “*Bozok Sancağı Vergi Uygulamaları; 1821-1868 Dönemi*” Yozgat Ve Çevresindeki Arkeolojik Alanlar, Höyükler Ve Kazılar Yozgat'ın Siyasi, İçtimai Ve İktisadi Tarihi, **Bozok Üniversitesi I. Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı**, C:I, 05-07 Mayıs, s:511

²⁶³ Watson, A. M., (2013). *Ziraat, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: XXXIV, İstanbul, s:449-457

²⁶⁴ Pamuk, **a.g.e**, s:38-40

topraklar devlete ait miri arazi olarak görülmekteydi. Köylü halka, devlet toprağında ki kiracı statüsünde yer almaktaydı. Toprağını dilediği vakit satma imkânına sahip olmamıştır. Toprakların denetlenmesi durumunda eğer tarım ürünleri ekilmeyip tarla boş bırakılırsa reayanın toprağı elinden alınarak başka bir kişiye verilmiştir. Toprakların 64 ila 138 bin metrekare genişliğinde değiştiği bilinmektedir.²⁶⁵

Tımar Sistemi toprağın işlenip boş kalmaması sağlanmaktaydı. Bu sistem diğer Türk-İslam devletlerinde oluşturulan politikalarını geliştirip işlevinin arttığı bir uygulamadır. Bu uygulamada asıl etken emek gücüdür. Köylü aileye bir çift öküz verilip toprağı işlemesi istenmiştir. Hububat ürünlerinden elde edilen para Tımarlı Sipahiler tarafından toplanılarak vergi olarak devlete verilmiştir. Savaş zamanı Tımarlı sipahiler ordunun içinde yer alarak düşmana karşı savaşmıştır. Tımar sistemi hem askeri hem de ekonomi alanında işlerin aksaklık vermeksizin devam etmesini sağlamıştır.²⁶⁶ Osmanlı tarihi içerisinde önemli bir etkiye sahip olan Celali İsyanı, Bozok yöresinde cereyan etmiştir. Bu isyanın temel sebebi; mali kaynaklıdır. Mültezimlerin vergi toplamadaki usulsüzlükleri ve devletim mükellef olarak tutmuş olduğu ağır vergiler sonucunda yöre halkı isyan etmiştir. Bu isyan kısa süre içerisinde Anadolu'nun her tarafına sıçramıştır.²⁶⁷ XVI. ve XVII. yüzyıla damgasını vuran Celali İsyanları ekonominin zayıflamasına yol açmıştır. Ancak Celali İsyanlarının yaşanmasında halkın vergi yükünün artması etkilidir. Halk ürettiğinin yarısından çoğunu vergi olarak vermeye başlaması isyanları tetiklemektedir. Reaya arasında gençlerin dağa çıkarak eşkıyalık faaliyetlerine girişmiştir. Eşkılar köyleri tahrip ederek tarım arazilerini kullanamaz hale getirdiler. Halk bu tahrip edilen toprakları terk ederek şehirlere göç ettiler İsyanların yanı sıra vergiler toplanırken yaşanan usulsüzlükler halkın tepkisiyle karşılandı. Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet dönemlerinde açılan bu yaralar kapatılmaya çalışılmış ve köylü halkın refah göz

²⁶⁵ İnalçık, H., (2107). (Çev: Halil Berktaş), **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1300-1600**, C:I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul Kasım, s:172-173

²⁶⁶ İnalçık, H., (2012). “*Tımar*”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C: 41, İstanbul, s:168-173

²⁶⁷ Koç, Y., (2008). (Ed: Yaşar Alparslan vd.),” *Dulkadirli'den Osmanlı'ya Bozok*”, Maraş Tarihinden Bir Kesit Dulkadir Beyliği Araştırmaları II, Ukde Yayınları, Kahramanmaraş, s:55-56

önünde tutulmuştur.²⁶⁸ Sanayi devrimi ile birlikte makinalı tarımın yaygınlaşmasında köyler doğallığını kaybetmemiş ekonominin güçlenmesinde odak noktası olmuştur. XIX. yüzyılda taşımacılık sisteminde yapılan gelişmeler köy ve merkez iletişimini sağlamlaştırmıştır²⁶⁹

I. Meşrutiyet döneminde hükümet halkı desteklemek amacıyla bankalar teşkil edilmiştir. Bu bankalar vasıtasıyla halkın tarım topraklarının işlevi yürütmesi için istediği yatırım desteğini vermiştir²⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde tarımın gerilemesinde yabancı devletlerin toprak satın alması ve bu topraklarda bölge halkını düşük ücrette çalıştırması da etkilidir. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde tarımın nasıl yapılması gerektiğini öğretmek amacıyla halka, eğitim kursları açılmıştır. Avrupa'daki tarım politikalarından haberdar olması için öğrenciler yurtdışında tahsillerini tamamlamışlardır. Bu öğrenciler diplomalarını alıp yurda döndükten sonra zirai eğitim veren kurumlarda öğretmenlik yapmıştır. Bu uygulamayla amaç değişen dünya düzenine ayak uydurmak ve halkın toprağı ekip-biçme konusunda bilinçli duruma getirmektedir²⁷¹

Yozgat bölgesine göç eden aşiretlere yaşama imkânı vermek için tarımsal alanlara yönlendirilmiştir. Yozgat Sancağında iklim koşulları karasal özelliğe sahiptir. Yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk geçmektedir. İklim dolayısıyla kuru tahıla ağırlık verilmiştir. 1873-1874 senesinde İç Anadolu Bölgesi'ni etkileyen bir kuraklık meydana gelmiştir. Bölgede; beyaz fasulye, keten, ceviz, elma, ayva, armut, ığde ve dut başlıca üretilen mahsuller arasında yer almaktadır. Günümüzde Yozgat vilayetinde devam etmekte olan tarım ürünlerinin miktarının çinik ismi verilen ölçekle belirlenmiştir.²⁷²

²⁶⁸ Pamuk, **a.g.e**, s:156-160

²⁶⁹ Ortaylı, **a.g.e**, s:11-113

²⁷⁰ Watson, **a.g.m**, s:449-457

²⁷¹ Yazan, Ö., (2018). "19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Tarım İşletmelerinde Yönetim ve Muhasebe Uygulamaları: Çift İdaresi Örneği" **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmalar Dergisi**, Eylül, s:287-288

²⁷² Sakin, **a.g.e**, s:113-114

İç Anadolu Bölgesinde (Kayseri, Yozgat ve Ankara)'da 1874 yılında yaşanan kıtlığın halkı perişan ettiği ve en kısa sürede komşu illerden zahire gönderilmesi Ankara Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. ²⁷³ İstenilen yardım talebi üzerine ilk olarak Diyarbakır Valisi İsmail Hakkı Paşa harekete geçmiştir. Diyarbakır'da ihtiyaç fazlası bulunan erzak ve hayvanların Yozgat, Ankara ve Kayseri'ye gönderileceği belirtilmiştir. ²⁷⁴

Yozgat'ın karasal iklime sahip olması tarım ürünlerinin bölgede yetiştirilmesinde mühim etkiye sahiptir. Has buğday, arpa, ot, çavdar, mısır, yulaf, darı, fasulye, bakla, sihar, afyon, sahlep, üzüm, kitre yetiştirilen tarım ürünleri arasında yer almaktadır. Üzüm bağlarından ekim aylarında pekmez yapıldığı bilinmektedir. ²⁷⁵ Tarım faaliyetleri, Çekerek, Aydıncık, Kazankaya yörelerinde patates, soğan ve şeker pancarı üzerine yapılmaktadır. Çekerek Vadisi ve Delice Irmağı tarım ürünlerinin sulanmasında önemli rol oynamaktadır. Örneğin: Yozgat sınırları içerisinde yer alan Kazankaya ilçesi, soğanı ile meşhurdur. ²⁷⁶

Osman Namık Bey'e göre; “Yozgat Sancağı arazisi çoğunlukla dağlık ve yüksek olduğundan havası mutedil mahaller bulunur. Ancak pek çok yerinde kış sürekli ve şiddetli geçer. Buna bağlı olarak da bölgede pamuk, pirinç ve ipek üretimi yapılamadığından halk da bunlara rağbet göstermez. Az miktarda tütün ekilebiliyorsa da mahsulü kötüdür. Patates üretimi, mahalli idarenin teşvikiyle yeni yaygınlaşmaktadır. Çavdar ve susam ekilmez. Yörede böyle bir gelenek yoktur. Bölgede mısır, darı, yulaf, burçak oldukça çok ekilmesine rağmen kendir ve afyon çok az miktarda ekilir. Keten ekilirse de işlenmez sadece tohumları satılır Yozgat yöresinde birçok bağlık alan varsa da ürünlerinden ihracat yapılmaz. Meyve ve bostanları da yörenin ihtiyacını karşılayacak durumda değildir. Yöre toprağının verim kalitesi ikinci derecede sayıldığından hububat türlerinin ekimine elverişlidir. Ancak adet olmadığı için buğday ile arpadan başkasına pek rağbet gösterilmemektedir. Bunların hâsılatı ise bereketli olduğu dönemlerde bire on nispetindedir. Yörenin hemen hemen tüm

²⁷³ BOA, A.MKT.MHM, 476-13, Tarih: 09-03-1291

²⁷⁴ BOA, A.MKT.MHM, 476-23, Tarih: 23-03-1291

²⁷⁵ Yozgat, **Yurt Ansiklopedisi**, s:7652

²⁷⁶ Yozgat, **Yurt Ansiklopedisi**, s:7657

ihracatı bu iki üründen yani arpa ve buğdaydan ibarettir.” diyerek Sultan II. Abdülhamit Dönemi Yozgat Sancağında tarım faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir.²⁷⁷

1887 yılının bahar ayında yağmur yağması toprağı ferahlatarak mahsullerin yeşermesini sağlamıştır Hasat edilen ürünlerin bir kısmının balkanlardan gelen muhacir ailelere dağıtımının sağlanması istenmiştir. Karasal iklime sahip olan Yozgat yöresinde kışın sert geçme ihtimaline karşı Çorum kazasından buğday satın alınarak depolanmıştır.²⁷⁸

Tablo 3.7 1881-1889 yılı hububat fiyatları²⁷⁹

Hububat	Fiyat
Buğday	3-7 guruş
Arpa	3-5 guruş
Pirinç	2-7 guruş
Nohut	3 guruş
Mercimek	2 guruş
Elma	7 guruş
Ayva	4-5 guruş
Çilek	16 guruş
Kızılcık	3 guruş
Soğan	9-10 guruş
Bamya	10 guruş

Tablo 3.7’de görüldüğü üzere en pahalı ürün çilektir. Mercimek, buğday ve nohut bölgede yetiştirilen ürün olduğu için diğer ürünlere nispeten daha uygundur.

3.4.2 Hayvancılık

Türklerin konargöçer yaşam tarzı hayvancılığın önem kazanmasına neden olmuştur. Türkler tarihi süreçte güçlü kuvvetli savaşçı olarak bilinmektedir. Bu savaşçı özelliğinin beslenme biçimiyle de ilgisi görülmektedir. Türklerin et ürünlerine önem verildiği bilinmektedir. Et ihtiyacının karşılanması amacıyla hayvancılığın gelişmesi için faaliyetlerde bulunulmuştur. Koyun, keçi, sığır, manda, at, eşsek hayvancılığın

²⁷⁷ Özger, **a.g.m**, s:22-23

²⁷⁸ BOA, Y..PRK.UM.,10-58, Tarih: 18-02-135

²⁷⁹ Cansız, **a.g.t**, s:172-173

gelişmesinde önemli etken arasında yer almaktadır. Anadolu’da yetiştirilen hayvanların Rumeli’ye ihracat yapıldığı görülmektedir. Kasaplarda yer alan etlerin teftişi de hükümet tarafından sağlanmıştır. Hayvanlar üzerinde reayadan ağnam vergisi tahsil edilmiştir. Yetiştirilen hayvanların etinin yanı sıra sütünden de yararlanılmıştır. Hayvan sahibi aile, süt ürünlerinin kendi geçim kaynağını sağlamak amacıyla üretmiştir.²⁸⁰ Türkler atın etinden ve sütünden yararlanmanın yanı sıra savaşlarda gücünden de faydalanmıştır. Türklerin at üzerinde et ürünlerini muhafaza ederek tükettikleri bilinmektedir. Et ihracatının komşu ülkelerde yapılmıştır. Küçükbaş hayvanların postlarından giysi ve eşyalar teşkil edilmiştir.²⁸¹

Devletin halkın refahını göz ardı etmeksizin temel ihtiyaçlarını karşılamada mükelleftir. Eğer ki halk yaşamını sürdürmesini sağlayan temel ihtiyaçtan mahrum olursa yönetime karşı isyan faaliyetlerine başlayabilirdi. Yöneticiler bu durumu bildikleri için et, buğday, süt ürünlerini depolayarak kıtlığa karşı tedbir almıştır. Et ürünlerinin depolanması ve halka sunulması titizlikle sürdürülmüştür. Etin doğru muhafaza edilmemesi durumunda insan sağlığına zarar verebilmektedir. Kasaplarda satılan etler incelemeye alınarak veba salgının çıkmaması için önlem alınmıştır. Etlerin fiyatları narh sistemi çerçevesinde belirlenmiştir. Süt ürünlerinin de bozulmaması için soğuk bölgelerde muhafaza edilerek satışı yapılmıştır. Hayvanların devletler arası ticarete ulaşımı gerçekleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Ulaşımında yola dayanıklı olması sebebiyle genel olarak deve tercih edilmiştir.²⁸² Hayvancılık, küçük ve büyükbaş hayvancılık olmak üzere iki kategoride teşkil edilmiştir. Küçükbaş hayvancılık da insanların tüketimine ağırlık verilmiştir. Büyükbaş hayvancılık ise ağırlıklı olarak ulaşım ve toprakların ekilmesinde kullanılmıştır.²⁸³

²⁸⁰ Tabakoğlu, A., (1986). **Türkiye İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul Ekim, s:244-245

²⁸¹ Merey, Z., (2009). **Türk Tarihi ve Kültür**, Bileşik Yayınevi, Ankara, s:25

²⁸² Öztürk, M., “Osmanlı Devletinde Hayvancılığın İktisadi Boyutu”, **Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, C:I, S: 1, s:30-32

²⁸³ Karabıyık, H., (2012). “Denizli’nin Sosyal Ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar)”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara, s:235

Hayvancılıkta hava koşulları da önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 7 ay süresince otlak yerlerde beslenmesi sağlanmıştır. Kışın ise ahırlarda hayvanlar; saman, kuruyan ot, küspe, arpa ve yulaf ile beslenmesi sürdürülmüştür. Hayvanların dışkı atıkları sobalarda yakmak üzere ve bahçelerde ürünün gelişmesi için gübre olarak kullanılmıştır²⁸⁴

Tablo 3.8 Yozgat Sancağı hayvan miktarı (1891-1907)²⁸⁵

Hayvan	1891	1893	1902	1907
Koyun	99.767	11.912	19.920	75.878
Keçi	46.633	40.862	6.498	-
Deve	54.705	1500	10	774
Manda	16.900	16.900	4.400	77
Karasığır	13.200	13.200	22.600	-
At	13.000	13.000	2.000	-
Eşek	12.000	12.000	400	10.150
Katır	160	160	50	19
Tiftik	-	62.762	18.972	70.171

Tabloda görüldüğü üzere koyun ve keçinin bölgede yoğun olarak yetiştirilmektedir. Koyun yetiştiriciliğinde 1893-1904 yılları arasında bir düşüş yaşansa da devletinde vermiş olduğu imkânlar çerçevesinde artış sağlanmıştır. Tiftik keçisi sayısında ise 1907 yılında artış görülmektedir. Bu artışta Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde yapılan tarım politikaları da etkili olmuştur. Genel olarak hayvan sayısındaki azalışta savaşlar ve kıtlıkların da etkisi görülmektedir. 1893 yılı Ankara Vilayet Salnamesinde göre Merkez'de 11.912 koyun, 40.862 keçi, 62.764 tiftik keçisi, 42.546 kıl keçisi, 16.900 manda, 13.200 karasığır, 13000 at, 15.000 deve, 12.000 merkep, 160 ester bulunmaktaydı.²⁸⁶

Merkez ve ilçelerin sulak ve ekime uygun olduğu bilinmektedir. Bölgede yetiştirilen küçükbaş hayvanlar; koyun, kıl ve teftik keçisi olarak değişiklik göstermiştir. Büyükbaş hayvanlar; sığır, manda, eşek, katır, deve ve at yetiştirilmiştir. Küçükbaş

²⁸⁴ Yozgat, **Yurt Ansiklopedisi**, s:7664-7665

²⁸⁵ Ceylan (Cavcav), **a.g.t.**, s:40-47

²⁸⁶ H.1311 Tarihli A.V.S, s:284-285

hayvancılıkta en fazla koyun tercih edilmiştir. Akdağmadeni’nde yer alan ormanlar hayvanların beslenmesinde önemli etkiye sahiptir²⁸⁷.

Tablo 3.9 Yozgat Sancağı hayvan fiyatları (1881-1893)²⁸⁸

Hayvanın cinsi	1881-1889	1912-1913
Koyun	40-50 guruş	50-75 guruş
Tiftik Keçisi	50 guruş	50-70 guruş
Buzağılı İnek	100-400 guruş	115-300 guruş
Siyah Öküz	250 guruş	150-350 guruş
Malaklı Camus İneği	350-550 guruş	500 guruş
Maya Merkep	100 guruş	50-100 guruş
Celep Deve	700 guruş	1280 guruş

3.4.3 Vergi

İnsanların yaşamlarını sürdürmek için kırsal alanlardan kentsel alanlara bir dönüşüm meydana gelmiştir. Kentlere yaşanan göçlerde, iş imkânı, eğitim ve sağlık sektörü gelişmesi etkili olmuştur. Devlet giderleri çiftçi reayadan alınan vergiler ile tahsis edilmiştir. Osmanlı vergi sistemi 4 unsura dayanmaktadır: 1) İslam vergileri, 2) Örfi hukuka göre alınan vergiler, 3) Ordunun ihtiyaçları için ayrılmış olan avarız vergisi (tekalif-i divaniyye) 4) Yabancı devletlerden veya halktan takdim edilen hediyeler üzerinden alınan vergi)²⁸⁹’dir.

Osmanlı Devleti’nin temel geçim kaynağı tarıma dayanmaktadır. Tarım arazilerinden alınan vergiler mühim yer teşkil etmektedir. Emek gücü bir çift öküzü ve tarlası olması durumunda köylüden resm-i çift vergisi alınmaktadır. Vergi alınırken yıl boyunca yaşanan hava koşulları ve tarlanın büyüklüğü hesap edilmiştir. Akçe sayısı 22-60 arasında değişiklik göstermektedir. Kuran ve sünnet çerçevesinde oluşturulan vergiler Tekalif-i Şeriyye ismi verilmiştir. Tekalif-i Şeriyye öşür, ağnam ve cizye vergilerinden teşkil edilmiştir. Osmanlı, fethettiği bölgeleri miri arazi olarak kabul etmiştir. Reaya ile bir mukataa imzalayarak kira olarak vermiştir. Reaya, devletin

²⁸⁷ Yozgat, **Yurt Ansiklopedisi**, s:7644-7645

²⁸⁸ Cansız, **a.g.t.**, s:179

²⁸⁹ Akdağ, M., (2017). **Türkiye’nin İktisadi Ve İctimai Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Şubat, s:362

belirlediği miktarda işlediği topraktan vergi vermekteydi.²⁹⁰ Reayadan vergi toplanırken İslam hukuku göz önünde bulundurulmuştur. Vergiler halkın ekonomik durumuna göre farklı miktarlarda alınmaya başlamıştır. Müslüman ve gayrimüslimlerin vergi miktarı aynı ölçüde olmamıştır. Müslüman halktan zekât ve öşür olmak üzere vergi tahsis edilmiştir. Gayrimüslimlerde ise iktisadi koşullar çerçevesinde cizye ve haraç vergisinden mükellef olmuştur.²⁹¹

XIX. ve XX. yüzyıl Yozgat şehir ekonomisine baktığımızda nüfusun birçoğu tarıma dayalı olduğu görülmektedir. Mercimek, buğday ve arpa bölgede üretimi yapılan ürünler arasında sayılmaktadır. Osmanlı Devleti vergileri toplarken bölgede yer alan mahsullerin değeri karşılığında alınmıştır. Ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla yeni araziler tahsis edilerek üretimin artması hedeflenmiştir²⁹²

3.4.4 Ticaret ve Sanayi

Türkler Orta Asya'da ipek, kürk ve kral yolu vasıtasıyla ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Bu yollar ülkelerarası ekonomik ve kültürel etkileşime yol açmıştır. Ticaret yollarına hâkim olan devletin merkezi yönetimi ve hazinesi güçlenmiştir.²⁹³ Osmanlı bulunduğu jeopolitik konumu vasıtasıyla dünya ticaretine hâkim olma fırsatını yakalamıştır. Beylikten devlete geçiş sürecinde iç ticaretin gelişmesi için yeni pazarlar teşkil edilmiştir. Tüccarların Anadolu toprakları üzerinde yapmış olduğu ticaret memleketin zenginleşmesi açısından etkili faktör olmuştur. Narh sistemi, bir ürünün fiyatının belirlenerek tüccarlar tarafından belirlenen fiyat doğrultusunda satışa sunmuştur. Bu sistem stokçuluğa ve usulsüz satışların önüne geçmesinde başarılı olmuştur. Yükselme Dönemi'nde dış ticaretten gelen kazançlar hazinenin güçlenmesini etkilemektedir. Günümüze nispeten ulaşım imkânları geniş olmasa da uzak bölgelere demiryolları ve deniz ulaşımıyla ihracat gerçekleşmiştir. Anadolu'da yer alan hammaddelelerin yurt dışına çıkartılması için cezai işlem

²⁹⁰ Akdağ, **a.g.e**, s:361

²⁹¹ Kazıcı, **a.g.e**, s:37-38

²⁹² Temel, **a.g.e**, s:33

²⁹³ Merey, **a.g.e**, s:25

uygulamıştır. Devletler arası ticaret kültürel etkileşiminin yaşanmasında yol açmıştır.²⁹⁴

Ticaret dünya genelinde ürün çeşitliliğinin artmasında mühim rol oynamıştır. Ticaret hem kara hem de denizde yapılmaktadır. Avrupalıların yeni bölgeleri keşfi ticarete değişimlere neden olmuştur. Avrupalı tüccarlar deniz ticaretinde kendi sistemini kurarak ölçü ve para biriminde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Anadolu’da ticari ilişkilerin yoğun olarak yapıldığı bölgeler arasında yer almaktadır.²⁹⁵

Yozgat vilayetinde ticaret, hayvanlar üzerinde yapılmaktaydı. Yaz aylarında merkezde bir Pazar kurulur ve hayvanlar, mahsuller bu pazara gelen tüccarlara sunulmuştur. Bölgede yetiştirilen ürünler Avrupa’ya ve Anadolu’nun her köşesine ihracat yapılmıştır. İhracatın gerçekleşmesinde katırlar kullanılmıştır.²⁹⁶

Yozgat Merkez’de haftalık pazarın kurulması Çapanoğulları dönemine uzanmaktadır. Çapanoğulları ailesinden Süleyman Bey’e gelen şikâyetlerde halkın ihtiyaçlarını karşılamak için uzak vilayetlerdeki pazara gitmek zorunda kalması üzerine bir Pazar teşkil edilerek bölgenin de ticaretini canlandırmak istemiştir.²⁹⁷ 1893 yılına ait Ankara Vilayet Salnamesinde Yozgat’ta Haziran’dan Temmuz 5’e kadar Köhne Panayırı kurulmaktaydı. Buraya vilayetin her tarafından ve civar taraflardan birçok halkın gelerek yanlarında kısırak, at, merkep, ester ve karasığır hayvanları gelmekteydi. Panayıra Maraş ve Halep’ten at ve kısırakların dahi getirilip 20 bin kadar hayvan alınıp satılmaktadır.²⁹⁸ 1907 yılına ait arşiv belgesinde İç Anadolu’nun büyük pazarlarından olan Yozgat pazarı ticaretin yoğun olarak

²⁹⁴ Kazıcı, Z., (2005). **Osmanlıda Vergi Sistemi**, Bilge Matbaacılık, İstanbul, s:66-68

²⁹⁵ Kallek, C., (2012). “*Ticaret*”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:XXXI, İstanbul, s:134-144

²⁹⁶ Yozgat, Yurt Ansiklopedisi, s:7645

²⁹⁷ Özger, Y.,” *Osmanlıdan Cumhuriyete Yozgat Yöresinde Kurulan Haftalık Pazarlar Ve Panayırlar*”, **Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi**, C:IV, S: 9, s:103

²⁹⁸ H.1311 Tarihli A.V.S, s:283-284

yapıldığı yerler arasından bulunmaktadır. Yozgat pazarına ek olarak Kırşehir’de bir pazar kurularak bölgenin kalkınması amaçlanmıştır.²⁹⁹

Abbas Sayar, *Yozgat Var Yozgatlı Yok* adlı eserinde; “*XIX. Asrın ikinci yarısında Yozgat, değil Orta Anadolu’nun küçük Asya’nın en güçlü şehri olmuştur. Orta Anadolu’nun en büyük panayırı Yozgat’ta kuruluyor. Halep’ten Şam’dan mal satmaya, mal almaya gelenler oluyor. Rahmetlik Bekir Çapanoğlu bir sohbetinde. Abbas Bey dedi. Senin bulunduğu handa (şimdiki özel idare lojmanı) kırk oda vardı. Yaz, panayır zamanı gelince bütün odalar Şam’dan Halep’ten gelen manifatura tüccarıyla dolardı. Ben bir yıl teke tek saydım. Yalnız ipekli kumaş satan on dört tüccar odası tespit ettim. Yalnız ipek satarlardı.*” diyerek Yozgat’ta yer alan panayır hakkında bilgi vermiştir.³⁰⁰

Osmanlı iktisat hayatın devamının sağlanmasında Lonca teşkilatı mühim yer teşkil etmektedir. Lonca teşkilatı, esnafın ve halkın menfaatlerini koruyarak bir düzenin oluşmasında etkin rol oynamıştır. Lonca teşkilatı, adaletsizliğe ve kötü ürünlerin piyasaya sürmeden önce inceleyerek nizamın sağlanmasında yapıtaş görevinde bulunmaktadır. Ancak XIX. yüzyılda İngiltere’den başlayarak tüm dünyayı kapsayan Sanayi Devrimi ortaya çıkmıştır. Sanayi dönemi olarak adlandırılan dönemde buharlı makineler ve fabrikalar üretimi sağlamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Lonca teşkilatı bu dönemde önemini kaybetmeye başlamıştır. Üretimde makinaların kullanılması iş gücüne duyulan ihtiyacı azalmıştır. Böylece işsizlik seviyesi artış göstermiştir.³⁰¹

Sanayi üretimi, boya, kumaş, sabun ve yağ alanında fabrikalar oluşturulmuştur. Bu fabrikalar üretim hızını arttırmıştır. Üretim fazlası Avrupa ve Asya ülkelerine ihracat edilmiştir.³⁰²

Yozgat Sancağında sebze ürünleri bezelye, patlıcan, kabak, marul, lahana, yeşil soğan, dere otu, maydanoz, nane, tere ve soğukluk başlıca yetiştirilen mahsuller

²⁹⁹ BOA, DH. MKT, 1093-51, Tarih: 2-05-1324

³⁰⁰ Sayar, A., (2007). *Yozgat Var Yozgatlı Yok*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, s:38

³⁰¹ Pamuk, **a.g.e**, s:224-225

³⁰² Tabakoğlu, **a.g.e**, s:119

arasında yer almaktadır. Elmanın soğuga dayanıklı olması sebebiyle Sorgun, Yozgat, Sarıkaya, Boğazlıyan yerleşim birimleri yetiştirilen ürünler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yozgat'ta yetiştirilen elmalar bozulmadan kış ayları boyunca muhafaza edilmektedir. Kışın ise yöre halkının bahçelerde ektiği yer elması tüketilmektedir. İklim koşulları elverişli olması sonucunda ayvanın da bölgede yetiştirildiği görülmektedir.³⁰³

³⁰³ Yozgat, **Yurt Ansiklopedisi**, s:7661

4. YOZGAT SANCAĞINDA EĞİTİM

Eğitim ve öğretim nesillerin bir program çerçevesinde yetiştirilmesinde önemli bir faktördür. Yozgat Sancağında da toplumun devamını sağlamak için eğitim faaliyetleri gerçekleşmiştir. Yozgat Sancağının eğitim ve öğretim durumunu çözümleyebilmesi için Osmanlı Devleti'nin eğitim ve ilmi faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmamız gerekmektedir.

4.1 Osmanlı Eğitim Sisteminin Tarihsel Süreci

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türk topluluklarının yaşam tarzı göçebe olarak devam etmiştir. Göçebe toplumlarda eğitim töre ile başlamıştır. Töre, toplumdaki bireylerin davranışlarının uygunluğu hakkında yol gösterici durumda bulunmaktadır. Türklerin yerleşik hayata geçmeleriyle eğitim sistematikleşmiştir. İlk Türk-Müslüman devleti olan Karahanlılar töreleri bir arada toplamıştır.³⁰⁴ İslam dünyası eğitim ve öğretimi yaymak için ilk dönemden itibaren kurum inşa etmeye başlamıştır. Hz. Peygamber döneminde Kuran-ı Kerim'in öğretilmesiyle toplum bilinçlenmeye başlamıştır.

Kuran-ı Kerim'in ilk ayetinde oku emrinin gelmesiyle İslam dininin eğitime verdiği önemi görmekteyiz. Bedir harbinde esirlerin serbest kalması için Hz. Muhammed (s.a.v) her bir esirin bir Müslüman'a okuma-yazma öğretmesi gerektiğini söylemiştir. İlk eğitim-öğretim camilerde yapılmaya başlanmıştır. Sıbyan mekteplerinde Hz. Peygamber döneminde inşa edilmiştir. Sıbyan mekteplerinde küçük yaştaki çocuklara eğitim verilmiştir.³⁰⁵ İlk Türk-İslam devletlerinin yanı sıra Selçuklu devlet adamları da eğitim faaliyetlerinin gerçekleşmesi için çalışmalar başlatmıştır. Tuğrul Bey fethettikleri topraklarda cami ve medreseleri oluşturmuştur. Sancar Bey Dönemi'nde kütüphane sayısında artış görülmektedir. Selçuklu eğitim kurumlarında Nizamiye Medresesi günümüzün üniversiteleri statüsünde bulunmaktadır. Nizamiye

³⁰⁴ Doğan, İ., (2018). **Türk Eğitim Tarihi**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara Aralık, s:79

³⁰⁵ Kazıcı, Z., (2004). **Osmanlı'da Eğitim Öğretim**, Bilge Yayıncılık, İstanbul Nisan, s:19-22

Medresesinde birçok ilim adamının mezun olduğu bilinmektedir. Nizamiye Medresesinde dini eğitim ve ilmi dersler birlikte verilmiştir.³⁰⁶

Toplumların geçmişten bu yana eğitim ve öğretim konusunda önemli çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir. Eğitim toplumun bilinçlenmesini ve gelişimini sağlayan unsurlar arasında yer almaktadır. İlk Türk devletlerinde eğitim gelenek ve görenekler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi oluşturulmuştur. Bu oluşturulan eğitim sistemi mektep ve medrese iki ana unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁷ Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle yeni eğitim kurumları da yerini almıştır. Osmanlı Devleti beylikten devlete geçiş sürecinde fethettikleri yörede külliye inşaa edilmiştir. Osmanlı eğitim sisteminde farklı etnik yapı gözetmeksizin Reaya eğitim hakkına sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nin temelini oluşturan hoşgörü politikası sonucunda farklı devletlerden ilim adamları İstanbul'a gelerek çalışmalarını sürdürdükleri bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde Sahn-ı Seman Medresesi teşkil edilmiştir.

Bu eğitim kurumunun devamını sağlamak amacıyla vakıf oluşturulmuştur. Devletin güç kazanmasında ilim adamlarında rol oynamıştır. İlim adamları şehzadelerin eğitimden sorumlu tutulmuştur.³⁰⁸ Osmanlı Devleti uygulamış olduğu politikalar sonucunda XV. yüzyılda dünya gücü haline gelmiştir. Fethettiği bölgelerde hâkimiyet kurmak için kurumların düzenli olarak işlevini yürütmesi şart olmuştur. Ancak ülkenin topraklarının genişlemesiyle başta askeri alan olmak üzere siyasi, eğitim ve ekonomik gelişimini sağlamak zorlaşmıştır.

Avrupa'da XVI. yüzyılda yeni gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı Devleti bu gelişmeleri takip edemediği için yenedünya düzenine ayak uyduramamıştır. Eğitim alanında da aksaklıklar yaşanmaya başlanmıştır. Bu durumu düzeltmek için ıslahat

³⁰⁶ Akyüz, Y., (2019). **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M.S 2019)**, Pegem Akademi, Ankara Şubat, s:43-45

³⁰⁷ Taşkın,Ü., (2018). " *Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları*", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal Of İnternational Social Research Volume**, 1/3 Spring, s:343-344

³⁰⁸ Kazıcı, **a.g.e**, s:63-67

girişimlerinde bulunulmuştur. Avrupa'daki gelişmeleri takip etmek Lale Devri (1718-1730) başlamıştır. Bu dönemde Anadolu'ya matbaa getirilmiştir. 1727 yılından önce matbaa bulunmaktaydı ancak gayrimüslim halk matbaa kullanmıştır. Matbaa 1727 yılında Müslüman halk arasında merak uyandırmıştır. Matbaanın kullanılmasıyla bilgi hızla yayılmaya başlamıştır.³⁰⁹ Sultan II. Mahmut eğitim sistemine farklı bir boyut getirmiştir. Halkın bilgi düzeyinin artması için kurumlar ıslah edilmiştir. Islahat çalışmalarına ilkokul yaşındaki çocuklara eğitimin zorunlu olmasıyla başlamıştır. Eğitimin plan çerçevesinde gerçekleşmesi için Nizamnameler oluşturulmuştur. Osmanlı toplumu farklı etnik grupları bir arada barındırdığı için eğitim sisteminde birliği sağlamak zorlaşmıştır.³¹⁰ Sultan III. Selim döneminde küçük yaştaki batı tarzında eğitim almış ve kendini geliştirmiştir. 1789 yılında tahta geçtikten devletin sonra devletin durumunun kötüye gittiğini fark edip faaliyetlerini harekete geçirmiştir.

Devlet adamlarından memleketin durumunu yansıtan layihalar oluşturulmasını istemişlerdir. Bu layihaları inceleyen Sultan III. Selim eğitim konusunda da geride olduğumuzu anlamıştır. Yurt dışından eğitmen getirerek bu durumun aşılabileceğini düşünmüştür. Askeri eğitimin verilmesi amacıyla kara ve harp okulları inşa edilmiştir. Topçu ve Humbaracı ocağında ordunun bel kemiği durumunda olduğu için bu birliklerinde ıslahına öncülük verilmiştir. Dünyada meydana gelen gelişmelerini çözümleyebilmek için yabancı eserlerin Türkçeye çevrilmesine önem vermiştir. Sultan III. Selim bu çalışmaları köklü olarak değil de var olan düzenin üzerine yapmaya çalışmıştır.³¹¹

Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mahmut ve Tanzimat Dönemi'ne kadar eğitim alanında önemli adımlar atılmamıştır. Savaşların kaybedilmesiyle bürokratların ilgisi askeri alana vermiştir. Askeri okullar açılarak orduda ıslah yapılmaya çalışılmıştır.

³⁰⁹ Özgedik, M., (2014). “**Türk Eğitim Tarihi**”, Ülke Eğitim Yayıncılık, İstanbul Ocak, s:97-99

³¹⁰ Aşkın, D., (2017). “Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinde Medrese Eğitim Sistemi ve Türkiye Cumhuriyetinin İlk yıllarında Eğitimin Konjonktürel Boyutu”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C:VI, S:2, s:982-983

³¹¹ Turan, H., “*III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri*”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:XI, S:237-46, s:38

Osmanlı Devleti'nde eğitim sözcüğü “maarif” kelimesiyle özleşmiştir. Eğitim alanında yapılacak olan düzenlemeler halk tarafından tepkiyle karşılanacağı düşünüldüğü için devlet adamları temkinli yaklaşmıştır. Sultan II. Mahmut tıp okullarının açılmasına öncülük etmiştir. Halkın sağlığı göz önünde bulundurulmuştur. Klasik Osmanlı Dönemi'nde medreseler toplumun eğitilmesinde etkin bir rol oynamış olsa da rüşvetin ve disiplinsizliğin yaygınlaşmasıyla bu kurumlar işlevini kaybetmeye başlamıştır. Medreselerin ıslahın yanı sıra öğretmenlerinde bu konuda eğitilmesi amaçlanmıştır. Eğitimin bir döngü çerçevesinde gerçekleşmesi için yeni Maarif Nazırlıkları teşkil edilmiştir.³¹²

Osmanlı Devleti duraklama döneminde her alanda disiplinsizlik olduğu açıkça görülmüştür. Eğitim alanındaki ıslah çalışmalarına yabancı öğretmenler getirerek ve öğrencileri Osmanlı Devleti duraklama döneminde her alanda disiplinsizlik olduğu açıkça görülmüştür. Eğitim alanındaki ıslah çalışmalarına yabancı öğretmenler getirerek ve öğrencilerin yurt dışına gönderilmesiyle başlamıştır. Avrupa'da eğitim gören öğrenciler 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın teşkilinde etkili olmuştur. Tanzimat Fermanı'nda eğitim konusundan bahsedilmemiş ancak sonrasında bahsedilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde kurulan eğitim kurumları aydın nesillerin yetiştirilmesinde önemli bir faktördür. Bu yetiştirilen aydın nesil Islahat ve Kanuni Esasinin ilanına öncülük etmiştir.³¹³ Tanzimat Dönemi'nde yapılan önemli gelişmelerden biride 1846 yılında Darülfünunun teşkiline başlanmıştır.

Darülfünun ilk üniversite olarak da nitelendirilmiştir. Yeni kurulan okullarda muallim yetiştirmek için kurumlar açılmıştır. Ülkede öğretmen okullarının yanı sıra Baytar, Orman, Ziraat okulları da oluşturulmuştur. Tanzimat Dönemi'nde gazetelerin çıkarılmasıyla bilginin ulaşması hız kazanmıştır. Eğitim alanında yapılan gelişmeler Islahat fermanından sonrada devam etmiştir.³¹⁴

³¹² Kodaman, B., (1980). **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, s:20-23

³¹³ Doğan, **a.g.e.**, s:182-185

³¹⁴ Ünal, H., **a.g.e.**, s:141-143

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nden önce eğitim sisteminin yürütülmesinde bakanlıkların yetersiz olduğu bilinmektedir. Sultan II. Abdülhamit ilk iş olarak bakanlıktaki görevlilerin sayısı artmıştır. Eğitim düzeninin teftişi için müfettişlik kurumları teşkil edilmiştir. Eğitim ve Öğretim Sıbyan, İlkokul ve Yüksekokullar olmak üzere üç aşamada gerçekleşmiştir. Yüksekokullarda erkek ve kız öğrenciler için ayrı kurumlar inşa edilmiştir. Okullarda dini ve bilim derslerinin yanı sıra günlük işlerinde öğretildiği dersler mevcuttur. Padişah, kızların okumasına önem vermiş ve Rüştîye sayısında artış görülmektedir. Devletin her alanda ihtiyacını karşılamak için tıp, mühendislik, öğretmenlik ve teknik okullarında yapımına başlanmıştır. Bu okullarda eğitim gören şahıslar ilerleyen dönemlerde ülkenin yönetiminden sorumlu tutulmuştur.³¹⁵

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitim faaliyetlerine önem vermiştir. Hukuk ve Siyasal Fakültesi eğitim ve öğretime başlamıştır. Günümüzde İstanbul Teknik Üniversitesi ve Eğitim Fakültelerinin temeli atılmıştır. II. Abdülhamit döneminde özel eğitim çocukları içinde bir okul teşkil edilmiştir. Kaza ve sancaktaki çocuklarında eğitime devam edebilmesi için mektepler inşa edilmiş ve öğretmenlerin tayin işlemine başlanmıştır.³¹⁶ 1893 Ankara Vilayet Salnamesinde Yozgat'ta 3152 hane, 192 dükkân, 15 fırın, 4 han, 8 hamam, 6 değirmen, 18 cami ve mescit, 5 tekke ve zaviye, 5 medrese, 778 mektep ve 2 kütüphane, 1 mekteb-i rüştiye, 3 ibtidai, 48 sıbyan mektebi mevcuttur. Toplam öğrenci sayısı 3220'dir. 1 hükümet konağı, 1 kışla, 1 karakolhane, 1 cephan, 1 hapishane, 1 hastahane, 1 belediye dairesi, 1 duyum-u telgrafhane, 3 kilise, gayrimüslim 10 mektep, 1 gazhane mevcuttur.³¹⁷

³¹⁵ Karal, E. Z., (1995). **Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s:389-391

³¹⁶ Yazı Kurulu (Altan Deliorman, Günvar Otmanbölük, Refik Özdek), Danışma Kurulu (Süheyl Ünver, İbrahim Kafesoğlu, Oktay Aslanapa, Tezel, H., **Padişahlar Ansiklopedisi 2**, İstanbul, s:742

³¹⁷ H.1311 Tarihli A.V.S, s:284

4.2 Yozgat Sancağında Eğitim Faaliyetleri

Mektep sözcüğü Arapça “ketb” kelimesinden türemiştir. İslamiyet döneminde çocukların mektep denilen kurumda eğitim aldıkları bilinmektedir. Mekteplerde ilk olarak Kuran-ı Kerim ve dini eğitim verilmiştir. Mekteplerin caminin hemen yanına inşa edildiği bilinmektedir. Öğretmenler talebeyi mektebe aldıktan sonra ne derecede olduğunu tespit ederek öğretim metotları öğrenciden öğrenciye değişmektedir. Osmanlı Devleti başta olmak üzere Türk-İslam devletlerinde medresesinin maddi ihtiyaçlarının karşılanması için vakıflar oluşturulmuştur.³¹⁸

Yozgat Sancağı Ankara vilayetine bağlı olduğu için eğitim konusunda salnameler tarihe ışık tutmaktadır. Sultan II. Abdülhamit saltanata geçtiği ilk yıllarda Yozgat yöresinde 5 mektep, 7 medrese bulunmaktaydı. Sultan II. Abdülhamit Rüştîye okullarının açılması için çalışmalara başlamıştır. 1851 yılında hem öğrenci hem de mektep sayısında artış görülmektedir. Kütüphane halkın eğitim ve kültür seviyesini arttıran önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Abdülhamit’in Saltanat yıllarının sonuna doğru eğitim kurumlarındaki yükseliş apaçık görülmüştür.³¹⁹

Yozgat Sancağında eğitim faaliyetlerini anlayabilmemiz için Sıbyan, İbtidai, Rüşdiye, İdadi ve Medrese kurumlarını incelememiz gerekmektedir.

4.2.1 Yozgat Sancağında Eğitim Kurumları

4.2.1.1 Sıbyan mektebi

Sıbyan Mektepleri inşa edilirken öğrenci kapasitesi de göz önüne alınmıştır. Öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde yapılmıştır. Türk- İslam devletlerinde Sıbyan Mektepleri tek odadan oluşmuştur. Sıbyan Mekteplerinin avlusunda ise araç-gereçler için bir oda ve tuvalet inşa edilmiştir. Mekteplerin genişliği çocukların yaş seviyesine göre değişmiştir. Öğretmen rahlesi ile dersi

³¹⁸ Bozkurt, N., (2004). “*Mektep*”, *Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C:XXIX, Ankara, s:5-6

³¹⁹ Sakin, a.g.e, s:140-141

başlattıktan sonra öğrenciler halka şeklinde etrafında oturmuştur. Sırası gelen öğrenci, öğretmeninin yanına giderek dersini vermiştir. Mekteplere ayakkabı ile girmek yasaklanmıştır. Yaz aylarında havaların güzel olması durumunda avlu etrafında da ders işlendiği görülmektedir.³²⁰ Sıbyan Mekteplerinde eğitime başlayan çocukların yaşı 4 ve 5 arasında değişim göstermektedir.

Sıbyan Mektebine başlamadan önce çocuklar için bir kutlama alayı yapılmaktaydı. Bu kutlama alayında çocuk için eğitiminin hayırlı olması için dua edilirdi. Sultan II. Mahmut tahta geçtikten sonra ilkokulu mecburi yapmıştır. Eğer aile çocuğunu mektebe göndermezse suçlu sayılmıştır. Tanzimat döneminde Sıbyan Mekteplerindeki eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. 1869 yılında yapılan düzenlemeler sonucunda erkekler 7, kız çocukları ise 6 yaşında eğitime başlama kararı alınmıştır. Mekteplerin varlığının sürdürülmesi için vakıflar inşa edilmiştir. Bu vakıflar zengin kişiler tarafından öğrencilerin okutulması amacıyla bir hayır kurumu olarak görülmektedir. Sıbyan Mektepleri sabahdan ilkindi 'ye kadar açık olmuştur. Talebelerin öğle yemeğini yemesi için bir mola verilirdi. Mektep haftadan dört gün olarak Cuma günleri tatil edilmiştir. Hocaya saygı ve hürmet göstermek mektebin başlıca unsurları arasında yer almıştır. Sıbyan Mekteplerinde eğitim verecek olan öğretmenlerin yetiştirilmesi için Darül Muallim Sıbyan Yüksekokulları açılmıştır. Sıbyan Mekteplerinin varlığı İbtidai Mekteplerinin kuruluş sürecine kadar devam etmiştir.³²¹

8 Aralık 1847 yılına ait arşiv kaydına göre Yozgat'ta Sıbyan Mektebinde Hacı Abbas Efendi'nin muallim görevinde bulunduğu bilinmektedir.³²²

Tablo 4.1 Yozgat Sancağında 1876 -1907 Yılları Arasında Ait Sıbyan Mektepleri³²³

Yerleşim Birimi	1876	1878	1882	1883	1891	1893	1900	1902	1907
Yozgat (Merkez)	4				63	63	63	62	
Çorum								6	10

³²⁰ Ahunbay, Z., (2004). “Mektep”, **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C:XXIX, Ankara, s:7-9

³²¹ Kazıcı, **a.g.e**, s:101-105

³²² BOA, DH.SAİD.d 129/97, Tarih: 29-12-1263

³²³ Koçak, **a.g.e** , s:131

Boğazlıyan		66	66	66	66	72
Maden			152	152	164	8
Sungurlu		171	171	54	54	
Toplam	4	300	452	335	352	90

Yukarıda verilen tabloda Sultan II. Abdülhamit'in tahta geçmesiyle Yozgat Sancağında eğitim faaliyetlerinin artış olduğu görülmektedir. 1893 yılında Maden ve Sungurlu kazasındaki Sıbyan mektebindeki artış nüfusun çoğalmasıyla paralel olarak ilerlemiştir. 1907 yılında ülke genelinde yaşanan aksaklıklar sonucunda eğitim alanında gerilemeler yaşanmış ve Yozgat'ta yer alan eğitim kurumları da etkilenmiştir. Çorum, 1893 yılında Yozgat'tan ayrılarak kendi vilayetini tesis etmiştir. Ankara vilayetinin vermiş olduğu karar doğrultusunda Sungurlu kazası Çorum'a bağlanmıştır.

4.2.1.2 İbtidai mektebi

Sultan II. Mahmut Dönemi'nde eğitim alanında ıslahatların yoğunlaştığı görülmektedir. 1869 Nizamnamesinde Sıbyan Mekteplerinin düzenlenmesine karar verilmiştir. İbtidai Mekteplerinin açılması için program hazırlanmıştır. İbtidai Mektepleri de Sıbyan Mektepleriyle ilkokul çağında çocukların eğitimden sorumlu tutulmuştur. İbtidai okulları ilk olarak İstanbul'da açılmış daha sonra Anadolu'daki vilayetlerde yaygın eğitim kurumu haline gelmiştir. Sıbyan ve İbtidai Mektepleri eğitimde ikiliğin oluşumuna yol açmıştır. Sultan II. Abdülhamit kız ve erkeklerin eşit şekilde okuması için yeni düzenlemeler getirmiştir. 1882 yılında Eğitim Bakanlığı tarafından bütün ilkokulları İbtidai Mektebin çatısı altında toplanmıştır. İbtidai Mekteplerinde dini derslerin öğretilmesi amaçlanmıştır. 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunun çıkarılması sonucunda eğitimde ikiliğe yol açmamak için İbtidai okullarının kapatılmasına karar verilmiştir.³²⁴ 1891 yılında Yozgat, Çorum, Sungurlu, Boğazlıyan ve Maden Kazalarında İbtidai okullar kaynakta belirtilmemiştir. Maden Kazasında 2 tane İbtidai eğitim kurumuna rastlamaktayız. Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla Yozgat'ta eğitim ve öğretim

³²⁴ Palalı, İ., (2021). "Osmanlı Devleti'nde İlköğretimde Yenileşme Ve Urfa İlk Mektepleri", **Türk Dünyası Araştırmaları TDA**, C:CXXVII, S:250, Ocak-Şubat, s:88-89

yaygınlaşmıştır³²⁵. 1903 yılına ait arşiv belgesinde Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Boğazlıyan kazasında ibtidai mektebinin açılması istenmiştir. Bu mektebe çevre kazalardan da öğrencilerin gelmesi durumunda binanın geniş bir biçimde inşası yapılmıştır.³²⁶ Ankara Eğitim Müdürlüğünün tespitine göre Yozgat Sancağında 296 tane ibtidai eğitim kurumu olduğu görülmektedir.³²⁷

4.2.1.3 Rüştîye mektebi

Tanzimat Dönemi'nde Rüştîye Mektepleri ortaokul seviyesinde eğitim veren kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Rüştîye Mektebinin teftişi için bir heyet teşkil edilmiştir. 1859 yılında tarihte ilk kız Rüştîye Cevri Kalfa İnas Rüştîyesi açıldı. Gayrimüslimlerin Türkçeyi okuyup anlayacak düzeyde olması durumunda Rüştîye Mekteplerine girme şansına sahip olmuştur. Rüştîye Mekteplerine eğitim verecek öğretmenleri yetiştirmek amacıyla Darül-Müallim kurulmuştur. 1895 yılında yapılan düzenleme sonucunda İstanbul ve diğer vilayetlerin kasaba ve şehirlerinde Rüştîye Mekteplerinde artış olduğu bilinmektedir.³²⁸ Rüştîye Mekteplerinde öğrenim süresi 1892'de alınan bir karar ile dört yıldan üç yıla düşürülerek eğitim planlanmıştır. Sultan II. Abdülhamit önce Rüştîyelerin bir sistem dâhilinde olmadığı Vilayetlerde bulunan sahipsiz evlerin okullara çevrildiği bilinmektedir. Uzun süren savaşlarda Rüştîye okulları da zarar görmüştür.

Rumeli'nin elden gitmesiyle Rüştîye sayısında azalış görülmektedir. Devlet eğitim kurumlarında artışı sağlamak için İstanbul Özel Rüştîye Mekteplerinde açılışına izin vermiştir.³²⁹ Rüştîye, Askeri ve Mülkiye olarak iki sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Rüştîye Mekteplerin ders içeriklerinde çeşitlilik göstermektedir. İslam derslerinin yanı sıra bilim derslerinde ağırlık verilmiştir. Kuran-ı Kerim'in güzel okunması içinde tecvit hususunda hassasiyet söz konusu olmuştur. Kız

³²⁵ Koçak, a.g.t, s:136

³²⁶ BOA, MF.İBT, 139/72, Tarih: 18-08-1321

³²⁷ BOA, TS.MA.e, 1425/27, Tarih:26-07-1313

³²⁸ Ünal, U., (2008). **II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüştîyeleri (1897-1907,)** Gazi Kitapevi Yayınevi, Ankara Temmuz, s:2-4

³²⁹ Kodaman, a.g.e, s:155-156

Rüştiyelerinde bu derslere ek olarak el becerisinin sağlanması ve günlük işlerin öğretilmesi içinde dersler mevcuttur.³³⁰

Yozgat'ta Rüştiye Mekteplerinin açılış tarihi 1858'e dayanmaktadır. Yozgat'a birçok bölgeden halk göç ettiği için öğrenci sayısında artış yaşanmıştır. İstanbul'dan gelen izinle Yozgat Rüştiyesi inşasına başlanmıştır. İnşaat sürecinden sonra ise devlet tarafından atanan öğretmenler eğitim ve öğretime başlamıştır. Osmanlı eğitim sisteminde Rüştiyeyi başarı ile bitiren öğrenciler idadiye girmeyi hak kazanmıştır. Sultan II. Abdülhamit Yozgat Sancağında İdadiye'yi oluşturulması için Mutasarrıfa görevlendirme vermiştir. Yozgat İdadisinin yapımının uzun sürmesinden dolayı eğitim öğretime 1895 yılında başlandığı belirtilmektedir.³³¹

Yozgat Sancağında yer alan Rüştiye Ankara Vilayeti Maarif Bakanlığına bağlı durumda bulunmaktaydı. Yozgat Sancağında bulunan Akdağmadeni Rüştiyesinde ortalama öğrenci sayısı 46 olarak tespit edilmiştir. Rüştiye Mektebinde tek hoca'nın eğitim ve öğretim verdiği bilinmektedir.³³²

Tablo 4.2 Yozgat Sancağında 1882 -1891 Yılları Arasında Rüştiye Mektepleri³³³

Yerleşim Birimi	1882	1891
Yozgat Merkez	1	1
Çorum	1	1
Maden	-	-

Çorum 1893 yılında kendi başına Sancak olması sonucunda Yozgat Sancağı'nda bir Rüştiye Mektebi azalmış oldu. Yozgat'ta dokuz yıl boyunca Rüştiye Mektep sayısında artış görülmektedir. Artış görülmesinde önemli faktör ekonomik koşullarının elverişli olmamasıdır. Yozgat Sancağında eğitim masraflarının ödenmesi için vakıflarda teşkil edilmiştir.³³⁴

³³⁰ Ünal, U., **a.g.e**, s:16-18

³³¹ Sakin, **a.g.e**, s:145-146

³³² Ünal, U., **a.g.e**, s:117-118

³³³ Ceylan (Cavcav), **a.g.t**, s:66-67

³³⁴ Açikel, A., (2021). "II. Abdülhamit Devri Eğitim Politikasının Taşraya Yansıması: Yozgat Sancağı Örneği", **I Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Kitabı**, C:II, 5-7 Mayıs, s:620

1900-1907 yılları arasında Vilayet Salnamelerinde Yozgat Rüştîyesi hakkında bilgi yer almamaktadır. Akdağmadeni ve Boğazlıyan kazalarında 1907 salnamelerinde 2 Rüştîyeden bahsedilmiştir.³³⁵

4.2.1.4 İdadi mektebi

İdadi Arapça kökenli olarak hazırlamak ve geliştirme anlamına gelmektedir. İdadiler hazırlık sınıfı olarak da nitelendirildiği bilinmektedir. Rüştîye Mektebinden mezun olan öğrencilerin üç yıl eğitim verilmesi İdadilerle sağlanmıştır. 1869 Nizamnamesinde bahsedilen İdadi uygulaması kadro ve mali yetersizlikten dolayı 1873 yılında hayatsa geçebilmiştir. İdadilere Müslüman ve gayr-i müslim çocuklarının geldiği bilinmektedir. İdadi okullarında Fransızca, Almanca ve İngilizce dersine ağırlık verilmiştir. Bu dillere önem verilmesinin sebebi çocukların dış dünya ile etkileşimini arttırmak olmuştur.³³⁶

1876 yılından sonra İdadi okullarından da ıslahat hareketleri başlamıştır. Maarif Bakanlığı İdadilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında ekonomik bütçenin yetersiz olduğunu bahane ederek okulların açılışını geciktirmiştir. Sultan II. Abdülhamit bu durum üzerine vergilerin belirli kısmının Maarif Bakanlığına bağlanmasını istemiştir. İstanbul'daki İdadilere harcana para ile Anadolu'da harcanan para arasında fark olduğu bilinmektedir. İdadi binaların inşasında Fransız mimarisi göz önünde bulundurulmuştur.³³⁷

Rüştîye Mektepleri yatılı ve gündüzlü eğitim olmak üzere iki ayrı kısma ayrılmıştır. Öğrencilerin durumuna göre ve evlerinin uzaklık mesafelerin göz önünde bulundurularak yatılı Rüştîyeler açılmıştır. Anadolu'daki Vilayetler birleştirilerek tek bir Vilayette yatılı okul açıldığı da bilinmektedir. Rüştîyeye öğrencilerin

³³⁵ Koçak, **a.g.t.**, s:140

³³⁶ Kodaman, **a.g.e.**, s:181-183

³³⁷ Kodaman, **a.g.e.**, s:187-188

çoğunun ücret vererek gelmiştir. Ekonomik durumu elverişli olmayan talebeler ise ücretsiz giriş hakkı verilmiştir.³³⁸

Sultan II. Abdülhamit yapmış olduğu düzenlemeler sonucunda 1880 yılından itibaren Anadolu Vilayetlerinde İdadilerin eğitim ve öğretimine başlamıştır. Arap vilayetlerinde bu okulların açılması kararı verilmiştir. Yozgat Sancağında İdadi okulunun 1893 yılında açıldığı bilinmektedir. Bu açılan okullarda sistemi anlatmak için Müdürlere Maarif Bakanlığı tarafından talimatname gönderilmiştir. Vilayetlere gönderilen bu talimatnamelerde okula giriş için gereken evraklarda bildirilmiştir. Öğrencilerin okula kabulü için 15 yaşından büyük olmaması gerekmektedir. Okula alınacak çocukların terbiyeli ve saygılı olması konusunda hassasiyet söz konusu olmuştur.³³⁹

1907 yılında Yozgat İdadi mektebinde müdür görevinde Ali Rıza Efendi bulunmaktaydı. Ancak Müdür Bey'in nerede oturduğuna dair kaydın bulunmadığı ve derhal ikametgah adresi olan Firuz Ağamahallesi çeşme sokağında yaşadığına dair kayıt işlemlerin başla³⁴⁰ması gerektiği bildirilmiştir.

İdadiler bir nevi günümüzde lise kademesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. İdadiler askeri ve sivil eğitim olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. İhtiyat sınıfları İdadi okullara öğrenci yetiştirmek için teşkil edilmiştir. Sultan II. Abdülhamit İstanbul'da Mekteb-i Harbiye-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane okulları açarak eğitimde ilerleme kaydedilmiştir. İdadi bir yerde açılması için 1000 haneden fazla aile olması şartı getirilmiştir. İdadi de görev yapacak olan öğretmenler Darül Muallim Aliye'yi bitirmesi sonucunda kadronun eksik olduğu bölgelere ataması gerçekleşmiştir. 1908

³³⁸ Boztepe, S., (2015). " II. Abdülhamit Dönemi İdadilerde Tarih Ve Coğrafya Eğitim Öğretim", Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Eğitim Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya, s:52-53

³³⁹ Kodaman, a.g.e, s:193-195

³⁴⁰ BOA, DH.MKT, 1166-65, Tarih: 03-04-1325

yılından sonra getirilen yeni uygulamalar sonucunda İdadi okullar Sultani Mektep olarak değişmiştir.³⁴¹

Sultan II. Abdülhamit döneminde Sultaniler kurulması için çalışmalara başlanmış ancak 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından sonra hayata geçirilmiştir. Sultanilerin açılmasındaki faktör Avrupa’da ortaya çıkarmış olan yeni eğitim kuruları düzeyinde eğitim sağlamaktadır. İdadiler Sultaniye dönüştürülmüştür. Sultaniye okullarına Avrupa devletlerinden muallim getirtilmiştir. Sultaniye’nin kurumunun planlamasının yapılması esnasında meydana gelen Cihan Harbi’ne eğitim gören talebelerin savaşa katılmasıyla öğretime ara verilmiştir. Sultan II. Mahmut Dönemi’nde başlayan eğitim alanında yapılan ıslahat çalışmaları ve açılan yeni eğitim kurumları Cumhuriyet Dönemi’nde açılan okulların zeminini hazırlamıştır.³⁴²

II. Abdülhamit Dönemi’nde ülke içinde yaşanan karışıklıklar devleti zor duruma sokmuştur. Devletin bir üniversite kurumu olmadığı için öğrenciler Avrupa’ya gitmeye başlamıştır. Bu durumun padişaha bildirilmesi üzerine 1900 yılında Darülfünun ismiyle üniversitenin açılışı sağlanmıştır.³⁴³

4.2.1.5 Medrese

Sıbyan Mektebinde sonra öğrenciler Medreseye başvurmuştur. Osmanlı Devleti’nde ilk Medrese İznik’te teşkil edilmiştir. Medreselerin ihtiyaçlarını karşılamak için vakıflar tesis edilmiştir. İslam dünyasında Medrese çocukların eğitilmesi için mühim yer teşkil etmektedir. Fethedilen yerleşim birimlerine ilk olarak caminin yanına Medrese inşa edilmiştir. Medreseler Külliye’nin içinde yer almıştır. İstanbul’da Medrese sayısında artış görülmektedir. XV. ve XVI. yüzyılda taşra bölgelerinde de

³⁴¹ Öztürk, C., (2000). “İdadi”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:XXI, İstanbul, s:464-466

³⁴² Demirel, F., (2012). ” II. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı’da Ortaöğretim: Sultaniler”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C:XXVII, S2, Aralık, s:341-342

³⁴³ Karal, a.g.e,s.394

eğitim kurumları tesis edilmiştir. Medreseler inşa edilirken yanına Müderrislerinde konaklaması için oda oluşturulmuştur.³⁴⁴

Medreselerde eğitim dili Türkçe ve Arapça ağırlık basmıştır. Ancak Türkçe ve Arapçanın yanı sıra Farsçada kullanılmıştır. Medreseyi başarıyla bitiren talebelere icazet verilerek üst kademeye geçmesi gerçekleşmiştir. Tıp Medreselerinde eğitim gören öğrencilerin tecrübe kazanmasını sağlamak amacıyla staj uygulaması da getirilmiştir. Osmanlı'da devlet kademesinde bir üst kademeye geçmek Mülazemet istemi vardır. Örneğin: Mülazemet sistemine göre Müderrisin okul müdürlüğüne geçmesi için bulunduğu yerleşim birimindeki kaymakamlığa başvurarak isteğini bildirmiş olurdu. Alınan talep incelemeye konulmuştur. Müderrisin görevi boyunca yapmış olduğu başarılar göz önünde bulundurulmuştur.³⁴⁵ Medreselerde eğitim veren kişilere Müderris ismi verilmiştir. Bu müderrisler atanmadan önce ön eleme yapılır ve gerekli olan bölgeye gönderilmiştir. Müderris atamalarında Şeyhül İslam, Kadı ve Sadrazam sorumlu olmuştur. Vilayetlere göre Medreselerin ders içerikleri farklı olabilmektedir. Osmanlı Medreselerinde genel ifadeyle Kuran-ı Kerim, Fıkıh, Kelam dersleri ve tarih, coğrafya, matematik, mantık, astronomi alanında da eğitim verilmiştir.³⁴⁶

Medreselerde bozulmalar XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu Medreselerde bozulmanın en temel sebebi öğrenci ve öğretmen alımında usulsüzlerin yaşanmasıdır. Medreselere alınacak öğrencilerin başarılı olmasından ziyade ailesinin mevkisine önem verilmiştir. Eğitim ve öğretim programının Padişah Saltanata her geçmesiyle değişmesi de etkili olmuştur. Dönemin muzdarip olduğu diğer bir durum ise Müderrislerin çocuklarının saltanata geçme sistemiyle Müderrislerin babadan oğula geçmesi niteliksiz Müderris yetişmesine zemin hazırlamıştır. Okulunu layıkıyla bitirememiş bir Müderrisin, öğrencilere yeterli bilgi vermesi de düşünülmektedir. Avrupa'daki eğitim sistemine bakılmaksızın dış dünyada meydana gelen yeniliklere kulak verilmemiştir. Ailesinin zorlamasıyla Medreseye gelen

³⁴⁴ İpşirli, M., (2003). “Medrese” **Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**, C:XXVIII, Ankara, s:327-333

³⁴⁵ Özgedik, M., **a.g.e**, s:82-83

³⁴⁶ Kazıcı, Z., **a.g.e**, s:119-120

çocukların sayısında artış yaşanmıştır. Bu çocuklar okumaktan ziyade eğitim kurumunu zaman geçirilecek bir yer olarak görmüştür. Medreseye gelen öğrenciler devlete karşı ayaklanarak ülkede iç karışıklığa sebep olmuştur.³⁴⁷

Tablo 4.3 Yozgat Sancağında yer alan Medreseler³⁴⁸

Medresenin Adı	Kurulduğu Yer	Kurucu Üyesi
Demirli	Yozgat / Merkez	Abdülcabbarzade Ahmet Paşa
Nazırzade	Yozgat/Merkez	Sultan II. Mahmut'un eşi Hoşyar Hatun
Şevki	Yozgat/ Merkez	Zarife Hatun
Kayyumzade	Yozgat/Merkez	Züleyha Hatun
Nefeslizade	Yozgat/Merkez	Nefeslizade Mehmet Emin Efendi
Alacaoğlu	Yozgat/Merkez	Alacalızade Hacı Hafız Efendi
Başçavuş	Yozgat/Merkez	Bölgedeki hayır sahipleri
Sağır Mustafa	Yozgat/Merkez	Sağır Mustafa Ağa
Köseyusuflu	Yozgat'abağlı Köseyusuflu köyü	Abdullah Ağa
Osman Paşa Tekkesi	Yozgat'abağlı Osman Paşa köyü	Nuri Ağa
Seydiyar	Yozgat'abağlı Seydiyar köyü	Köydeki hayır sahipleri
Paşa	Yozgat'a bağlı Paşa köyü	Hayır sahipleri
Köhne	Yozgat'a Büyük Köhne Köyü	Dişlizade Hasan Ağa

Yozgat Merkez'de 1898 Vilayet salnamelerinde Merkez'de 13 medresenin bulunduğu belirtilmiştir.

Akdağmadeni'nde; Virancık, Kızıldağ, Ortaköy, Çöteli Medresesi Akdağmadeni Ali Efendi Medresesi

Sarıkaya'da; Kargalık ve Karacalar Köyü Medresesi

Sorgun; Hacı Ahmet Efendi Medresesi, Köhne, Babalı

³⁴⁷ Özgedik, M., **a.g.e**, s:82-85

³⁴⁸ Açıkel, **a.g.m**, s:614

Çekerek; Bazlambaç

Yozgat merkeze ve ilçelere bağlı Medreseler günümüze kadar ulaşamamış olsa da medreseler Yozgat Eğitim Tarihine katkıda bulunmuştur.³⁴⁹

Günümüzde Yozgat Cumhuriyet Caddesi'nde yer alan bölgede Demirli Medresesinin bulunduğu bilinmektedir. Yozgat'ta eğitim faaliyetlerinin gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Medresede bilim dersleri ve dini derslerde verilmiştir. Nazırzade medresesinde ismi Vilayet Salnamelerinde geçmekte ancak öğretmenleri ve öğrencileri hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.³⁵⁰

Yozgat'ın tarihi süreçte gelişimini sağlayan Çapanoğulları imar faaliyetlerine önem verilmiştir. Yozgat'ta yer alan Demirli Medresesi Çapanoğulları sülalesinden Ahmet Ağa tarafından 1753 yılında yapılmıştır. Medresenin ismi Demirli, Kurşun ve Yozgat Kütüphanesi olarak da isimlendirilmiştir. Demirli isminin demirlerle kaplı bir alanda bulunduğu için kullanıldığı tahmin edilmektedir.³⁵¹

Yozgat eğitim konusunda Şevki Efendi Medresesinde mühim yer teşkil etmektedir. Ancak bu önemli Medreselerin günümüze ulaşmaması üzücü bir durumdur. Medreselerin hangi tarihte inşa edildiği konusunda bilgi sahibi değildir. Yozgat'ın büyük âlimlerinden Şakir Efendi'nin bu Medresede Muallimlik yaptığı ve Tefsir derslerinde talebelere yol gösterdiği bilinmektedir. Şevki Efendi Medresesi günümüzde Yozgat'ın bir mahallesi olan Medrese yerleşim biriminde kurulduğu Vilayet Salnamelerinde belirtilmiştir. Sultan II Mahmut'un eşi Hoşyar Hatun Yozgat'ta bir Medrese inşa etmiştir. Hoşyar Kadın Medresesinin Nakıbzade Camii'nin yanından yer almaktadır. Bu sebepten dolayı Reaya tarafından Nakıbzade

³⁴⁹ Kapusuzoğlu, B., (2000). “**Bozok İlmîye Tarihinde Medreseler, Zaviye ve Tekkeler**”, Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı Kitabı, Türk Ocağı Yozgat Şubesi Yayınları, İstanbul, s:395-404

³⁵⁰ Kapusuzoğlu, B., (1999). **Bozok Tarihine Dair Araştırmalar; Yozgat Medreseleri, Tekke ve Zaviyeleri**, Ankara, s:116-119

³⁵¹ Polat, S., (2021). (Ed: Taha Niyazi Karaca),” Unutulan Bir Kütüphanenin İzinde: Yozgat Demirli Medresesi Kütüphanesi”, **Uluslararası Hakemli Dergi**, C:1, S:2, Mayıs, s:111-112

Medresesi olarak da adlandırılmıştır. Yozgat'ta Medrese Mahallesi olarak adlandırılan bölgede Medreselerin çoğunlukta olduğunu görmekteyiz.³⁵²

Nazırzade (Hoşyar Hatun) Medresesi: Osmanlı Devleti saltanatında hüküm süren II. Mahmut zamanında yapıldığı bilinmektedir. Hoşyar Hatun II. Mahmut'un zevcesi olarak bilinmektedir. İstanbul'da bulunan Hoşyar Hatun'un Yozgat'ta bir medrese inşa etmek istemesinin sebebi Çapanoğulları ile siyasi ilişkilerin olduğunun göstermektedir. Devlet erkanı tarafından Yozgat'ta yaşayan halkın eğitimine önem verilmiştir. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde medresenin tamiri için faaliyetlerde bulunulmuştur.³⁵³ 1851 yılında Sultan II. Mahmut'un zevcesi Hoşyar kadın Yozgat Sancağında çeşme, cami ve medrese inşa edilmiştir. İnşaat masrafları Hoşyar kadının destekleriyle karşılanmıştır. Çeşme, cami ve medreseni yapımı için 1260 guruş tahsis edildiği bilinmektedir³⁵⁴

Kayyumzade Medresesi Yozgat Merkez Köseoğlu Mahallesi'nde konumlanmıştır. Çapanoğlu Camii'nin yakınında inşa edildiği bilinmektedir. Kayyumzade Medresesi'nin ihtiyaçlarını karşılamak için bölgenin ileri gelenleri tarafından vakıflar teşkil edilmiştir. Nefeslizade Medresesi'nin hangi yerleşkede kurulduğu bulunamamıştır. Alacalıoğlu Medresesi Yukarı Çatak Mahallesi'nde yer almaktadır.³⁵⁵

Başçavuş Medresesi de Yozgat'ın İstanbulluoğlu yerleşkesinde inşa edilmiştir. Medreselerin Camilerinin yanında yer aldığı bilinmektedir. Sağır Mustafa Ağa Medresesi Aşağı Nohutlu mevkiinde bulunmaktadır.³⁵⁶ Çapanoğulları ailesinden gelen Süleyman Bey'in yardımcısı olan Abdullah Ağa öncülüğünde 1769 yılında teşkil edilmiştir.³⁵⁷ Köseyusuflu köyü Medresesi Yozgat bağlı bir köyde teşkil

³⁵² Kapusuzoğlu, B., **a.g.e** , s:119-121

³⁵³ Oral, O., (2017). “Yozgat Halkının Dini Anlayış Ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zaviye Ve Alimler”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:4, Sayı:15, Ekim, s:122

³⁵⁴ BOA, TS.MA.e, 669-62, Tarih: 01-12-1267

³⁵⁵ Kapusuzoğlu, **a.g.e** s: 123-125

³⁵⁶ Kapusuzoğlu, **a.g.e** , s:126-127

³⁵⁷ Keleş, H., (1999). “Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920)”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi**, Ankara, s:3-4

edilmiştir. Din dersleri de talebelere öğretilmiştir. Günümüzün tabiriyle İlahiyat Fakültesi derecesine ulaştığı bilinmektedir. Köseyusuflu Medresesinin Kütüphanesi de oluşturulmuştur. Bu Kütüphanede tefsir, hadis ve bilim derslerinin kitap olduğu bilinmektedir. Öğrenciler Kütüphanelerde eğitim için destek olan kaynaklar bulunmaktadır. Osman Paşa köyünde de bir Medresesinin inşa edildiği bilinmektedir. İnşa edilen Medresede 50 öğrencinin eğitim gördüğü bilinmektedir.³⁵⁸

4.2.1.6 Yozgat lisesi

Yozgat Lisesi, sancağın eğitim düzeyinin artmasında etkin rol oynamıştır. Sultan II. Abdülhamit bir devletin ayakta kalabilmesi için çocukların eğitim alarak gelecek nesillerin bilim alanında gelişmesine katkıda bulunmasını istemiştir. Bu amaçla memleketin birçok yerleşim biriminde eğitimi gerçekleştirmek için kurumlar teşkil edilmiştir. Yozgat Sancağına gönderilen devlet adamlarının tespiti sonucunda 1895 yılında Yozgat Lisesi inşa edilmeye başlanmıştır. Yozgat Lisesi günümüzde de önemli tarihi eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapımında sarı kesme taşı kullanılması şehrin görünümünde manzara oluşturmuştur. Çanakkale Savaşı'nda lisede öğrenim gören çocukların cepheye giderek düşmana karşı cesurca mücadele etmiştir.³⁵⁹

4.3 Gayr-i Müslimlerde Eğitim

Osmanlı Devleti'nde kuruluş yıllarından itibaren tebaası içinde yer alan gayrimüslim halka hoşgörülü davranmıştır. Ülke içinde karışıklık çıkarılmadığı süreçte sosyal ve dini alanlarda serbest bırakılmıştır. Her toplumun ibadet hanesinin yanında bir eğitim kurumunun inşa edilmesine izin verilmiştir. Hoşgörü ortamında milli birlik ve beraberlik sağlanmıştır. Osmanlı devleti içerisinde yer alan Rum, Ermeni ve Yahudiler okullarında ana dilleri ile eğitim vermiştir. Bu kurumlarının işlevine izin verilmesinde amaç halkın eğitimden mahrum olmamasını sağlamaktadır. Ancak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde azınlıkların kurmuş olduğu okullar

³⁵⁸ Kapusuzoğlu, **a.g.e** , s:132-135

³⁵⁹ Sakin, **a.g.e**, s:251

amacından sapmıştır. Avrupa'dan gelen eserleri inceleyerek Osmanlı kültür alanında gelişmelere sebep olmuştur. Müslüman ve gayrimüslimler arasında eğitim etkileşimi artış göstermiştir. Modern tarzda kurulan eğitim kurumlarının teşkil edilmesinde gayrimüslimlerinde etkili olduğu bilinmektedir.³⁶⁰

Avrupalı Devletler Osmanlı topraklarını ele geçirmek için içeride bulunan gayrimüslimleri kullanmak istemiştir. Osmanlı Devleti'nde barış içinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halk 19. yüzyılım başlarında bu tutumu değiştirmiştir. Bu tutumu değişmesinde Tanzimat ve Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlere verilen haklar önemli etken olmuştur.

Misyonerlik faaliyetleri azınlıkların okulları vasıtasıyla gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu azınlık okulları ilim öğretme adı altında kurulsun da ana hedefleri Osmanlı tebaası arasında ayrım çıkararak isyanlara teşvik etmek olmuştur. Sultan II. Abdülhamit bu okullardaki artışın farkında olmuştur. Gayrimüslim halkın isyan çıkarmaması için tedbir alınsa da karışıklıkların önüne geçilememiştir.³⁶¹

Tablo 4.4 1876-1907 Yozgat Sancağında Gayrimüslim Eğitim Kurumları Sayısı³⁶²

Bölge	1891	1893	1902
Yozgat	10	10	9
Boğazlıyan	2	2	2
Akdağmadeni	-	3	12

Ankara Vilayet Salnamelerinde Yozgat Sancağında gayrimüslim halkın eğitim kurumu 1891 yılında 12 olarak tespit edilmiştir. Akdağmadeni kazasında 1902 yılında gayrimüslimlerin okullarında dört kat artış görülmektedir. Akdağmadeni'nde gayr-i müslim halkın yoğunlaştığı bilinmektedir.

³⁶⁰ Kenanoğlu, M., (2008). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, C:VI, S12, s:181-183

³⁶¹ Şam, E. A., (2017). “Sivas Vilayetine Bağlı Amasya ve Bazı Bölgelerde Misyonerlerin ve Azınlıkların Eğitim Faaliyetleri ve Osmanlı İdaresinin Tutumuna İlişkin Bazı Tespitler”, *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:4, S:12, Eylül, s:21-22

³⁶² Koçak, a.g.t. , s:132-133

Tablo 4.5 1905-1908 yılında Gayrimüslim Okul Sayısı³⁶³

Okulun adı	Rum	Ermeni	Protestan
İbtidai	18	37	8
Rüştiye (Ortaokul)	1	1	-
İdadi (Lise)	-	-	-

Yozgat'ta gayr-i müslimlerin ilkokul çağında eğitim gören İbtidai okulların inşasında Ermeniler etkin rol oynamıştır. Ermenilerin çocukların eğitimine önem verildiği de bilinmektedir. Salnamelerde gayr-i müslimlere ait lise belirtilmemiştir.

4.4 Kütüphane Kurumu

Osmanlı Devleti'nde ilk Vakıf Kütüphanesi II. Murat Dönemi'nde teşkil edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde kütüphanelerin medrese kurumlarının hemen yanında inşa edilmeye başlandığı bilinmektedir. Kütüphane kurumunun en parlak dönemi ise I. Mahmut Dönemi'nde yaşanmıştır. Kütüphane görevlileri vakıf sahibi tarafından belirlenerek ücreti karşılanmıştır. Vakıflar kütüphanenin devamının sağlanmasında önemli etkiye sahip olmuştur. Osmanlı padişahları tarafından kültürel ve bilimsel çalışmalara önem verilse de Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde araştırmacılar ve medrese öğrencilerinin dışında hizmet veremeyen bir kuruma dönüşmüştür.³⁶⁴

Kütüphane sayısında artış görülmesinde Tekke ve Zaviyelerde önemli yer tutmaktadır. Tekke ve Zaviyelerin insanların sohbet ve ilim merkezide olduğu bilinmektedir. Dini ve ilmi bilgiye sahip olmak isteyen birisi kütüphanelerde bulunan eserlerden faydalanmıştır. Halk tarafından Kütüphanelere bağış yapıldığı bilinmektedir. Bu bağış sonucunda birlik ve beraberlik duygusu da gelişmiştir.³⁶⁵

³⁶³ Karaca, a.g.e ,s.68

³⁶⁴ Erünsal, İ. E., (2015). “Osmanlılarda Kütüphaneler Ve Kütüphanecilik”, **Milli Eğitim**, S: 208, Güz, s:196-198

³⁶⁵ Kazemipourleilabadi, N., (2018). “Osmanlı Döneminde Yazma Eserlerin Kütüphanede Korunma Gelenekleri”, **Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi**, Nisan İstanbul, s:11-12

Sultan II. Abdülhamit bir devletin siyasi ekonomi alanında güçlü olmasının yanı sıra kültür ve bilim alanında da gelişme göstermesi gerektiği düş

ünülmüştür. 1882 yılında faaliyete geçen Osmanlı Milli Kütüphanesi (Kütübhane-i Umumi Osmaniye) kültürel birikimin ana unsuru arasında yer almaktadır.

Sultan II. Abdülhamit kütüphanelerin denetlenmesi için bir nezaret kurumu oluşturmuştur. Böylece kütüphanelerin işlevi sistematikleşmiştir. Osmanlı Devleti şanlı bir tarihe sahiptir. Memleketin her köşesinde yer alan eserlerin toplanarak korunması amacıyla çalışmalar başlatmıştır. Kütüphanelerin masraflarının karşılanması için Osmanlı'nın yükseliş döneminden itibaren Vakıflar teşkil edilmiştir. Halkın kültürel faaliyetlerini desteklemek için taşra bölgelerinde yeni kütüphanelerin açılışı gerçekleşmiştir.³⁶⁶ Yozgat'ın Medrese Mahallesi'nde Demir Medresesinin yanında bir kütüphane inşa edilmiştir. Bu kütüphanenin medresenin inşasıyla başladığı bilinmektedir. Kütüphanenin kurucusunun Çapanoğulları ailesinden Ahmet Paşa'nın 1754 yılında inşa edildiği bilinmektedir. Yozgat şehir tarihinde önemli bir yere sahip olan Demirli Medresesinde yer alan eserlerin İstanbul'da bulunan Süleymaniye El Yazmaları Kütüphanesine gönderilmiştir. Kütüphane günümüzde varlığını devam ettirememektedir. Kütüphanede ilim, bilim ve dini kitaplarında yer aldığı ifade edilmiştir. Yozgat halkı tarafından kütüphaneye kitap bağışı yapıldığı bilinmektedir.³⁶⁷

4.5 Vakıf Kurumu

Vakıf Arapça asıllı bir isimdir. Durmak, durak ve duruşu ifade etmektedir. Diğer bir anlamda bir insanın mal varlığını karşılıksız fukara kimselere yaptığı işlem olarak adlandırılmıştır. Vakfın kurulduğu bölgede imar faaliyetlerinde sağlanmasında etkin rol oynamıştır. Vakıf kurumu sayesinde cami, medrese kervansaray, hastane, hamam

³⁶⁶ Anameriç, “a.g.e ”, s:3-4

³⁶⁷ Polat,a.g.m , s:142-143

ve çeşmeler inşa edilmiştir.³⁶⁸ Vakıfların inşasından önce toplumun ihtiyaç duyduğu alanlarda tercih yapılması, vakıf kurumunun işlevini güçlendirmiştir. Vakıf; hayrat, akarat ve vakıf olmak üzere üç kısımda gerçekleşmektedir. Akarat, vakfin gelir kaynağının tespiti ile süreklilik sağlanmak istenmiştir. Kurumun üçüncü kolu olan vakıf ise kişinin hür iradesiyle İslam kuralları çerçevesinde vakfin temellerinin atılmasıdır. Türkler geçmişten günümüze fethettikleri bölgede hayrat sistemi başlığı altında toplumsal birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli rol oynamıştır.³⁶⁹

Vakıflar bir toplumun sosyal dayanışma içinde yaşaması için ana unsurdur. İslam dininin de insanların birbirine destek olması gerektiği vurgulanmıştır. Zengin bir kişi düşkün olan kimsenin ihtiyaçlarını karşıladığı vakit sevap kazanmaktadır. İslam Devletleri, Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'nde Vakıf teşkil etmek bir gelenek haline gelmiştir. Türk-İslam devletleri askeri, ekonomi ve sosyal alanda kendinden önceki devletin yapmış olduğu uygulamaları göz önünde bulundurulmuştur. Vakıflar sadece insanlar için değil yaşayan her varlık içinde oluşturulmuştur. Örneğin: Uçan kuşların su ihtiyacını karşılamak için bir vakıf teşkil edilmiştir.³⁷⁰

Vakıf kurumu inşa edecek olan kimsenin mal varlığını olması gerekmektedir. Bu mal varlığı kendi ailesinin ihtiyaçları karşılandıktan sonra kalan paranın kısmı vakıf içim ayrılmıştır. Eğer ki vakfı teşkil edecek kimse bu vakıf sonucunda borçlu kalırsa bu durum kabul olmamaktadır. Vakıf yapılma sürecinde masraflar belirlenerek kaydedilmiştir. Vakfeden kişinin malını vakfa tesis ettiğine dair bir belge verilmiştir. Bu belge Vakfiye olarak da adlandırılmıştır.³⁷¹

Vakıflar insanların kendi çıkarlarını düşünmeksizin bir kimseye yardım etme duygusunu ön plana çıkarmıştır. Vakıf kurumları sosyal dayanışmayı sağlamanın

³⁶⁸ Güler, M., vd., (2017). **Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı**, (Ed:Tufan Gündüz) Grafiker Yayınları, Ankara, s:317-319

³⁶⁹ YediYıldız, B., (2017). (Haz: Fahmeddin Başar), **Vakıf Ve Sivil Toplum Üzerine Bazı Düşünceler**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s:15-16

³⁷⁰ Kazıcı, Z., (2003). **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayınları, İstanbul Aralık, s:9-11

³⁷¹ Kazıcı, Osmanlı Vakıf Medeniyeti, s:43

yanı sıra ülke ekonomisine katkı bulunarak işsizliğin azalmasına öncülük etmiştir. Vakıfların siyasi, askeri, iktisadi ve sosyal alanlardada fayda sağladığı görülmektedir. Siyasi alanda kuruldukları bölgenin merkeziyetçi yapısını güçlendirmiştir. Askeri olarak düşman kuvvetlerinin bir bölgeyi işgal etmesi durumunda bölgede yer alan Vakıf kurucuları, ilim adamları bu işgale karşı halkı bir arada tutarak memleketin bağımsızlığını korumuşlardır.³⁷² Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından itibaren bulundukları bölgede vakıf teşkil etmiştir. Osman Gazi başta olmak üzere Padişahlar şeyhler için tekke ve zaviyeler inşa ederek bunların gelirini sağlamak amacıyla vakıf oluşturmuşlardır.³⁷³

Yozgat Sancağı'nda Çapanoğulları döneminde imar faaliyetleri yapılmaya başlanmıştır. Vakıfların inşasında bu dönemlerinde gerçekleşmiştir. Mektep, Medrese, Cami, Mescit, Tekke ve Zaviyeler içinde vakıflar oluşturulmuştur. Yozgat'ta medreseler inşa edilirken bu kurumun ihtiyaçlarını karşılamak için bir vakıf tesis edilmiştir. Yozgat Sancağı'nda eğitim ve öğretimi sağlamak için oluşturulan vakıflar şu şekildedir:

• Mektep Vakıfları	• Medrese Vakıfları
• Ali Efendi Vakfı	• Köseyusuflu
• Süleyman Bey vakfı	• Hoşyar Kadım
• Başçavuş Halil Ağa	• Züleyha Hanım
• Salih Efendi	• Yozgat Medresesi

³⁷² Akgül, M., (1995). “Sosyo-Kültürel Bir Kurum olarak Vakıf Ve Sosyal Dayanışma”, **Diyanet İlim Dergi**, C:XXXI, S:1, Ocak-Şubat-Mart, s:105-106

³⁷³ Şahin, H., (2017). (Haz: Fahameddin Başar), **Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde İktidar Vakıf Ve Toplum İlişkisi**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s: 78-79

- Ali Rıza Paşa Rüştîyesi
- Huri Hanım

Yukarıda yer alan Medreselerin Vakıfları da bulunmaktadır. Züleyha Hanım Medresesi Abdullah Ağa'nın kızı tarafından teşkil edilmiştir. Himmet Ağa kızı Huri Hanım adına inşa edilmiştir.³⁷⁴

4.6 Sosyal Hayatı Şekillendiği Mekânlar

Osmanlı Devleti'nde mimari, kuruluş yıllarından itibaren göze çarpan etkenler arasında yer almaktadır. Osmanlı hanedanından birçok kişi vakıflar vasıtasıyla halkın faydalanabilmesi için kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumların insanların vakitlerini geçirebilmesi için teşkil edilmiştir. Müslüman ve gayr-i müslimlerin ibadetlerini yapması amacıyla cami ve kilise inşa edilmiştir. Padişahlar cami ve kiliselerin onarımının yapılması için ekonomik destek vermiştir.³⁷⁵

Yozgat Sancağı'nda sosyal hayatın şekillendiği mekânlar; cami, mescit tekke, zaviye, okul, pazar, han gibi kurumlardan teşkil edilmiştir. Araştırmamızda Yozgat Sancağı'nın merkezi hakkında bilgi verilecektir. Müslüman ve gayrimüslimlerin kendi aralarında oluşturdukları ibadethaneler mevcuttur. Yozgat Sancağı'nda yaşayan halkın muhafazakâr bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Günümüzde bazı Tekke ve zaviyelerin varlığının devam ettiği görülmektedir.1891 Vilayet Salnamesinde 18 cami ve mescit, 5 Tekke ve Zaviye, 2 kütüphane, 1 hükümet konluğu 3 kilise varlığını sürdürmüştür.³⁷⁶

4.6.1 Cami ve Mescitler

İslam devletlerinde cami ve mescitler kültürel hayatı etkileyen önemli faktörler arasında teşkil edilmiştir. İlk başlarda camiler cuma namazının kılındığı yer olarak bilinmektedir. Daha sonra ise cami ve mescit kavramı birbirinden ayrılarak cuma

³⁷⁴ Keleş, a.g.t , s:1-26

³⁷⁵ Faroqhi, S., (2002). (Çev:Elif Kılıç), **Osmanlı Kültürü Ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Şubat, s:141-142

³⁷⁶ Ceylan(Cavcav), a.g.t, s:76

namazının kılındığı er cami olarak isimlendirilmiştir. Kuran-ı Kerim ayetlerinde de bahsedildiği gibi cami ve mescit inşa etmek ahiret gününe bir yatırım niteliğinde olmuştur. Hz. Ömer Dönemi'nde fetihlerin artması ile toprak genişledi ve camilerin inşasına başlanmıştır. Fethettikleri bölgede cami inşa etmenin amacı İslam kültürünü reaya tanıtmaktır. Caminin dini kurum olmasının yanı sıra eğitim ve öğretimin yapıldığı yer olarak da kabul edilmiştir. Kadınlarında ilim öğrenmek amacıyla geldikleri bilinmektedir. Camilere gelen kimselerin faydalanabilmesi için birçok kitaptan meydana gelen kütüphaneler tesis edilmiştir. Camiler sosyal, dini ve idari bir kurumdur. Namaz vakitlerinde halk ve sultan bir araya gelerek sohbet etmiştir. Camide kimsesiz insanlara aş verildiği de bilinmektedir.³⁷⁷

Cami görevlisi imamında şehirlerin idare ve kültürel birliği sağlayan önemli bir etkindir. Sosyal yaşamda insanların problemlerini din çerçevesinde araştırır ve bu araştırma sonucu halka hutbe de anlatılırdı. Şehrin, ileri gelen aileleri ve devlet adamları cami inşa ederek bu kurumun varlığının devam etmesine katkıda bulunmuştur. Camilerin her türlü ihtiyacının karşılanması için vakıflar inşa edilmiştir.³⁷⁸

³⁷⁷ Önel, A., Bozkurt, N., (1993). “Cami”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:7, İstanbul, s:46-56

³⁷⁸ Akın, A., (2016). “Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme”, **Hittit Fakültesi Dergisi**, C.XV, S:29, s:196-200

Tablo 4.6 Yozgat Sancağı'nda Yer Alan Camiiler³⁷⁹

Yozgat Merkeze Bağlı Köy Camiiler	Yozgat Merkeze Bağlı Camiiler
Osman Paşa Köyü	Yozgat Çapanoğlu Camii
Köseyusuflu Köyü Abdullah Ağa Camii	Yozgat Cevher Ali Efendi Camii
Tayfur Köyü Camii	Yozgat Musa Ağa Camii
Kırıkalfakih Köyü Mehmet Efendi Camii	Yozgat Kayyumzade (Demirci Ali Efendi) Camii
Yassıhöyük Köyü Camii	Yozgat Başçavuş Halil Ağa Camii
Cihanpaşa Köyü Camii	Yozgat Tekke Mahallesi Camii
Gökçekışla Köyü Osman Kethuda Camii	Taşköprü Mahallesi Esed İbrahim Efendi Camii
Koyunavlu Köyü Camii	Hoşyar Kadın Camii
Konaklı Köyü	Yozgat Şeyh Hacı Ahmet Efendi Camii
Yudan Köyü, Abdullah Çavuş Camii	Yozgat Taşköprü Mahallesi Mehmet Efendi Camii
Bozlar Köyü, Nuh Çavuş Camii	Yozgat Eski Pazar Mahallesi Camii

Çapanoğlu Cami: Yozgat'ta yer alan bu cami isminden de belirtildiği üzere Çapanoğulları tarafından inşa dılmıştır. İlk yapımına 1779 yılında Çapanoğlu sülalesinden Mustafa Bey yapmıştır. Mustafa Bey ilk kısmını inşa ettikten sonra 15 yıl sonra Süleyman Bey Cami'yi genişleterek bugünkü hale gelmesini sağlamıştır. Cami günümüzde de kentin göze çarpan mimari eserleri arasında bulunmaktadır. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Çapanoğlu Camii'nin tamiratı yapılmıştır. Bu tamiratlar sayesinde cami günümüze kadar gelmiştir.³⁸⁰ Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde iç isyanların artışında Ermenilerin rolü büyüktür. Müslümana ve Ermenilerin yaşadığı bölgelerde halkı birbirine düşürmek ve fesatlık çıkarmak amacıyla Müslümanların dini kurumları olan tekke ve zaviyelere kötü sözler yazarak avlulara bıraktıkları görülmektedir.³⁸¹ Çapanoğlu isminin diğer bir ismi Büyük Cami olarak da kullanıldığı belirtilmiştir. Ermeni İsyanı'nın yoğun olarak görüldüğü Yozgat bölgesinde Müslüman halkı kışkırtmak amacıyla Ermenilerin cami duvarlarına yazılar yazıldığı Harbiye Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. Bunun

³⁷⁹ Keleş, a.g. t, s:28-110

³⁸⁰ Acun, H., (2000). **Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapısı**, Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, Mart s:90-94

³⁸¹ BOA, Y.A.HUS, 268-97, Tarih: 17-06-1310

üzerine Yozgat Mutasarrıflığı harekete geçerek yazı yaza, Ermeni çetelerine destek verem reayayı bulmak için zaptiye teşkilatıyla faaliyete başlamıştır.³⁸²

Cevahir Ali Efendi Cami: Yozgat Merkeze bağlı Aşağı Çatak Mahallesi'nde teşkil edilmiştir. Çapanoğullarına ait bir cami olduğu bilinmektedir.³⁸³

Başçavuş Camii: Yozgat Sancağı'nın İstanbulluoğlu Mahallesi içerisinde yer almaktadır. Çapanoğullarının hüküm sürdüğü sırada Başçavuş görevinde bulunan Halil Ağa isimli şahıs tarafından imar faaliyetlerine bağlandı.³⁸⁴ 1817 tarihli arşiv belgesinde Yozgat Mutasarrıf yardımcısı görevinde bulunan Başçavuş Hacı Halil Ağa inşa ettirmiş olduğu cami ve okulun vakıf işlerini oğlu Ahmet'in sorumluluğuna vermiştir. Böylece Caminin ihtiyaçları aksamadan devam etmiştir.³⁸⁵

Kayyumzade (Demirci Ali Efendi) Camii: Yozgat'ın günümüzde de varlığını devam ettiren Köseoğlu Mahallesi içerisinde inşa edildiği bilinmektedir. Camiinin geniş bir avlu içinde yer almıştır. Cami'de görevli olan imam ve ailesinin kalması amacıyla bir evde yapılmıştır.³⁸⁶ Yozgat Sancağı'na gelen devlet memurlarının halk tarafından saygı ve hürmetle karşılanmıştır. Yöreye gelen kimselerin rahat bir ortamda yaşam sürdürmeleri için çaba harcamıştır. Bu yörenin halkının geleneği günümüzde de devam etmiştir.

Şeyh Hacı Ahmet Efendi Camii: Şeyh Hacı Ahmet Efendi isminden de bilindiği üzere Yozgat'ın ileri gelen Şeyhi tarafından teşkil edilmiştir. Yozgat'ın doğal güzellikleri arasında yer alan Çamlığın eteklerinde yer almıştır.³⁸⁷ XIV. Yüzyılda yaşamış olan Ömer El- Halveti'nin tarikat üyelerinden Şeyh Ahmet Efendi'nin Yozgat Sancağı'nda cami ve tekke inşa ettirerek bu kurumların masrafını karşılamak

³⁸² BOA, YAHUS, 329-47, Tarih: 03-12-1312

³⁸³ Acun, **a.g.e** s:96

³⁸⁴ Acun, **a.g.e**, s:99-100

³⁸⁵ BOA, TS.MA.e 820-5, Tarih:15-08-1232

³⁸⁶ Acun, **a.g.e**, s:101-102

³⁸⁷ Sakin, **a.g.e** s:246

amacıyla vakıf teşkil edilmiştir. Tekke ve zaviye görevlileri için 250 guruş maaş bağlanması Yozgat meclisine sunulmuştur.³⁸⁸

Osman Paşa Köyü Cami: Yozgat Merkez'e bağlı bir camidir. Caminin inşasında sağlam bir yapıya sahip olan kesme taşı kullanılmıştır.³⁸⁹ Caminin XIV. yüzyılda kasabanın ileri gelen şahıslarından Hacı Mehmet Barçuk inşasında öncülük etmiştir.³⁹⁰

Köse Yusufu Köyü Cami: Yozgat ve Ankara vilayeti üzerinde yer alan köyün bir camiye ihtiyaç duyulduğu belirlendikten sonra Çapanoğulları Süleyman Bey'in yardımcıları arasında yer alan Abdullah Ağa inşasında rol oynamıştır.³⁹¹

Tayfur Köyü: Yozgat Sancağı'na bağlıdır. Caminin XIX. Yüzyılın sonlarından daha yakın bir tarihte yapıldığı vakfiyelerde ifade edilmiştir.

Kırkalifaklı Köyü: Yozgat Merkez Sancağına bağlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Köye mensup iki varlıklı kişi olan Mehmet Efendi Osman Ağa ve Mehmet Taşcızade sakinleri tarafından inşasına başlanmıştır. Kayıtlı tutulan Vakfiyelerde 1886 yılından önce yaptırıldığı saptanmıştır.

Yassıhöyük Köyü Cami: Yozgat Merkez Sancağına bağlıdır. Köyün zenginlerinin öncülüğü vasıtasıyla caminin inşasına başlanmıştır.³⁹²

4.6.2 Tekke ve Zaviye

Arapça ve Türk kaynaklarında tekke sözcüğü geçerken Farsça kaynaklara bu kurumdan dergâh ve hankâh olarak belirtilmiştir. Tekkelerin kervanların geçeceği yollar üzerinde teşkil edilmiştir. Yolcularında tekkelere uğrayarak dinlendikleri

³⁸⁸ BOA, A..MKT, 162-99, Tarih: 13-01-1265

³⁸⁹ Ergin, A. Ş., (1994). **Vakıflar Ve Yozgat'ta Tarihi Vakıf Camileri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yozgat Şubesi , Ankara, s:20

³⁹⁰ Keleş, **a.g.t** s:34

³⁹¹ Keleş, **a.g.t** , s:38

³⁹² Keleş, **a.g.t** , s:58-61

bilinmektedir. Tekkelerde görevli olarak: aşçı, kâtip, imam her türlü ihtiyacın karşılanması için vazifelendirildi. Teke ve Zaviyelerin bir vakfı vardı. Bu vakıf, tarikatın varlıkları tarafından oluşturulmuştur. Tekkelerde ilim ve filim faaliyetlerini gerçekleştirdiği mekândır. Buraya gelen kimselerin yararlanması için tarih, geometri, tarih felsefe kitaplarından oluşan bir kütüphane meydana gelmiştir. Cumhuriyet döneminden dini işlerin yürütülmesi amacıyla Diyanet İşleri Bakanlığı teşkil edilmiştir. 30 Kasım 1925 yılında TBMM’de alınan karar sonucunda Tekke ve Zaviyeler kapatılmıştır.³⁹³ İslami eğitim kurumlarından biri de Tekke ve Zaviyedir. Tekke ve Zaviyelerin oluşturulmasında tarikat kurucuları ve bölge halkının katkıları söz konusudur.

Bu kurumlara gelen kimseler tasavvufi düşünceyi benimsemiştir. Tasavvufi düşünce bir kişinin ahiret inancını da göz önünde bulundurarak hayatı yaşamasıdır. Tarihte, Tekke ve Zaviyelerin kuruluşunda etkili olan ilim adamları fethedilen bölgede halkı teşkilatlandırarak İslam düşüncesi insanlar arasında yaygınlaşmasını sağlamıştır. Herhangi bir karışıklık esnasında bölgenin ilim adamları devreye girerek sükûnet çerçevesinde toplum düzeninin varlığı sürdürülmüştür.³⁹⁴ Tekkelerde bir tarikata mensup Şeyh oturmaktaydı. Tekkeler inşa edilirken hem ibadet hem de insanların bir arada toplanmalarını sağlamak amacıyla teşkil edilmiştir. Halk tekkelere gelerek Şeyh ile sohbet fırsatı bulmuşlardır. Tekkeler sadece dini konuların konuşulduğu mekândan ziyade ekonomi, askeri, eğitim hususunda da önemli bir toplanma yeridir.

Şeyhlerin tekkelerde bulunmadan önce devletin askeri ve idari teşkilatında da vazifelerde yer almışlardır. Tekke ve Zaviye insanların dünyadaki işlerinden maddi ve manevi açıdan arınma yeri olarak da nitelendirilmiştir.³⁹⁵ Zaviyeler kuruldukları bölgede aşevi vazifesinde de bulunmuştur. Kimsesiz insanlarda burada misafir olarak

³⁹³ Kara, M., (2011). “Tekke”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:XXXX, İstanbul, s:368-370

³⁹⁴ İhsanoğlu, E., (1998). (Ed:Ekmeleddin İhsanoğlu), **Osmanlı Devleti Ve Medeniyet Tarihi**, İslam, Tarih , Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi, C:II, İstanbul, s:253-254

³⁹⁵ Kara, M., (2008). **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf Ve Tarikatlar**, Sır Yayıncılık, Bursa, s:261-266

kabul edilmiştir. Zaviyelerde yer alan Dervişler Anadolu’da Türk siyasi birliği sağlayan mühim yapı taşları arasında yer almaktadır.³⁹⁶

Yozgat’ta yer Alan Zaviye³⁹⁷

- Emirci Sultan Zaviyesi
- Ali Şiir Zaviyesi
- Hamzalı Köyü Hızır Halife Zaviyesi
- Kılınç Abdal Zaviyesi
- Çandır Saruh Bey Zaviyesi
- Sırçalı Zaviyesi
- Yırce Pınar Köyü Zaviyesi

Yozgat’ta Yer alan Tekke³⁹⁸

- Yozgat Şeyh Hacı Ahmet Efendi Tekkesi
- Yozgat Mevlevi Dergâhı

Emirci Sultan Zaviyesi: Emirci Sultan Zaviyesi Türkiye Selçuklu Devleti döneminde 1204 yılından inşa edilmiştir. Bu zaviyenin ticareti yolları üzerinde bulunmasının bölgenin ekonomik kalkınmasında etkin rol oynamıştır. Zaviye Sultan II. Abdülhamit Dönemi’nde onarımı yapılmıştır. Zaviye, İç Anadolu bölgesinde tarikatların sıklıkla ziyaret ettiği kurumlar arasında yer almaktadır.³⁹⁹ Emirci Sultan Zaviyesi Yozgat yöresinde Türklük ve İslami değerlerin kalıcı olmasında öncülük etmiştir. Zaviyeye

³⁹⁶ Barkan, Ö. L., (1942). ” *Osmanlı İmparatorluğunda bir İskan Ve Kanalizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri*”, **Vakıflar Dergisi**, S:2, Ankara, s: 303-304

³⁹⁷ Sakin, **a.g.e.**, s:138-140

³⁹⁸ Keleş, **a.g.t.**, s:120-122

³⁹⁹ Ocak, A., Y., (1978). ” *Emirci Sultan Ve Zaviyesi*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:9, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s:162-163

ismi verilen Emirci Sultan'ın köklü bir sülaleden geldiği bilinmektedir. Bu ailenin de tasavvufi bir yapısı olduğu bölge halkı tarafından dile getirilmiştir.⁴⁰⁰

Şeyh Hacı Ahmet Efendi Tekkesi: Şeyh Hacı Ahmet Efendi Tekkesi Yozgat yöresinde manevi olarak insanların bulunduğu mekanalar arasında yer almaktadır. Şeyh Hacı Ahmet Efendi Allah ve Peygamber yolunda ilerleyen bir kişidir. Ahmet Efendi, mahalle medresesine gönderilerek İslami İlimleri öğrenmiş ve gelecek olan nesilleri de bu konuda yetiştirmiştir.⁴⁰¹ Şeyh Hacı Ahmet Efendi devlet erkânı tarafından da misafir olarak sarayda bulunmuştur. Dönemin Padişahı Sultan Abdülmecit, Mutasarrıf vesilesiyle para göndererek bulunduğu bölgedeki insanların ihtiyaçlarının karşılanmasında fayda sağlamak istemiştir. Bu durum üzerine Ahmet Efendi bir vakıf oluşturmak için çalışmalara başlamıştır. Yeni yapılan vakıfın cami ve tekkenin varlığının devam etmesini sağlamıştır.⁴⁰²

1856 yılına ait arşiv belgesinde Yozgat Sancağı'nda Halvetiye ismi verilen bir Tekke'nin varlığından bahsedilmektedir.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Kapusuzoğlu, a.g.e, s:404-405

⁴⁰¹ Ergin, A. Ş., (2014). **Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde**, Seçil Ofset, Kasım, s: 49-50

⁴⁰² Ergin, A. Ş., (2019). “*Yozgatlı Hacı Ahmet Efendi*”, **Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:III, İstanbul, s:564

⁴⁰³ BOA, A.) MKT.UM..235-55, Tarih: 25-08-1272

5. SONUÇ

Yozgat şehri zengin tarihi ile birçok çalışmaya konu olmuştur. Çalışmamızla, Yozgat şehir tarihinin eksik olan kısmı tamamlanmaya çalışılmıştır. Yozgat'ın Osmanlı Devleti'ne girmesi Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşmiştir. Yozgat bölgesinde yaşayan Bozok Türkmenleri sebebiyle yöre Bozok olarak da adlandırılmıştır. Yozgat, XVIII. Yüzyılda Çapanoğulları bölgeye gelerek hâkimiyet kurdukları bilinmektedir. Çapanoğullarından Süleyman Bey'in mutasarrıflık yaptığı dönemde şehrin idari, sosyal ve kültür alanında gelişim göstermiştir. Tanzimat döneminde muhassılık meclisleri kurulmuş ve vergilerin düzenli olarak takibi için Padişah'ın fermanıyla muhasıllar gönderilmiştir. Ancak muhasallık sisteminde aksaklık ve rüşvet olaylarının yaşanması üzerine kaldırılmıştır. Bu durum üzerine sancaklara kaymakam atanmıştır. Sultan Abdülaziz'in 8 Ekim 1864'de Vilayet Nizamnamesini ilan etmesiyle idari teşkilat yapısında değişikliklere yol açmıştır.

Sultan II. Abdülhamit döneminde Yozgat, Ankara vilayetine bağlı bir sancak merkezidir. Şehir, merkez teşkilattan atanan Mutasarrıflar tarafından yönetilmiştir. Bölgenin yönetilmesinde mutasarrıfların yanı sıra naip, müftü, kaymakam başta olmak üzere bürokratlar etkili olmuştur.

Sancağın 1876-1909 yılları arasında idari teşkilat ve görevlilerde meydana gelen gelişmelere bakıldığında Yozgat'ta Sultan II. Abdülhamit'in emri ile 1877 yılında belediye teşkilatı oluşturulmuştur. Sancağa bağlı köy, mahalle de teşkil edilen yerel meclisler aracılığıyla halkın yönetime katılması, dönem içerisinde idari alanda gelişmeler yaşandığının göstergesidir. Sultan II. Abdülhamit döneminde Islahat Umumi İdaresi kurulmuştur. Çapanoğulları ailesinden Müşir Şakir Paşa idarenin müfettişlik vazifesine getirilmiştir.

1876-1909 yılları arasında Yozgat Sanacağının nüfusu ile ilgili nüfus verisine dayalı olarak yapılan tespitleri de şu şekilde sırlayabiliriz; 1881-1882 yılına ait nüfus sayımında Müslüman nüfusun fazla olduğu, gayrimüslimlerin arasında ise

Ermenilerin çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. 1893 yılında merkez sancak'ta Müslüman reaya 84.205 kişi bulunmaktadır. Ermenilerin sayısı 1881-1882 yılına göre %23,5'lik bir düşüş görülmektedir. Bu düşüşte isyanlarında etkisi görülmektedir. Sancağın sosyal yapısı ile ilgili yapılan tespitlere gelince; XIX. Yüzyılda misyonerlik faaliyetleriyle başlamadan önce Müslüman ve gayr-i müslim halk arasında ilişkiler iyi düzeyde seyrederken sancakta açılan yabancı okullar, halk arasında milliyetçilik fikrinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ermenilerin, Sultan II. Abdülhamit döneminde Yozgat ve komşu vilayetlerde Avrupalı devletlerinde desteklemesi sonucunda isyan etmiştir. Bu isyanların Müslüman ve gayr-i müslim arasında kargaşaya sebep olmuştur. Osmanlı gayr-i müslim halka hoşgörülü davranışa da milliyetçilik fikri barışı ve huzurun bozulmasına neden olmuştur.

1876-1909 yılları arasında sanacağa ekonomi ile ilgili olarak da şunlar söylenebilir: Sancak ekonomisi ağırlıklı olarak tarımdır Tarımı, madencilik ve hayvancılık takip etmektedir. Merkezde tarım ve hayvancılık ön plandadır. Sancağın iklimi ve arazi göz önüne alındığında meyve, sebze, bakliyat, hububat üretimi yapılmıştır. Yozgat'ta hububat üretimin yaygındır ve önemli buğday, arpa üreticisi statüsündedir. Bağcılık ise az miktarda güz aylarında hasat edilerek pekmez yapılmıştır. Yozgat'a bağlı Çekerek, Kazankaya ve Aydıncık'ta soğan ve şeker pancarı üretilmektedir. Sancağın diğer önemli faaliyeti ise hayvancılıktır. Yaygın olarak küçükbaş hayvan yetiştirildiği görülmektedir. Küçükbaş hayvanlar arasında 1891 yılında merkezde 99.767 koyun bulunmaktadır. 1893 yılında tiftik sayısı 62.762 iken 1907 yılında 70.017 arttırmıştır. Bu artış da devletin vermiş olduğu fon desteği de önemli yer teşkil etmektedir. 1881-1913 yılları arasında hayvan fiyatlarına bakıldığında; malaklı camus ineğinin 350-550guruş arasında değişiklik göstermiştir. Maluklu camus ineği büyükbaş hayvanlar arasında en pahalıya satılan hayvandır. Bölgede vergi sistemi uygulanırken halkın ekonomik durumu göz önünde bulundurulmuştur.

Sancağın 1876-1909yılları arası eğitim durumunda meydana gelen gelişmelere bakıldığında ise; Sultan II. Abdülhamit döneminde eğitim kurumları ve eğitim teşkilatı yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Yozgat sancağında sıbyan, ibtidai,

rüştiye ve idadi olarak teşkil edilmiştir. Yozgat vilayet salnamelerinde belirtildiği üzere 1876 yılında 4 olan sıbyan mektebi 1902 yılında 62'ye yükselmiştir. Yozgat'ta medreseler; demirli nazırzade, şevkikayyumzade, nefeslizade, alacaoğlu, başçavuş ve sağır mustafa olarak teşkil edilmiştir. Yozgat'ta ilk kütüphane Çapanoğulları öncülüğünde 1754 yılında Demirli medresesi oluşturulmuştur. Ancak Sancak'ta kütüphane sayısı yetersiz olduğu arşiv kayıtlarında belirtilmiştir. Demirli medresesinde bulunan yazma eserler muhafaza edilemeyerek birçoğu İstanbul Süleymaniye el yazmaları kütüphanesine tahsis edilmiştir.

Bütün bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda; Sultan II. Abdülhamit'in yapmış olduğu düzenlemeler taşrada idare, eğitim sosyal ve ekonomik alanda önemli değişiklikler yol açmıştır. Bu dönemde merkezîyetçi yönetin ve halkın refahı amaçlanmıştır. Bu çalışma, 1876-1909 yılında Yozgat Sancağının idari, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda meydana gelen gelişmelerin ışık tutmaya çalışmıştır.

Tez konumuzu araştırırken yaşamış olduğum güçlüklerden biri de kaynak eksikliğidir. Yozgat bölgesi tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapsa da araştırmalar bu konuda eksik kalmaktadır. Bu eksikliğin en büyük sebebi tarihi kaynakların kaybolmasıdır. Çapanoğlu isyanında kütüphanenin zarar görmesi kaynakların sınırlı olmasına neden olmuştur. Yozgat tarihi başta Burhanettin Kapusuzoğlu olmak üzere Tufan Gündüz, Taha Niyazi Karaca, Orhan Sakin, Yunus Koç, Özcan Mert eserlerinde kaleme almıştır. Yozgat'ta Demirli kütüphanesinde yer alan kaynaklar yazma eserler Kütüphanesi'nde muhafaza edilmiş olsaydı araştırmacılar şahsen kaynaklardan istifade edebilirdi.

Yozgat'ta yer alan tarihi yapıların eksikliği de bir diğer problemdir. Çapanoğulları döneminde yapılan konakların yıkılması şehrin tarihin yapısına zarar verilmiştir. Çapanoğulları ailesine mensup Hakkı Acun, Tüm Yönleriyle Çapanoğulları Ve Eserleri adlı eserinde Yozgat'ın mimari yapısını gözler önüne sermektedir. Sultan II. Abdülhamit döneminde Yozgat'ta meydana gelen gelişmelerin ele alınmaması bu konuyu seçmemizde etkili olmuştur. Yozgat Vilayet Salnameleri ve Şeriye

Sicillerinde elde edilen bilgiler arşiv belgeleriyle desteklenerek veriler tespit edilmiştir. Bu Çalışma Sultan II. Abdülhamit döneminde Yozgat'ın idari, sosyal ve ekonomik gelişmeleri izlemek üzere bazı fikirlere öncülük etmiş ise de bu sürecin taşradaki izleri ve yansımaları hakkında daha detaylı yargılara ulaşabilmek için bu alanda daha çok araştırma yapılmasına ihtiyaç duyulduğunda bir gerçektir. Yozgat Vilayet Salnameleri ve Şeriye Sicilleri Yüksek Lisans Tezi olarak değerli yazarlarımızdan tarafından yazılmıştır. Bu Salname ve Şeriye Sicilleri detaylı ele alınarak bir eser kaleme alınması şehrin tarihine mühim katkı sağlayacaktır.

Elde edilen bu veriler doğrultusunda bu bilgelere ulaşılmıştır. Bu çalışma Yozgat Şehir tarihi alanındaki eksikliği bir nebze olsun giderilmeye çalışılmıştır. Araştırmacıların arşiv kaynakları doğrultusunda ilerlemeleri yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Acun, H. (2016). *Tüm yönleri ile Çapanoğulları ve eserleri*. TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı.
- Acun, H. (Mart 2000). *Yozgat ve Yöresi Türk devri yapıları. Osmanlı devleti ve Bozok sancağı*. Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları.
- AÇIKEL, A. (2016). II. Abdülhamid Devri Eğitim Politikasının Taşraya Yansıması: Yozgat Sancağı Örneği. *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05-07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı*, 2, 609-628.
- Afyoncu, E. (2003). Türkiye'de tahrir defterlerine dayalı olarak hazırlanmış çalışmalar hakkında bazı görüşler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 267-286.
- Ahmet, A. K. I. N. (2016). Tarihi süreç içinde cami ve fonksiyonları üzerine bir deneme. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29), 177-209.
- Ahmet, O. Ğ. U. Z. (2021). Yozgat çapanoğlu isyanı hakkında bir değerlendirme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 1875-1890.
- Ahunbay, Z. (2004). Mektep. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29, s. 7-9.
- Akdağ, M. (1959). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimai tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akgül, M. (1995). Sosyo-kültürel bir kurum olarak vakıf. *Diyanet İlmi Dergi*, 31(1), 103-110.
- Akyüz, Y. (2018). Türk eğitim tarihi-MÖ 1000-MS 2018. *Pegem Atıf İndeksi*, 001-550.
- Anameriç, H. (2014). Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kütüphane Kurumu Anlayışının Değişimi. *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: Sosyo-Kültürel Hayat-Sanat-Basın Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 103-111.
- Arslan, G. (2007). *Milli mücadele yıllarında yozgat*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Aşkın, D. (2017). Osmanlı devletinin son dönemlerinde medrese eğitim sistemi ve türkiye cumhuriyetinin ilk yıllarında eğitimin konjonktürel boyutu. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 977-995.

Aydın, B. (2009). Salname. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, s. 51-54.

Aydin, M. 185 numaralı Denizli Şeriyye sicil defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi (1875-1883). [Yüksek Lisans Tezi]. Afyonkocatepe Üniversitesi.

Bağdatlı, Z. A. (2001). *Tanzimat Dönemi Yozgat Kasabasının Sosyo-Ekonomik Yapısı*. [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.

Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler I: İstilâ devirlerinin kolonizatör Türk Dervişleri ve zâviyeler.

Bey, Ç. M. C. (2013). *Osmanlı mutasarrıfı Çapanoğlu Mahmut Celâleddin (Celâl) Bey'in hâtıraları*. Türk Tarih Kurumu.

BOA, A.) MKT.UM..235-55, Tarih: 25-08-1272

BOA, A.MKT.MHM, 476-13, Tarih: 09-03-1291

BOA, A.MKT.MHM, 476-23, Tarih: 23-03-1291

BOA, BEO, 2861/214570, Tarih:09-05-1324

BOA, BEO, 3215/241083, Tarih: 19.11.1325

BOA, BEO,140-10477,Tarih;29-06-1310

BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi, 1372/35:Tarih:17-01-1304

BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi, 1598/41, Tarih:24-06-1306

BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi, 1814/38, Tarih:20-07-1308

BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi, 1943/31, Tarih: 29-09-1309

BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi, 1949/49, Tarih:17-10-1309

BOA, Dâhiliye Mektûb-i Kalemi, 2055/112, Tarih:08-08-1310

BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi, 2064/81, Tarih:-03-06-1311

BOA, Dâhiliye Mektûbi Kalemi, 2550/32, Tarih:18-07-1319

BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi, 584-22, Tarih:24-06-1320

BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi, 6/53, Tarih:-10-09-1310

BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi, 651/34, Tarih:13-11-1320

BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi,1902-68, Tarih:15-05-1309

BOA, Dahiliye Mektub-i Kalemi186/39, Tarih:11-10-1311

BOA, Dahiliye Mektubi Kalemi1981/66 ,Tarih:10-01-1310

BOA, DH. MKT, 1093-51, Tarih: 2-05-1324

BOA, DH.MKT, 1166-65, Tarih: 03-04-1325

BOA, DH.MKT, 1445/33, Tarih; H-19-12-1304

BOA, DH.MKT, 1705/6, Tarih: H-12-07-1307

BOA, DH.MKT, 1765/106, Tarih: H-15-02-1308

BOA, DH.MKT, 1910/63, Tarih:12-06-1309

BOA, DH.MKT, 2657/2 Tarih; 18-10-1326

BOA, DH.MKT, 584/22, Tarih; 24-06-1320

BOA, DH.MKT, 922/57, H-2-12-1322

BOA, DH.MKT,1434/16, Tarih: 2.11.1304

BOA, DH.SAİD.MEM, 24/21, Tarih: H-29-12-1281

BOA, DH.TMIK.M., 201/72, Tarih:16-05-1323

BOA, DHMKT,1935/2, Tarih: 22.08.1309

BOA, İ.DH, 962-76092, Tarih: 07-12-1302

BOA, İ.ŞD, 105/6299, Tarih;15-08-1308

BOA, İ.TAL,187/53, Tarih:16.05.1317

BOA, İ.....DH, 1311/42, Tarih: H-18-08-1311

BOA, İ....TAL, 72/8, Tarih:05-08-1312

BOA, İrâde Dahiliye, 1302/27, Tarih: 05-08-1310

BOA, İrade Şura-yı Devlet, 74/4362, Tarih:06-07-1302

BOA, MF.İBT, 139/72, Tarih: 18-08-1321

BOA, MF.MKT, 581/28, Tarih: 9.06.1319

BOA, MV,27/27, Tarih: 13.04.1305

BOA, NFS.d, 2112-Tarih;29-12-1256

BOA, NFS.d, 2130, Tarih;29-12-1264

BOA, ŞD, 2892-45, Tarih;09-02-1296

BOA, ŞD. , 1340-57, Tarih;25-06-1309

BOA, Şuray-ı Devlet Evrakı, 1340-1346, Tarih:01-12-1308/

BOA, Şura-yı Devlet Evrâkı, 1340/62, Tarih:04-07-1309

BOA, TS.MA.e, 4-79, Tarih: 21-08-1227

BOA, TS.MA.e, 481-7, Tarih: 27-12-1220

BOA, TS.MA.e, 669-62, Tarih: 01-12-1267

BOA, TS.MA.e, 820-5, Tarih:15-08-1232

BOA, Y.. A..HUS, 268-97, Tarih: 17-06-1310

BOA, Y..A.. HUS, 329-47, Tarih: 03-12-1312

BOA, Y..A.HUS, 295-76, Tarih:26-10-1311

BOA, Y..EE., 179/6, Tarih:16-01-1311

BOA, Y..MTV, 262/57, Tarih:06-05-1322

BOA, Y..PRK..UM, 30/1, Tarih:01-12-1311

BOA, Y..PRK.AZJ, 32/35, H-09-03-1313

BOA, Y..PRK.UM.,26/22, Tarih:17-06-1310

BOA, Y.PRK.UM., 29/30, Tarih:-29-07-1311

BOA, Y...A...RES, 69/20, H-09-08-1311

BOA, Yıldız Esas Evrakı, 70/6, Tarih: 08-12-1293

BOA, Yıldız Hususi Maruzat, 287/93, Tarih:25-06-1311

BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat, 252/274,Tarih:09-08-1321

BOA, Yıldız Resmi Maruzat, 69-19 Belge Tarihi: H-09-08-1311

BOA, Yıldız Resmi Maruzat: 51/12,Tarih: 18-10-1307

BOA, YPRK.AZJ, 32/42, Tarih: 10.02.1313

BOA, YPRK.BŞK,3/36, Tarih: 15-07-1297

BOA,BEO,448-33595, Tarih;01-02-1312

BOA,DH.ŞFR, 208/67, Tarih:20.02.1313

BOA,İ.DH, 922-73113, Tarih: 17-09-1301

BOA,İ...ŞD, 105/6299, Tarih:-15-18-1308

BOA,İ...TAL, 50-29, Tarih:24-10-1311

BOA,MF.İBT,467/33, Tarih:24.12.1331

BOA,MKT.MVL,87-63,Tarih 27-09-1273

BOA,MKT.UM,449-91,Tarih08-07-1277

BOA,MV, 79/109, Tarih: 16.10.1311

BOA,NFS.d.,2051, Tarih;29-12-1246

BOA,Y.EE, 180/10, Tarih;12-06-1311

BOA. A.MKT, 162-99, Tarih: 13-01-1265

Bozkurt, A. Ö.-N. (1993). Cami. *TDV İslam Ansiklopedisi*, VII, s. 46-56.

Bozkurt, N. (2004). Mektep. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, s. 5-6.

Boztepe, S. (2015). *II. Abdülhamid dönemi idadîlerde tarih ve coğrafya eğitim-öğretimi*. [Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Bulut, M. (2019). Sultan II. Abdülhamid dönemi eğitim ve ekonomi'ye yeniden bir bakış. *Sultan II. Abdülhamid Dönemi: siyaset-iktisat-dış Politika-kültür-eğitim*.

Cavcav, F. (2013). *Vilâyet Sâlnâmelerinde Yozgat (H. 1290–H. 1325)(M. 1873-M. 1907)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Afyonkocatepe Üniversitesi.

Çadırcı, M. (Temmuz 2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*. İmge Kitabevi Yayınları.

Def'a 12 H.1311 (M.1893) Tarihli Ankara Vilâyeti Sâlnâmesi

- Demirel, F. (2012). II. Meşrutiyet'ten Sonra Osmanlı'da Orta Öğretimler: Sultânîler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(2), 339-358.
- Doğan, F. D.-Ş. (Dü.). (2005). *Yozgat Kent Tarihi*. Bozok Ofset Yayınları.
- Doğan, İ. (2018). *Türk Eğitim Tarihi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Doğan, M. Y. (2019). *Cumhuriyetin ilk on beş yılında Yozgat*. [Yüksek Lisans Tezi]. Yozgat Bozok Üniversitesi.
- Duygu, S. (1953). *Yozgat tarihi ve Çapanoğulları*. Sayar Basımevi.
- Ergin, A. Ş. (1994). *Vakıflar ve Yozgat'ta tarihî vakıf camileri*. Türkiye Diyanet Vakfı Yozgat Şubesi.
- Ergin, A. Ş. (2013). Yozgatlı Hacı Ahmet Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43, s. 564.
- Ergin, A. Ş. (2014). *Gönül ufkunda bir şeyh bir şehzâde*. Seçil Ofset, İstanbul.
- Ertaş, M. Y. (2019). *Tarih bilimi metodolojisi. M. Y. Ertaş (Dü.) içinde, Tarihçinin Kaynakları*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Erünsal, İ. E. (2015). Osmanlılarda kütüphaneler ve kütüphanecilik. *Milli Eğitim Dergisi*. 45(208), 194-199.
- Faroqhi, S. (2002). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam*. Çev. Elif Kılıç. İstanbul Tarih Vakfı.
- Genç, M. (2007). *Osmanlılar/İktisadi ve Ticari Yapı*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Genç, S. (2019). Merzifon Kazasının İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarihi(1839-1914). [Doktora Tezi]. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Gençoğlu, M. (2011). 1864 ve 1871 Vilâyet nizamnamelerine göre osmanlı taşra idaresinde yeniden yapılanma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 29-50.
- Güler, E. (Dü.). (1999). *Osmanlı Teşkilat 6*. Ankara.
- Gündüz, T. (2020). *Bozoklar*. *TDV İslam Ansiklopedisi*, I, s. 208-209.

- Gündüz, T. (Ağustos 2019). Danişmendli Türkmenleri Kırşehir-Nevşehir-Aydın Hattında Aşiretler . İstanbul : Yeditepe Yayınevi
- Gündüz, T., Demir, A., Solak, İ., Demirtaş, M., Alkan, M., Güler, M., ... & Kılıç, Ü. (2012). *Osmanlı teşkilat tarihi: El kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Güven, T. (Şubat 2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlar. *Türkiye İslam İktisadi Dergisi*, III(I), 63-88.
- Halaçoğlu, Y. (1991). XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı (Vol. 127). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Halaçoğlu, Y. (2010). Ermeni Tehciri. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Has, K. (Kasım 2005). Dinler Tarihçileri Gözüyle Türkiye'de Misyonerlik Çorum Ve Yozgat Çevresinde Misyonerlik Faaliyetleri. *Türkiye Dinler Tarihi Yayınları Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi*.
- İhsanoğlu, E. (1998). *Osmanlı devleti ve medeniyet tarihi*. İstanbul İslam, Tarih, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi.
- İnalcık, H. (2012). Tımar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, s. 168-173.
- İnalcık, H. (Kasım 2017). *Osmanlı imparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi(1300-1600)*. İst Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpşirli, M. (2003). Medrese. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28, s. 327-333.
- İpşirli, M. (2010). Şeyhülislam. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 39, s. 91-96.
- Kallek, C. (2005). Osmanlıda Vergi Sistemi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 41, s. 134-144.
- Kapusuzoğlu, B. (1999). Yozgat Medreseleri Tekke ve Zâviyeleri. *Basım belli değil*.
- Kapusuzoğlu, B. (Mart 2000). *Bozok İlmiye tarihinde medreseler, zaviyeler ve tekkeler. osmanlı devleti ve bozok sancağı (s. 377-428)*. Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları.
- Kapusuzoğlu, S. B. (2009). *Yozgat Belediyesi tarihi: belediye reislerinin hal tercemeleri*. Mükay Ofset Matbaası.

- Kara, M. (2004). *Metinlerle Osmanlılarda tasavvuf ve tarikatlar*. Sır Yayıncılık.
- Kara, M. (2011). Tekke. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40, s. 368-370.
- Karaca, T. N. (2005). *Ermeni sorununun gelişim sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni ilişkileri* (Vol. 107). Türk Tarih Kurumu.
- Karaca, T. N. (2008). *Yozgat Ermeni ayaklanmaları ve boğazlıyan kaymakamı Kemal bey olayı* (Vol. 252). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Karagedikli, G. (Güz 2019 (31)). Erken modern Osmanlı imparatorluğunda devlet, toprak ve kayıt pratikleri: 1670-1671 Edirne tarihi bize ne anlatır?. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Dergisi*. 7-28.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı Tarihi VIII: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*. Türk Tarih Kurumu.
- Karal, E. Z., & Sayımı, O. İ. İ. N. (1995). TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Karcı, E. (5-7 Mayıs 2016). II. Abdülhamit Döneminde Yozgat Sancağının Sağlık Durumu. K. Özköse (Dü.) (41-52). Bozok Üniversitesi I.Uluslararası Bozok Sempozyumu Bildiri Özetleri.
- Karpat, K. H. (Nisan 2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kaya, A. (2014). başlangıcından 1071'e kadar Türklerin Anadolu'ya akınları hakkında bir değerlendirme. *Ekev Akademi Dergisi*, 18(59), 211-232.
- Kazemipourleilabadi, N. (2018). *Osmanlı dönemi'nde yazma eserlerin kütüphanelerde koruma gelenekleri*. kazıcı, z. (2005). *Osmanlıda Vergi Sistemi*. İstanbul Bilge Matbaacılık.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul Bilge Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2004). *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*. İstanbul Bilge Yayıncılık.
- Keleş, H. (1999). *Vakfiyelerine göre Yozgat vakıfları (1400-1920)*. [Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Kenanoğlu, M. M. (2008). Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(12), 181-206.

- Kırmızı, A. (2007). *Abdülhamid'in valileri: Osmanlı vilayet idaresi: 1895-1908*. Klasik Yayınları.
- Koç, Y. (1989). XVI Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağının İskan ve Nüfus Yapısı.
- Koç, Y. (2000). Dulkadirli'den Osmanlı'ya Bozok. *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, 483-497.
- Koç, Y. (2000). Dulkadirli'den Osmanlı'ya Bozok. *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, 483-497.
- Koçak, A., & Şenel, Ş. *Salnamelere Göre Ankara Vilayeti (1871-1907)*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kodaman, B. (1980). *Abdülhamid dönemi eğitim sistemi*. İstanbul Ötüken Neşriyat.
- Kodaman, B. (1986). M. B.-M. Gömleksiz (Dü.), Ermeni Olayları Sempozyumu Van, Bitlis, Muş. içinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Küçük, C. (1988). II. Abdülhamit. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I, s. 216-224.
- Küskü, F. (2019). *II. Abdülhamid Döneminde Sinop Sancağı'Nda İdari Ve Sosyo-Kültürel Hayat (1876–1909)*. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Memiş, E. (2005). Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri.
- Merey, Z. (2009). *Türk tarihi ve kültürü*. Ankara Bileşik Yayınevi.
- Mert, Ö. (1980). *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Çapanoğulları (Vol. 7)*. Kültür Bakanlığı.
- Mert, Ö. (1993). *Çapanoğulları*. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Metin, R. (2007). *XVI. Yüzyılda orta Anadolu'da nüfus ve yerleşme (Bozok, Kırşehir, Niğde Nevşehir, Keskin Örneği)*. [Doktora Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Mıstanoğlu, N. (2004). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırşehir sancağı.

- Ocak, A. Y. (1978). Emirci sultan zaviyesi; xııı. yüzyılın ilk yarısında Anadolu (Bozok)'da bir babai şeyhi: şeref'ud-din ismail b. Muhammed. *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 129-208.
- Ocak, A. Y. (1992). *Bozok*. TDV İslam Ansiklopedisi.
- Oguz, M. (2004). *Anadolu'nun fethi: Turk Ermeni iliskileri ve kilise (1018-1923)*.
- Oğuzoğlu, Y. (2005). *Osmanlı devlet anlayışı*. İstanbul Eren Yayıncılık.
- Oral, O. Yozgat Halkinin Dînî Anlayış Ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye Ve Âlimler 2.
- Ortaylı, İ. (1992). *Belediye*. TDV İslam Ansiklopedisi.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat devrinde Osmanlı mahallî idareleri:(1840-1880)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ortaylı, İ. (2005). *Millet*. TDV İslam Ansiklopedisi.
- Ortaylı, İ. (2007). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Ankara Cedit Neşriyat Yayınları.
- Örenç, A. F. (2020). *Mutasarrıf*. TDV İslam Ansiklopedisi.
- Öz, M. (1991). Tahrir defterlerinin Osmanlı tarihi araştırmalarında kullanılması hakkında bazı düşünceler.
- Öz, M. (2010). Tahrir, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt 39, s. 425-429). *İstanbul: TDV..*
- Özcan, A. (1992). *Binbaşı*. TDV İslam Ansiklopedisi.
- Özdek, A. . (2008). *D.-G.-R Padişahlar Ansiklopedisi 2. (S. Ü.-İ.-O.-H. Tezel, Dü.)*. İstanbul Tercüman Gençlik Yayınları.
- Özgedik, M. (Ocak 2014). *Türk Eğitim Tarihi* . İstanbul Ülke Eğitim Yayıncılık.
- Özger, Y. (2010). *Sicill-i ahvâl defterlerine göre Osmanlı bürokrasisinde Yozgatlı devlet adamları* (Vol. 339). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Özger, Y. (2011). Tanzimat sonrası Osmanlı kara ordusunda emeklilik işlemlerine dair yapılan düzenlemeler ve 1881 tarihli tekaüt kanunnamesinin tahlili. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8(30), 201-237.
- ÖZGER, Y. (2015). II. Abdülhamid döneminde Yozgat'ın sosyoekonomik durumu (tahrirat müdürü Osman Namık bey'in raporuna göre). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(09), 19-46.
- Özger, Y. Osmanlıdan Cumhuriyete Yozgat yöresinde kurulan haftalık pazarlar ve panayırlar. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 4(9), 103-121.
- Özkan, A. A.-F. (1994). *Yozgat Meşhurları*. Ankara Kariyer Matbaacılık.
- Özkaya, Y. (1985). *XVIII. yüzyılda Osmanlı kurumları ve Osmanlı toplum yaşıantısı* (Vol. 106). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda âyânlık* (No. 273). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, C. (2000). *İdadi*. TDV İslam Ansiklopedisi.
- ÖZTÜRK, M. (2019). Osmanlı Devleti'nde Hayvancılığın İktisadi Boyutu. *Bellek Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 28-44.
- PALALI, İ. (2021). Osmanlı devletinde ilköğretimde yenileşme ve urfa ilk mektepleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 127(250), 83-102.
- Pamuk, Ş. (2007). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 4. Baskı, İstanbul.
- Polat, S. (Mayıs 2021). Unutulan bir kütüphanenin izinde: Yozgat demirli medresesi kütüphanesi. (T. N. Karaca, Dü.) *Uluslararası Hakemler Dergisi*. 1(2), 109-150.
- Sakin, O. (2004). *Bozok Sancağı ve Yozgat: siyasî, idarî ve sosyal tarihi*. Yozgat Belediyesi.
- Sakin, O. (2010). 16. yy. Osmanlı kayıtlarına göre Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler:(boylar, kabileler, cemaatler). Bizim Kitaplar.
- Sakin, O. (2012). *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat Tarihi*. Doğu Kütüphanesi.

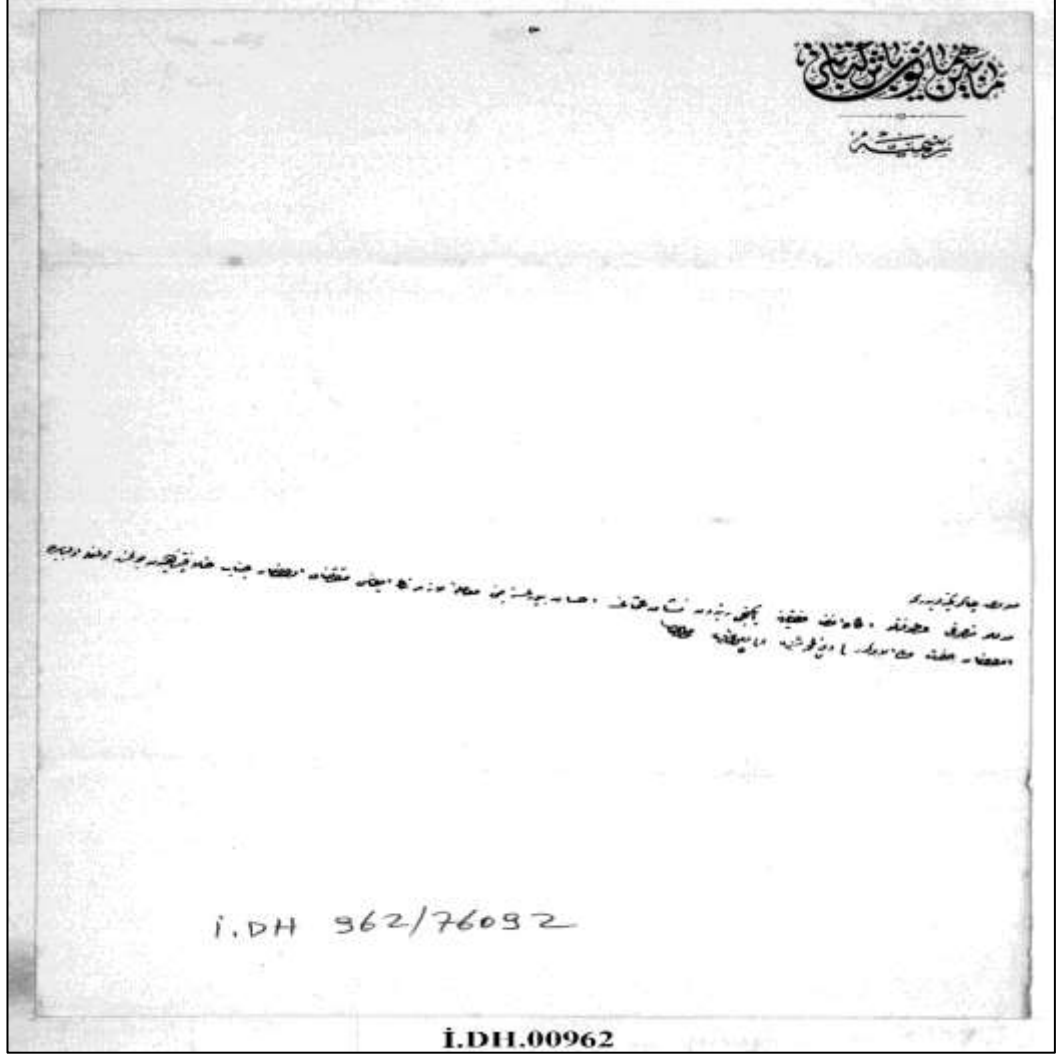
- Sarı, A. (2016). *Dulkadir beyliği. Anadolu beylikleri el kitabı* (s. 347-364). Ankara Grafiker Yayınları.
- Sayar, A. (2017). *Yozgat var yozgatlı yok*. İstanbul Ötüken Yayınları.
- Sezer, A. (1999). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e misyonerlerin Türkiye'deki eğitim ve öğretim faaliyetleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16.
- Sönmez, S. (2019). Iı. Mahmut döneminde Sivas, Yozgat ve Çorum'un hâne/aile yapısının tespitine yönelik bir deneme. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 7(30), 213-225.
- Sönmez, T. (tarih yok). *Dünden bugüne Yozgat*. Yozgat Vizyon Matbaacılık.
- Sütçü, M. S. (2017). Osmanlı devleti'nde müftülük kurumu: Anadolu müftüleri. *Tarih Okulu Dergisi*, 10(32), 459-500.
- Şahin, H. (2017). *Osmanlı devleti'nin kuruluş döneminde iktidar, vakıf ve toplum ilişkisi. f. başar (dü.) içinde, vakıf ve sivil toplum* (s. 77-92). Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Şahingöz, M. (Mart 2000). *Yozgat isminin menşesine dair. osmanlı devleti ve bozok sancağı* (s. 599-609). Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları.
- Şam, E. A. (Eylül 2017). Sivas vilayetine bağlı amasya ve bazı bölgelerde misyonerlerin ve azınlıkların eğitim faaliyetleri ve Osmanlı idaresinin tutumuna ilişkin bazı tespitler. *Türk-İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*.(12), 18-32.
- Tabakoğlu, A. (Ekim 1986). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul Dergah Yayınları.
- Tanrıverdi, M. (2016). Anadolu'nun Türkleşme Sürecinde Danışmendliler'in İskân Politikası. A. A.-M. Serdar (Dü.), Gaziosman Paşa Üniversitesi Danışmendliler Sempozyumu (12-13 Kasım 2015) Tokat Bildirileri içinde, (s. 127-132). Tokat.
- Taş, N. F. (Mart 2000). *Bozok ve askeri alandaki yeri. Osmanlı devleti ve bozok sancağı* (s. 624-632). Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2008). Klâsik dönem osmanlı eğitim kurumları. *Journal of International Social Research*, 1(3).
- Temel, R. (2020). *Yozgat Şehir Ekonomisi*. Berikan Yayınevi.

- Turan, H. (2019). III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 37-46.
- Uçakcı, İ. (Ocak 2013). *Çorum, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Çankırı yöresinde oğuz boyları aşiret oymak, cemaatler*. Bilge Oğuz Yayınları.
- Uras, E., & Kürşat, C. (1988). *The Armenians in history and the Armenian question*. Sirkeci, Istanbul Documentary Publications.
- Uzunçarşılı, İ. H. (Nisan 1974). Çapanoğulları. *Belleten Dergisi*.(XXXVIII), 215-261.
- Ünal, U. (2008). *II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı rüşdiyeleri, 1897-1907: programlar, ders içerikleri, istatistikler*. Gazi Kitabevi.
- Watson, A. M. (2013). *Ziraat*. TDV İslam Ansiklopedisi.
- Yamaç, M. (2014). İlk Anayasa (1876 Kanun-i Esasisi). *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Yazan, Ö. (2018). 19. yy. Sonlarında osmanlı tarım işletmelerinde yönetim ve muhasebe uygulamaları:“çiftlik idaresi” örneği. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (9), 280-332.
- Yediyıldız, B. (2017). Vakıflar ve Sivil Toplum Üzerine Bazı Düşünceler. *Vakıf ve Sivil Toplum, Haz. Fahmeddin Başar, Ankara..*
- Yeşilyurt, Ş. (2016). Bozok sancağı vergi uygulamaları;1821-1868 dönemi. k. özköse (Dü.)(510-521). *Bozok Üniversitesi I.Uluslararası Bozok Sempozyumu*.
- Yozgat Yurt Ansiklopedisi Dünü, (1982-1984). Bugünü, Yarını. İstanbul Anadolu Yayınları.

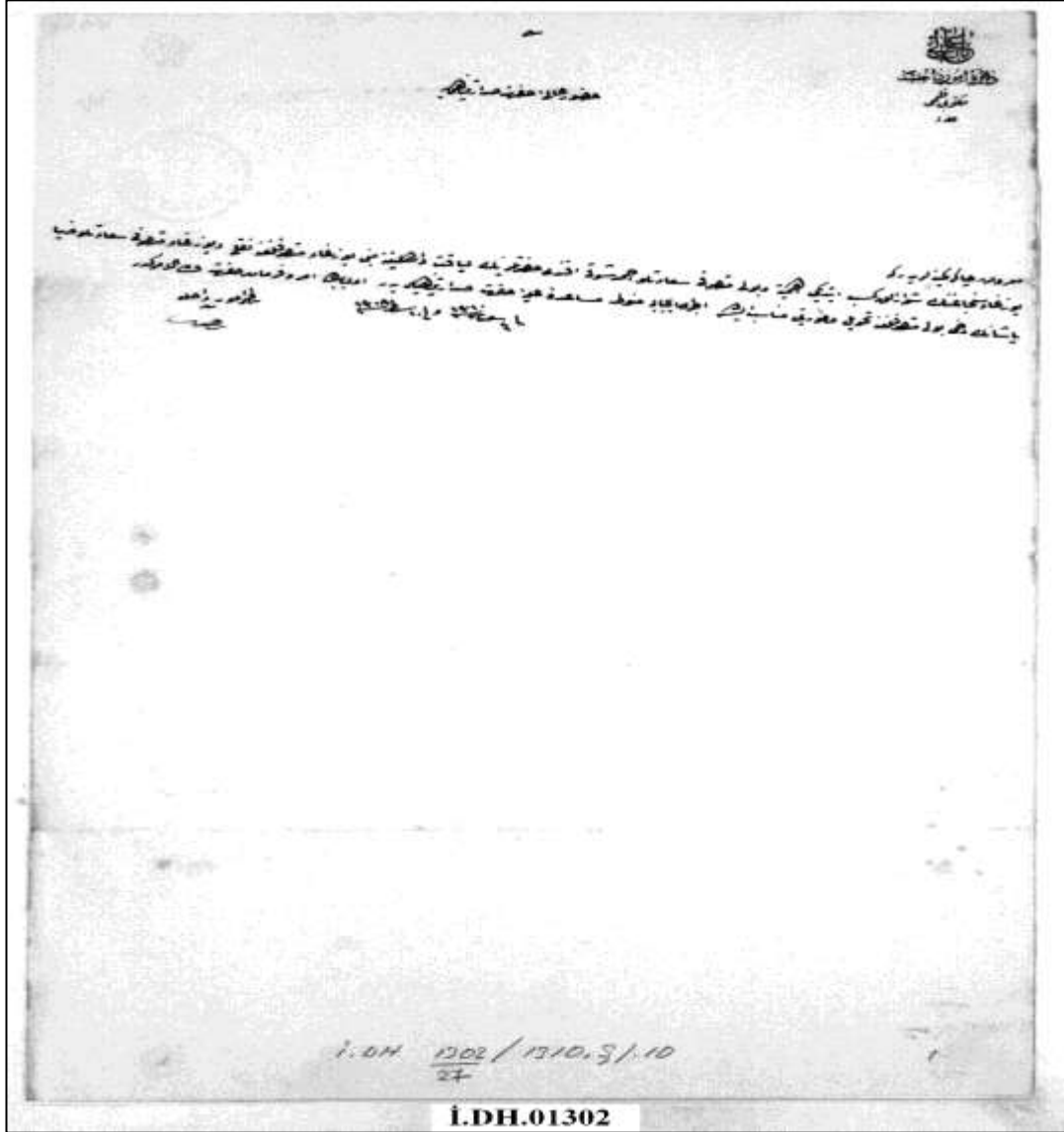
EKLER

Ek-A: Belgeler

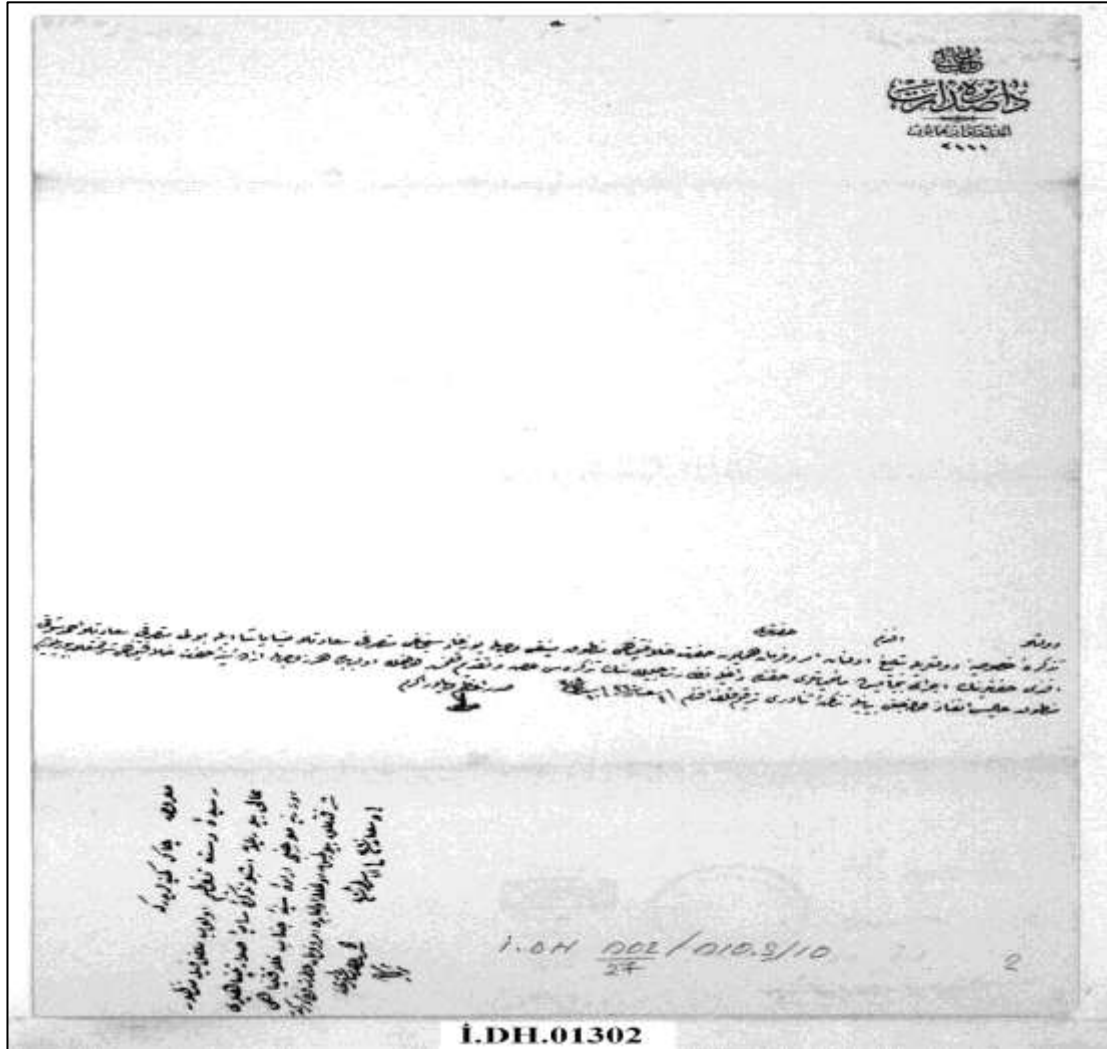
Belge 1. Midilli Mutasarrıfı Agâh Efendi'ye nişan itası

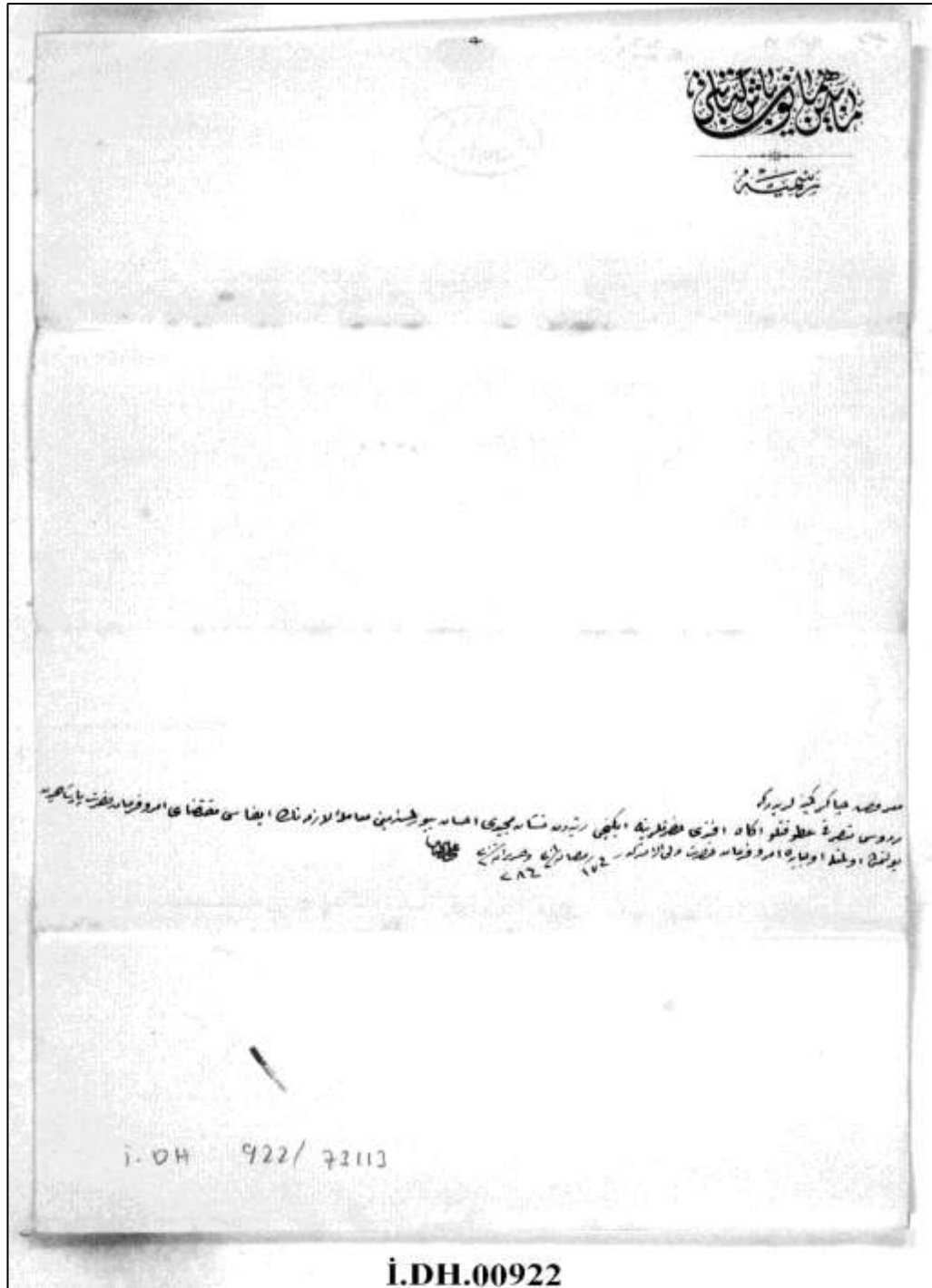
Belge 2. Yozgat Mutasarrıf Ziya Paşa ile Bolu Mutasarrıfı Ahmet Şevki Efendi'nin becayişleri

Belge 3. Yozgat Mutasarrıf Ziya Paşa ile Bolu Mutasarrıfı Ahmet Şevki Efendi'nin becayişleri

Belge 4. Rodos Mutasarrıfı Agah Efendi'ye nişan verilmesi

Ek-B: Resimler

Resim 1. Yozgat Milletvekili Edip Bey

Resim 2. Yozgat Milletvekili Tahsin Bey

Resim 3. Yozgat Mebusu Hamdi Bey

Resim 4. Yozgat Çapanoğlu Camii

Resim 5. Yozgat Lisesi

Resim 6. Yozgat Saat Kulesi

Resim 7. Yozgat Askerlik Şubesi

